

**SIVAS
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı**

BİZANS SANATINDA DOKTOR AZİZLER VE ŞİFA

Yüksek Lisans Tezi

Esra TORUN

Sivas

Haziran 2018

**SİVAS
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı**

BİZANS SANATINDA DOKTOR AZİZLER VE ŞİFA

Yüksek Lisans Tezi

Esra TORUN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Meryem ACARA ESER

Sivas

Haziran 2018

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Ana Bilim Dalını Seçiniz
Bilim Dalı : Sanat Tarihi
Tezin Başlığı : Bizans Sanatında Doktor Azizler ve Şifa
Savunma Tarihi : 08.06.2018
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Meryem ACARA ESER

	Unvanı-Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	: Prof. Dr. Nilay ÇORAĞAN	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Meryem ACARA ESER	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ebru BİLGET FATAHA	
Oy Birliği	☒	
Oy Çokluğu	☐	

Esra TORUN tarafından hazırlanan “Bizans Sanatında Doktor Azizler ve Şifa”
başlıklı tez, kabul edilmiştir. ../.../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntuladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

13/08/2018

Esra TORUN

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca hastalıklar her zaman var olmuştur. Varoluştan bugüne kadar insanlar iyileşmek, şifa bulmak için birçok yöntem ve tedavi geliştirmişlerdir. Tıbbın tarihsel gelişimi incelendiğinde üç önemli etken şifa anlayışını şekillendirmiştir; inanç, büyü ve tıp.

Tıp ve şifa kavramları arasındaki ilişki insanın düşünce yapısındaki anlayışı ortaya koymuştur. İnsan için her tedavi tıbbi müdahaleden ibaret değildi. Bedenin iyileşmesi hem tıbbi tedaviler hem de inanca bağlı manevi yöntemler ile sağlanabilirdi. Çünkü insan, ancak ruhunu iyileştirdiği zaman şifa bulabileceğine inanmıştır. Hastalıkların tanrının insanlara verdiği bir ceza olarak algılanması inançlarına olan bağlılıklarının artmasında önemli bir etkidir. Gerek çok tanrılı dinlerde gerekse tek tanrılı dinlerde olsun şifa anlayışının oluşmasında en önemli etken halkın Tanrı ve tanrılara olan bağlılığıdır.

Hıristiyanlıkta tıbbın inanç ile sentezlenerek uygulanmaya çalışıldığı noktada “*Doktor Azizler*” olarak araştırmaya değer gördüğümüz bir grup ortaya çıkmıştır. Çalışmamızın ana bölümlerinden birini oluşturan Bizans’taki bu aziz grubu Avrupa ve Anadolu’daki yapılarda karşılaştığımız tasvirlerin değerlendirilmesi, kişilerin kimliklerinin belirlenmesi, tıbbi malzeme ve kıyafetleri bakımından incelenmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu kutsal kişilerin hayatları ve mucizeleri onların hem bedenleri hem de ruhları tedavi eden doktorlar olduklarını anlamamıza yardımcı olur.

Türkiye’de Bizans Sanatı kapsamında azizler üzerine yapılmış kapsamlı araştırmaların olmaması büyük bir eksikliklerdir. Bizans resim sanatı örnekleri bakımından Anadolu, zengin bir mirasa ev sahipliği yapmaktadır. Bu azizlere ithaf edilmiş yapıların da var olması kişilerin önemini artırmıştır. Doktor azizler ile ilgili yapılan bu araştırma ile Bizans dönemindeki şifa anlayışı ve azizler ile ilgili eksikliğin bir nebze olsun giderilmesi amaçlanmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinden itibaren hazırlanmasında ve yürütülmesinde, her daim yol gösterici ve aydınlatıcı fikirlerini benimle paylaşan, ulaşamadığım kaynakları temin ederek eksiklerimi tamamlamama imkân veren, güler

yüzü ve anlayışıyla hiçbir zaman desteğini esirgemeyen çok değerli danışman hocam; Dr. Öğr. Üyesi Meryem ACARA ESER' e tüm uğraş ve emekleri için sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Değerli hocalarım Prof. Dr. Erdal ESER'e, Dr. Öğr. Üyesi Ebru BİLGET FATAHA'ya ve yoğun çalışma döneminde dahi zamanımı paylaşan, Arş. Gör. Gülseren KOYUN ESEN'e desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Maddi manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, değerli ailem; başta sevgili babam İsmail TORUN' a, tüm fedakarlığı üstlenen annem Şahzade TORUN'a, her zaman yüzümü güldüren ve her zaman yanımda olan, yükümü hafifleten değerli ablalarım Samiye KARABACAĞLU ve Dilek KAVAK'a ve hem meslektaşım hem kardeşim, kıymetlim Ahmet TORUN' a sevgilerimi ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca hiç ummadığım bir anda hayatıma giren ve kalbimdeki kör zindandan beni çıkarıp, gökyüzünü gösteren, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen hayat arkadaşım ve meslektaşım Oktay GÜNDOĞDU'ya tüm kalbimle teşekkür ederim.

Esra TORUN / Sivas-2018

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
FOTOĞRAF LİSTESİ	vii
TABLO LİSTESİ	xi
ÖZET	xv
ABSTRACT	xvii
1. GİRİŞ	1
1.1. Konunun Önemi ve Sınırları	1
1.2. Yöntem	2
1.3. Kaynak ve Araştırmalar	4
2. TARİHTE ŞİFA KAVRAMI	7
2.1. İlkçağlarda Tıp ve Şifa	7
2.1.1. Mezopotamya Uygarlığı.....	7
2.1.2. Mısır Uygarlığı.....	9
2.1.3. Hitit Uygarlığı	10
2.1.4. Yunan Uygarlığı.....	12
2.1.5. Roma Uygarlığı.....	17
2.2. Orta Çağ'da Tıp ve Şifa	21
3. BİZANS'TA TIP VE ŞİFA	23
4. DOKTOR AZİZLER	37
4.1. Azize Zenais ve Philonilla.....	37
4.1.1. Azize Zenais ve Philonilla'nın Hayatı	37
4.1.2. Azize Zenais ve Philonilla'nın mucizeleri.....	39
4.1.3. Azize Zenais ve Philonilla'ya İthaf Edilen Yapılar	39

4.1.4. Tasvir Sanatında Azize Zenais ve Philonilla.....	39
4.1. Azize Hermoine.....	41
4.1.1. Azize Hermoine'nin Hayatı.....	41
4.1.2. Azize Hermoine'nin Mucizeleri.....	41
4.1.3. Azize Hermoine'ye İthaf Edilen Yapılar.....	42
4.1.4. Tasvir Sanatında Azize Hermoine.....	42
4.2. Aziz Kosmas ve Damianos.....	44
4.2.1. Aziz Kosmas ve Damianos'un Hayatı.....	44
4.2.2. Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'un Mucizeleri.....	47
4.2.3. Aziz Kosmas ve Damianos'a İthaf Edilen Yapılar.....	49
4.2.4. Tasvir Sanatında Aziz Kosmas ve Damianos.....	51
4.3. Aziz Panteleimon.....	65
4.3.1. Aziz Panteleimon'un Hayatı.....	65
4.3.2. Aziz Panteleimon'un Mucizeleri.....	69
4.3.3. Aziz Panteleimon'a İthaf Edilen Yapılar.....	72
4.3.4. Tasvir Sanatında Aziz Panteleimon.....	75
4.4. Aziz Kyros ve Ioannes.....	88
4.4.1. Aziz Kyros ve Ioannes'in Hayatı.....	88
4.4.2. Aziz Kyros ve Ioannes'in Mucizeleri.....	90
4.4.3. Aziz Kyros ve Ioannes'e İthaf Edilen Yapılar.....	92
4.4.4. Tasvir Sanatında Aziz Kyros ve Ioannes.....	93
5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	103
5.1. Doktor Azizlerin Hayatları (Tablo 4).....	104
5.2. Mucizeleri (Tablo 5).....	106
5.3. İthaf Edilen Yapılar (Tablo 6).....	107

5.4. Tasvirleri (Tablo 8)	109
KAYNAKÇA	121
ÖZGEÇMİŞ.....	133

KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
Agm.	: Adı geçen makale
Agt.	: Adı geçen tez
bk.	: bakınız
C	: Cilt
cm	: santimetre
Env. No	: Envanter Numarası
Foto.	: Fotoğraf
m	: metre
M.S.	: Milattan Sonra
ODB.	: The Oxford Dictionary of Byzantium
S	: Sayı
s.	: sayfa
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzer(ler)i
vd.	: ve diğ(er)ler(i)
Vol.	: Volume
Yak.	: Yaklaşık
yy.	: Yüzyıl

FOTOĞRAF LİSTESİ

- Foto. 1:** Adak Levhası, Altın ve Bronz, 9x7,2 cm., Roma Dönemi, Bergama Müzesi,
Env. No:3874 ----- 15
- Foto. 2:** Azize Zenais ve Azize Philonilla, II. Basileios Menologyası, 10-11. yy.,
Roma, Vatikan Kütüphanesi (MS. Vat. gr. 1613) -----40
- Foto. 3:** Azize Zenais, Azize Philonilla ve Azize Hemoine, II. Basileios
Menologyası,10-11.yy., Roma, Vatikan Kütüphanesi -----40
- Foto. 4:** Efes’li Hermoine’nin Başının Kesilmesi, II. Basileios Menologyası,10-
11.yy., Roma, Vatikan Kütüphanesi (MS. Vat. gr. 1613) -----43
- Foto. 5:** Azize Hermoine, Detay, II. Basileios Menologyası, 10-11.yy., Roma,
Vatikan Kütüphanesi (MS. Vat. gr. 1613)
(<https://tr.pinterest.com/pin/180355160062266547/>) -----44
- Foto. 6:** Aziz Kosmas ve Damianos’a Şehitlik Tacı Verilmesi, Apsis Mozaïği, 6.yy.
Roma, Kosmas ve Damianos Bazilikası -----52
- Foto. 7:** Havari Petrus, Aziz Kosmas/Damianos ve Aziz Theodoros, Apsis Mozaïği
Detay, 6.yy. Roma, Kosmas ve Damianos Bazilikası -----53
- Foto. 8:** IV. Papa Felix, Havari Paulus ve Aziz Kosmas/Damianos, Apsis Mozaïği
Detay, 6.yy. Roma, Kosmas ve Damianos Bazilikası -----53
- Foto. 9:** Aziz Kosmas, Duvar Resmi, Detay, Roma, Santa Maria Antiqua Kilisesi,
Kutsal Hekimler/ Doktorlar Şapeli Kuzey Duvarı, 8.yy. -----54
- Foto. 10:** Aziz Kosmas, Aziz Damianos, Anthemos, Leontios ve Euprepios, Duvar
Resmi, 144.5x86 cm -----55
- Foto. 11:** Aziz Kosmas ve Aziz Damianos Tanrıdan Şifa Hediyesini Alıyor, II.
Basileios Menologyası, 10-11.yy.,-----56
- Foto. 12:** Aziz Kosmas (Sol) ve Aziz Damianos (Sağ), Mozaik, 1140, Aachen,
Palatina Şapeli, Transept Kemerı -----56
- Foto. 13:** Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Duvar Resimleri, Naos Kuzeydoğu ve
Güney Kemer, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı-----57
- Foto. 14:** Aziz Kosmas, Aziz Damianos ve Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, Kuzey
Duvar, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı -----58

- Foto. 15:** Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Duvar Resmi, Kuzeydoğu Kemer, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı ----- 58
- Foto. 16:** Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Kitap Kapağı, Theophanu İncilleri, 12.yy. Essen Katedral Hazinesi ----- 59
- Foto. 17:** Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, İkona, 76x54cm, 14.yy. ikinci yarısı, Kastoria, Bizans Müzesi, Env. No: 3/72 ----- 60
- Foto. 18:** Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Duvar Resmi, 13.yy. Kapadokya, Aziz Georgios Kilisesi (Kırkdamaltı Kilisesi) ----- 61
- Foto. 19:** Aziz Damianos, Başmelek Mikael ve Aziz Kosmas, Duvar Resmi, 9.yy. İstanbul, Atik Mustafa Paşa Camii, Güney cephe----- 61
- Foto. 20:** Aziz Kosmas (Detay), Duvar Resmi, 9.yy. İstanbul, Atik Mustafa Paşa Camii, Güney Cephe ----- 62
- Foto. 21:** Aziz Damianos (Detay), Duvar Resmi, 9.yy. İstanbul, Atik Mustafa Paşa Camii, Güney Cephe ----- 62
- Foto. 22:** Başmelek Mikael (Detay) Duvar Resmi, 9.yy. İstanbul, Atik Mustafa Paşa Camii, Güney Cephe ----- 63
- Foto. 23:** Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'un Yılan Yutan Çiftçiyi İyileştirmesi, Duvar Resmi, 14.yy. Mistra, Aziz Demetrios Kilisesi ----- 63
- Foto. 24:** Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Palladia'nın İyileşmesi, Duvar Resmi, 14.yy. Mistra, Aziz Demetrios Kilisesi ----- 64
- Foto. 25:** Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Naos ve Apsis Genel Görünüm ----- 76
- Foto. 26:** Aziz Panteleimon, Ayrıntı, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Naos Doğu Duvarı ----- 76
- Foto. 27:** Aziz Panteleimon'un Başının Kesilmesi, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Narteks, Batı Duvar ----- 77
- Foto. 28:** Aziz Panteleimon'un Cenaze Töreni, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Nerteks, Kuzey Duvar----- 78
- Foto. 29:** Aziz Panteleimon ve Mucizeleri, İkona, 13.yy. başı, Azize Katerina Manastırı, Sina Dağı, Mısır----- 79

- Foto. 30:** Aziz Panteleimon, Seramik İkona, 17.1 x 17.3 x 0.9cm, 10.yy.Baltimore Walters Sanat Müzesi, Env. No:48.2086.4-----80
- Foto. 31:**Aziz Panteleimon, Steatit,4.5 x 5.1 x 0.7cm, 11.yy. Baltimore Walters Sanat Müzesi, Env. No: 41.227 -----80
- Foto. 32:**Aziz Panteleimon'un Yaşamı ve Deesis, Ahşap ve Steatit Levha, 12. veya 13.yy. Roma, Vatikan Müzesi, Env. No: 61099 -----81
- Foto. 33:** Aziz Panteleimon, Mermer Levha, 122x63cm, 13.yy. 3. çeyreği, Paris, Cluny Müzesi, Env. No: Cl.18839-----82
- Foto. 34:** Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 13.yy. Makedonya, Aziz Nikolaos Kilisesi-----83
- Foto. 35:**Aziz Kosmas? Aziz Panteleimon ve Aziz Damianos, Duvar Resmi, 13.yy. Sırbistan, Sopocani Manastırı -----84
- Foto. 36:**Aziz Panteleimon ve Hermolaos, Duvar Resmi, 14.yy. Yunanistan, Ellassona, Panagia Olimpiotissa Kilisesi -----84
- Foto. 37:** Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 10-11. yy. Saklı Kilise (narteks ile naosu bağlayan kemer üzerinde) -----86
- Foto. 38:** Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 10-11.yy. Saklı Kilise, Genel Görünüm-----86
- Foto. 39:** Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 11-12. yy. Göreme Karanlık Kilise, Apsis -----87
- Foto. 40:**Aziz Kyros, Duvar Resmi, 8.yy. Roma, Santa Maria Antiqua Kilisesi, Atrium -----94
- Foto. 41:** Aziz Kyros, Aziz Ioannes, Athanasia, Theodota, Theoctista ve Eudoxia'nın Şehit Edilişleri, II. Basileios Menologyası,10-11.yy., Roma, Vatikan Kütüphanesi-----95
- Foto. 42:** Aziz Kyros, Mozaik, 11.yy. Yunanistan, Distomo, Hosios Loukas Manastırı, Theotokos Kilisesi, Narteks -----95
- Foto. 43:**Aziz Ioannes, Mozaik, 11.yy. Yunanistan, Distomo, Hosios Loukas Manastırı, Theotokos Kilisesi, Narteks -----96
- Foto. 44:** Aziz Kyros, Aziz Hermolaos ve Aziz Ioannes, Mozaik, 12.yy. İtalya, Santa Maria dell'Ammiraglio Bazilikası -----97

- Foto. 45:** Aziz Kyros, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Diakonikon, Batı Duvar, Naos Girişinin Üstü----- 98
- Foto. 46:** Aziz Ioannes, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Diakonikon, Doğu Duvar----- 99
- Foto. 47:** Aziz Kyros ve Aziz Ioannes, Duvar Resmi, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı -----100
- Foto. 48:** Aziz Kyros ve Aziz Ioannes'in Şehit Edilişi, Duvar Resmi, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı (-----101
- Foto. 49:** Sardeis Hekim Mezarı Buluntuları, Tıbbi Malzemeler -----112

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'un Tasvirleri ile Karşılaştığımız Diğer Örnekler	64
Tablo 2: Aziz Panteleimon'un Tasvirleri ile Karşılaşılan Diğer Örnekler.....	87
Tablo 3: Aziz Kyros ve Ioannes'in Tasvirleri ile Karşılaşılan Diğer Örnekler.....	101
Tablo 4: Doktor Azizlere Uygulanan İşkenceler.....	106
Tablo 5: Doktor Azizlerin Gerçekleştirdiği Şifa Mucizeleri.....	107
Tablo 6: Doktor Azizlere İthaf Edilen Yapıların Listesi.....	108
Tablo 7: Tasvirlerdeki Tıbbi Malzemelerin Karşılaştırılması.....	112
Tablo 8: Doktor Aziz Tasvirlerinin Listesi	113

ÇİZİM LİSTESİ

- Çizim 1:** Aziz Panteleimon ve Mucizeleri, İkona, 13.yy. başı, Azize Katerina
Manastırı, Sina Dağı, Mısır, İkona Çizimi (E. Torun 2018) 79

ÖZET

Geç antik çağdan itibaren Bizanslıların toplum yaşamlarında azizler önemli bir role sahiptir. Günlük yaşamları da dahil olmak üzere hayatlarının her safhasında onların varlıklarını kabul etmişlerdir. Azizler, yaşamları boyunca Tanrı'ya hizmet etmişler ve inançları uğruna canlarını vermiş kutsal kişilerdir. Halk, azizlerin Tanrı ile bağlantı kurabilen saygıdeğer kişiler olduğunu düşünmüştür. Azizlerin hastaları iyileştirmeleri, insanları kötülüklerden korumaları, mucizeler gerçekleştirmeleri gibi güçlere sahip olmaları onları toplum içinde yüksek bir statüye taşımıştır.

Çoğu aziz, hastaları mucizevi bir şekilde iyileştirmiştir. Ancak bu uygulamalar ilahi mucize olarak ele aldığımız, Tanrı'nın azizler aracılığı ile gerçekleştirdiği mucizelerdir. Bizans'ta bilimsel tıp çalışmalarından önce tıp eğitimi olarak insanları tedavileriyle iyileştiren doktor azizler ortaya çıkmıştır. İlkçağlardan Orta çağa kadar ki dönemde, gelişme gösteren tıp bilimi, halk inanışları, tedavi yöntemleri, hastalıklar, sağlık tanrıları, tedavi mekanları hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu bilgiler ışığında doktor azizlerin ortaya çıkmasındaki en büyük etkenin Yunan ve Roma'da ki sağlık tanrıları olduğu belirlenmiştir. İnsanların bu inanışları Hıristiyanlık ile değişmiş; sağlık tanrıları yerini azizlere, tedavi mekanları olarak kullanılan asklepionlar da yerini kiliselere bırakmıştır.

Bizans'ta şifa anlayışının inanç ve bilimle sentezlenerek hem ruha hem bedene hitap eden bir tutumu ortaya çıkardığı araştırma sonucunda belirlenmiştir. Bunun en başarılı uygulamalarını yansıtan kişiler de doktor azizlerdir. Onlar Hıristiyanlığı kabul etmiş ve tıp eğitimi olarak kendilerini hem Tanrı'ya hem insanlara adanmışlardır. Diğer azizler gibi sadece mucizevi şifalar uygulamamışlardır. Onlar hem hastaların bedenlerini tedavi eden hem de onların ruhlarını iyileştiren, mucizevi tıbbın temsilcisi kabul edebileceğimiz kutsal hekimlerdir.

Anahtar Kelimeler: Bizans Sanatı, Doktor Azizler, Tıp, Şifa, Mucize.

ABSTRACT

Since the late antique times, Byzantines have an important role in saints' life. They also accept their existence in their everyday life. Saints are holy people who serve to God and give their lives for the sake of their faith. People think that Saints are respectable people who can connect with God. Saints' powers such as healing people, protecting them from evil and performing miracles make them have an important position in society.

Most saints, healed people in a miraculous way. But, when we consider this healing method as divine miracle, it is a miracle that is made by God with the help of saints. In Byzantine before scientific medicine studies, saints appeared who had a medicine education for healing people. During the period from early ages to Middle ages, some information about developing medical science, folk beliefs, treatment methods, diseases, health gods, treatment places were presented. With the help of these information, the most important factor for appearing of doctor saints were determined as health doctors in Greek and Rome. People's these beliefs were changed with Christianity, the health gods have left their place in the saints, and the asclepiads used as treatment places have left their place in the churches.

In Byzantium the understanding of healing has been synthesized with faith and science, and it has been determined as a research result which reveals an attitude that appeals to both the spirit and the body. Doctor saints are the most successful practices that reflect this. They accept the Christianity and they get the medicine education and they devote themselves both to God and people. They didn't perform only miraculous healing like other saints. They are holy doctors who can treat both the bodies of patients and treat their souls as the representative of miraculous medicine.

Key Words: Byzantine Art, Doctor Saints, Medicine, Healing, Miracle.

1. GİRİŞ

1.1.Konunun Önemi ve Sınırları

İnsanın varoluşundan günümüze kadar sağlık kavramının önemi ve geçmişten gelen inanç kavramlarının şifa üzerindeki etkisini görmek araştırmalarla mümkün olmuştur. Tıp biliminin tarihsel süreci incelenmiştir ve bilimsel ilerlemenin yanı sıra farklı tıp ve tedavi anlayışlarının şekillendirdiği uygulamalar ortaya çıkmıştır.

İlk çağlardan günümüze ilkel tedavi olarak değerlendirilmiş olan büyü, sihir, gibi müdahaleler her dönem varlığını sürdürmüştür. Bir ilahi kuvvete dayandırılan uygulamalar bilimden uzak olmasına karşın halk arasında yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Toplumların tıp ve tedavi uygulamalarına bakıldığında inançtan ayrı bir şifa beklentisinin olmadığı görülmüştür. Her ne kadar bilimsel alanda çalışmalar yapılmışsa da Tanrıların şifa verici güç olduğu düşüncesi hiçbir zaman yok olmamıştır. Hastalığın da şifanın da Tanrı tarafından insana verildiği düşüncesi insanları inançlarına bağlı kalmaya yöneltmiştir.

İnsanlar şifa bulmak için çaba harcamışlar ve Hıristiyanlık onlar için bilimsel uygulamaların yanı sıra ruhlarını da iyileştirebilecekleri bir yol sunmuştur. Hıristiyanlık tarihi boyunca önemli bir yere sahip olan mucizeler insanoğlu üzerinde birçok etki yaratmıştır. İsa peygamberin yaşamı boyunca gerçekleştirdiği Tanrı'nın gücünün birer yansıması olan şifa mucizeleri bilim dışında oluşan bir yapılaşmayı ortaya çıkarmıştır. Çünkü inanç kavramı, Hıristiyanlar için ruhun şifa bulmasında önemli bir araç idi.

“*Bizans Sanatında Doktor Azizler ve Şifa*” başlığı altında yapılan bu çalışma Bizans dönemindeki tıp ve inanca dayalı şifa uygulamalarının tarih boyunca nasıl bir değişim evresi geçirdiğini göstermektedir. Bilimsel tıp uygulamalarının yanı sıra insanların şifa bulmak için başvurduğu diğer alanlar anlatılmaktadır. Hem bilimin hem de Hıristiyanlığın etkisi altında ortaya çıkan bilim ve din adamları yani “*Doktor Azizler*” olarak ele aldığımız kişiler; Bizans dönemi içerisinde hem azizler ile ilgili bilgilerin ortaya çıkarılması hemde yeni bir tıp anlayışının önemli örneklerini sunması açısından önemli görülmüştür. Çalışma aşamasında doktor ve hekim terimleri arasında ince bir ayırım olduğu görülmüştür. Farklı kabul ve kullanımların olması bu konuya bir netlik kazandırması gereğini zorunlu kılmıştır. Bu sebeple

İslam kaynakları arapça kökenli hekim terimini kabul ederken Hıristiyan ve günümüz bilimsel yayınları doktor tabirini kabul etmektedir. TDK verilerin de dayanılarak çalışmada azizlerin doktor olarak nitelendirilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Bizans döneminde birçok aziz ve azize bulunmaktadır. Şunu belirtmeliyiz ki bu kutsal kişilerin hepsi mucizeler yaşamış ve gerçekleştirmişlerdir. Ancak hepsi doktor değildir. Çalışma kapsamında doktor azizler olarak ele alınan bu kutsal kişiler dönemleri içerisinde tıp eğitimi almış ve uygulamışlardır. Bunun yanı sıra bu yeteneklerini Tanrı'nın yolunda, ona hizmet etmek için de kullanmışlardır. Aziz ve azizeler anlatılırken hayatları, mucizeleri, ithaf edilen yapılar ve Bizans dönemi içerisinde tasvir sanatına yansımaları ele alınmış ve incelenmiştir.

1.2.Yöntem

“Bizans Sanatında Doktor Azizler ve Şifa” isimli bu çalışmaya başlamadan önce özellikle tez konusu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. İlk olarak tıp tarihi incelenmiş ve uygarlıkların tıp ve şifa anlayışlarını kavrayabilmek açısından faydalı olabilecek yayınlar taranmış ve bunun yanı sıra azizlerin hayatlarına ilişkin yayın ve kaynak araştırmaları yapılmıştır. Konu ile ilgili yayınlar için yurtdışındaki üniversitelerin kütüphanelerinin açık erişimlerinden faydalanılmış ve online arşiv sitelerinden kitaplara ulaşılmıştır.

Çalışmanın diğer aşamasında tıp tarihi kapsamında uygarlıkların tıp ve şifa uygulamaları kronolojik olarak ele alınmış ancak ana konumuz olan Bizans'ta şifa kısmına kadar ele alınmasının uygun olacağı kanısına varılmıştır. Daha sonra ki aşamada ise ulaştığımız kaynaklar incelenerek azizlerden tıp eğitimi alanlar belirlenmiş ve kronolojik olarak listelenmiştir.

Ana plan ve taslak itibariyle hazırladığımız bu çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm “*Giriş*” bölümüdür ve 3 alt başlıkta ele alınmıştır. Çalışmanın önemi, sınırları, yöntem ve kaynaklar ile ilgili bilgiler verilmiştir.

İkinci bölüm “*Tarihte Şifa Kavramı*” bölümü olup, burada tıp ve şifa anlayışının iki alt başlıkta “İlkçağ Uygarlıklarında Tıp ve Şifa” ve “Orta Çağda Tıp

ve Şifa” anlatılarak sonraki bölüme bir hazırlık yapılması amaçlanmıştır. Medeniyetlerin tarih boyunca tıpta nasıl bir yol izledikleri, ne tür tedaviler uyguladıkları, hekimler, tıp alanında verilmiş eserler ve inancın şifa bulma üzerindeki etkenleri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm ise “Tarihte Şifa Kavramı” bölümünden ayrı tutularak daha detaylı vermeye çalıştığımız “*Bizans’ta Tıp ve Şifa*” bölümüdür. Doktor azizler ile bağlantı kurabilmemiz açısından öncelikle Bizans’ın tıp ve şifa uygulamalarını ve anlayışını belirlemek gerekmektedir. Bu bölümde Bizans döneminin tıptaki bilimsel çalışmaları, ünlü tıp yazarları ve tıp eserleri ele alınmıştır. Bunun yanı sıra inancın şifa kültürü üzerindeki etkisi ve azizlerin şifacı olarak kabul edilmeleri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölüm olan “*Doktor Azizler*” başlığı altında konu kapsamındaki azizler kronolojik olarak sıralanmıştır. Hıristiyanlık tarihi içerisinde tıp eğitimi olarak aynı zamanda da aziz ve azize olarak kabul edilen kişiler belirlenmiştir. Bu kutsal kişiler; Azize Zenais ve Azize Philonilla, Azize Hermoine, Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Aziz Panteleimon, Aziz Kyros ve Aziz Ioannes’tir. Bu aziz ve azizeler, hayatları, mucizeleri, ithaf edilen yapılar ve Bizans tasvir sanatına yansımaları olmak üzere dört alt başlıkta incelenmiştir. Literatüre giren genel kabulün doktor olması sebebiyle tezimizde hekim yerine doktor terimi kullanılmıştır.

Beşinci bölüm “*Değerlendirme ve Sonuç*”tur. Burada şifa ve tıp kavramları üzerindeki etkin ve ayırıcı güç olarak kabul edebileceğimiz inanç kavramı kapsamında şifa anlayışı değerlendirilmiştir. Doktor azizlerin dört alt başlıkta değerlendirmesinin uygun olacağı düşünülmüştür ve azizlerin hayatları, mucizeleri, ithaf edilen yapılar ve tasvirleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Derlenen bilgiler tablolar ile görsel olarak da desteklenmiştir. Arkeolojik çalışmalar sonucu bulunan eserlerin tasvirlerle karşılaştırması yapılarak dönemin tıp uygulamaları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucu ulaştığımız veriler aktarılmıştır. Nitelikli ve kapsamlı bir şifa anlayışının dönemler arasındaki sirkülasyonu veriler üzerinden hareket ederek sonuçlandırılmıştır. Çalışmada vurgulanan detaylar azizlerin ortaya koymuş olduğu veriler üzerinden işlenerek aktarılmıştır. Tasnif ve tasvirlerin hipotezlerimizi desteklemesi nedeniyle ayrıntılar

tablolar, üzerinden verilerek sonuca katkısı sunulmuştur. Doktor azizlerin hayatlarından başlayıp bıraktığı eserlere kadar ki dönemde tıp dilinin söylemleri ve gelişimlerinden varılan nokta, sonuç olarak bu bölümün içerisinde işlenmiştir.

1.3.Kaynak ve Araştırmalar

Araştırma konumuzu oluşturan Bizans sanatında doktor azizler ve şifa kapsamında daha önceden hazırlanmış detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Konuya ilişkin Türkçe olarak yapılmış ilk ve en önemli çalışma, Bizans'ta Şifa Sanatının ele alındığı Suna ve İnan Kıraç Vakfı Pera Müzesi'nde açılan “*Hayat Kısa Sanat Uzun: Bizans'ta Şifa Sanatı*”¹ sergisi için hazırlanmış olan katalog ve sempozyum bildirileri kitabını² kabul edebiliriz. Söz konusu yayın fikir vermesi ve yol göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bizans'ın şifa anlayışı, azizlerin mucizeleri, doktor azizler, ritüeller ve mucizevi tedaviler ile ilgili bilgiler içermektedir. Sergilenen eserler bu yönde incelenmiş ve tanıtılmıştır. Türkiye'de Bizans'ta şifa sanatını doğrudan ele alan tek yayın olması açısından önemlidir. Mucizevi şifanın ele alındığı önemli çalışmalardan birisi William Frederick'in “*Spiritual Healing*”³ adlı eseridir. Bu kitap şifa algısı, tedaviler, Yunan ve Roma'da şifa anlayışı, doktor azizlerden bazıları ve Hıristiyanlığın şifa kavramı üzerindeki rolünü aktarması açısından önemlidir.

İlk Çağlardan Bizans'a kadar olan dönemdeki tıp uygulamaları kapsamında Türkiye'de yapılan araştırmalar genellikle Tıp tarihçileri, sağlıkçılar ve ilahiyatçılar tarafından hazırlanmıştır. Ali Haydar Bayat'ın “*Tıp Tarihi*”⁴ isimli çalışması ilkçağlardan günümüze kadar tıbbın gelişimi, hastalıklar, hekimler, tedaviler gibi birçok alanda bilgi vermesi açısından önemli bir eserdir. Bu konuda yararlanılan diğer önemli çalışma da Seda Karaöz Arıhan'ın “*Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel*

¹ Brigitte Pitarakis (Ed.), *Hayat Kısa Sanat Uzun: Bizans'ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul 2015.

² *Life is Short, Art Long The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*, (Ed. Brigitte Pitarakis and Gülru Tanman), Istanbul Research Institute, Istanbul 2018.

³ William Frederick Cobb, *Spiritual Healing*, G. Bell and Sons, Ltd., London 1914.

⁴ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2016.

Tedavi”⁵ isimli yüksek lisans tezidir. Başvurulan yabancı kaynaklardan birisi Alexander Wilder’in “*History of Medicine*”⁶ adlı eseridir. Antik dönemden 19. yy.’a kadarki tıp uygulamalarının incelendiği bu eser döneminin tıp tarihi alanındaki en kapsamlı çalışmasıdır diyebiliriz. Bizans’taki tıp yazarları ve bilimsel eserleri ile ilgili veriler de içermektedir. Bizans tıbbı ve bilim adamları ile ilgili bilgi için başvurduğumuz bir diğer önemli eser, John H. Rosser’in “*Historical Dictionary of Byzantium*”⁷ adlı çalışmadır.

Azizler ile ilgili farklı kaynaklardan veriler toplanmıştır, bu aşamada azizlerin hayatları ile ilgili bilgiler için Sabina Baring Gould’un “*The Lives of Saints*”⁸ serisinden faydalanılmıştır. Azizlerin hayatlarına ve mucizelerine ilişkin önemli bilgiler sunan kaynaklardan biri Sebastian Debovich’in “*The Lives of the Saints*”⁹ isimli çalışmasıdır. Benzer içeriğe sahip önemli bir diğer yayın da Alban Butler’in “*The Lives of the Fathers, Martyrs and Other Principal Saints*”¹⁰ ve Omer Englebert’in “*Lives of the Saints*”¹¹ isimli kitabıdır.

Yabancı birçok yayında karşımıza çıkan doktor azizler Türkiye’deki çalışmalara bakıldığında birkaç araştırma dışında çalışılmamıştır. Buna örnek olarak, doktor azizlerden olan Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Sevim Ayteş Canevello tarafından “*Erken Hıristiyanlık Döneminde Cilicalı Şifavericiler: Dioscorides, Cosmas ve Damianus*”¹² başlığı altında kaleme aldığı makalede ele alınmıştır ancak geniş kapsamlı bir çalışma değildir. Gülgün Köroğlu’nun VII. Eyüpsultan sempozyumunda sunmuş olduğu “*Bizans’ta Hekim Azizler, Eyüp’teki Kosmas ve*

⁵ Seda Karaöz Arıhan, Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

⁶ Alexander Wilder, *History of Medicine*, Maine Farmer, New England 1901.

⁷ John H. Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, Scarecrow Press, 2001.

⁸ Sabina Baring Gould, *The Lives Of The Saints*, S:11, Ballantyne Press, Edinburgh 1914 ve *The Lives Of The Saints*, S:16, Edinburg: J. Grant Press, New York 1914.

⁹ Sebastian Debovich, *The Lives Of The Saints*, Murdock Press, San Francisco 1898.

¹⁰ Alban Butler, *The Lives of the Fathers, Martyrs, and Other Principal Saints*, Vol. I, New York 1903.

¹¹ Omer Englebert, *Lives of the Saints*, Bornes&Noble Books, New York 1994.

¹² Sevim Ayteş Canevello, ‘Erken Hıristiyanlık Döneminde Cilicalı Şifavericiler: Dioscorides, Cosmas ve Damianus’, *Selevcia Ad Calycadnm*, S:3, Olba Kazısı Yayınları, İstanbul 2013, s.225-233.

Damianos Kilisesi'¹³ adlı bildiri de doktor azizler ile ilgili bilgiler içermesi açısından önemlidir. Aziz Kosmas ve Damianos ile ilgili başlıca yararlanılan kaynaklardan (yukarıda belirtilen aziz yaşamları ile ilgili ana kaynakların yanı sıra) Jacalyn Duffin'in "*Medical Saints, Cosmas and Damian in a Postmodern World*"¹⁴ adlı çalışması azizlerin hayatı ve mucizeleri ile ilgili veriler sunmaktadır. Azizlerin uyguladıkları tedavi yöntemine, hayatları ile mucizelerine ve kiliselere değinen Mary Hamilton'un "*Incubation The Cure of Disease in Pagan Temples and Christian Churches*"¹⁵ adlı çalışma da önem taşımaktadır.

Aziz Panteleimon ile ilgili en önemli kaynak azize adanmış olan Nerezi'de ki Aziz Panteleimon Manastırı üzerine yapılmış en detaylı ve kapsamlı çalışma olan Ida Sinkevic'in "*The Church of Aziz Panteleimon at Nerezi*"¹⁶ çalışma; azizin hayatına dair veriler sunması ve kilisedeki duvar resimleri ile yapının öneminin vurgulanması bakımından önemlidir.

Aziz Kyros ve Aziz Ioannes ile ilgili kaynaklar çok azdır. Mucizelerinin anlatıldığı Susan R. Holman'ın "*Rich and Poor in Sophronius of Jerusalem's Miracles of Saints Cyrus and John*"¹⁷ adlı çalışması azizler ile ilgili önemli bir çalışmadır.

Bir diğer bilimsel araştırma ise Ildiko Cespreggi'nin doktora tezi olan "*The Compositional History of Greek Christian Incubation Miracle Collections: Saint Thecla, Saint Cosmas and Damian, Saint Cyrus and John, Saint Artemios*"¹⁸ isimli çalışmadır. Bu tezde inkubasyon uygulaması ve bunu gerçekleştiren dört aziz incelenmiştir.

¹³ Gülgün Köroğlu, "Bizans'ta Hekim Azizler, Eyüp'teki Kosmas ve Damianos Kilisesi", *VII. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul 2004, s.172-177.

¹⁴ Jacalyn Duffin, *Medical Saints Cosmas and Damian in a Postmodern World*, Oxford University Press, New York 2013.

¹⁵ Mary Hamilton, *Incubation The Cure of Disease in Pagan Temples and Christian Churches*, University Press, London 1906.

¹⁶ Ida Sinkevic, *The Church of Aziz Panteleimon at Nerezi*, Wiesbaden-Reichert 2000.

¹⁷ Susan R. Holman, "Rich and Poor in Sophronius of Jerusalem's Miracles of Saints Cyrus and John" (Ed. Susan R. Holmen), *Wealth and Poverty in Early Church and Society*, Baker Academic, Amerika 2008, s.103-124.

¹⁸ Ildiko Cespreggi, "The Compositional History of Greek Christian Incubation Miracle Collections: Saint Thecla, Saint Cosmas and Damian, Saint Cyrus and John, Saint Artemios", Central European University PhD Dissertation, Budapest 2007.

2. TARİHTE ŞİFA KAVRAMI

Bedensel veya ruhsal bir hastalığın son bulması, hastalıktan kurtulma anlamlarına gelen *şifa* sözcüğü, dinî, ahlâkî ve bedenî hastalıkların tedavisi ve ilâcı anlamında da kullanılır. Sözlükte “bir hastalığı tedavi etmek, hastayı iyileştirmek” anlamında mastar olan *şifa* “hastalıktan kurtulma, iyileşme; ilâç” manasında da kullanılır¹⁹.

İnsanlar doğum ile ölüm arasında çeşitli problemlere karşı çözümler aramıştır. Yaşamı boyunca türlü sorunlar ile mücadele eden insan, kimi zaman psikolojik, kimi zaman fiziki kimi zaman ise sosyolojik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar içerisinde şüphesiz ki en önemlisi sağlık konusudur ve geçmişten günümüze hala önemini korumaktadır.

2.1. İlkçağlarda Tıp ve Şifa

2.1.1. Mezopotamya Uygarlığı

İlkçağdan itibaren önceliği olan sağlık, daha sonraki dönemlerde farklı tedavi ve yöntemlerle karşımıza çıkmaktadır. İlkçağlarda tıp 3 başlık altında ele alınmıştır. Bunlara değinilecek olursa; Rahiplerin otoritesinin olduğu toplumlarda büyü ile tedaviler uygulanmıştır. M.Ö. 2000’den M.Ö. 4. yüzyıla kadar tıp bilimi büyü ile birlikte gelişim göstermiş ve ortak tedaviler geliştirmişlerdir²⁰. Ancak Mezopotamyalılar tıp ve sihir için ayrı kelimeler kullanmışlardır; “*Aşiputu ve asutu*”. Bu da tıp ve sihirin ayrı tutulduğunu gösteren bir durum kabul edilmiştir²¹.

¹⁹Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, C: 2, ‘Şifa’, TTK Basım Evi, Ankara 1998, s.2093.; Yerinde Âdem, ‘Şifa’, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 39, Ankara 2010, s.129.

²⁰ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2016, s.52.; Seda Karaöz Arıhan, *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.21.

²¹ Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.414.

Savaşçı toplumlarda cerrahi tedavi, tarımla uğraşan toplumlarda ise bitkisel tedaviler uygulanmıştır.

Mezopotamya toplumlarında hastalıkların ortaya çıkmasının belirli sebepleri vardı: insan bedenini esir alan kötü ruhların varlığı düşüncesi bunların en önemlisidir. Bunun sebebi olarak da tanrılara karşı gelmek, dini görevleri yerine getirmemek, günah işlemek ve kötü davranışlar sergilemek olduğu düşünülmüştür. Çok tanrılı din anlayışına sahip olan halk, bütün tanrıların sağlık ve hastalık getireceğine inanmaktadır²². Diğer mesleklerde olduğu gibi tıp bilimi de (as tu) tapınakların kontrolü altında yönetilen okullarda, gizli bir sanat olarak öğretilmiştir; rahip-hekim (asü) veya şifacı olarak adlandırılan kişiler bilgilerini meslek sırrı olarak saklamışlardır²³. Bilinen en eski tedavi yöntemlerinden yaranın yıkanması, bandaj ile sarılması ve kapatılması yaralılarda uygulanan başlıca tedavi uygulamalarındandır²⁴. Bazı hastaların tedavisi için nehir kenarlarında küçük barınaklar yapılmış, halk nehirlerin insanın vücudundaki kötü ruhlardan arındırarak iyileştireceğini düşünmüştür²⁵.

Tıbbi müdahalede başarısız olan cerrahlar, Hammurabi Kanunlarında belirlenen kurullarla kontrol altına alınmaya çalışılmış ve kan davası, kısas gibi cezalarla mesleki bilgilerin kötüye kullanılması engellenmek istenmiştir. Uygulanan başarılı tedaviler ödüllendirilmiş, yanlış ve başarısız tedavilerde cezalandırılmıştır²⁶.

²² Mezopotamya halkı, hastalığa sebebiyet veren ruhların korkup kaçması için çeşitli eylemlerin yanı sıra büyü yaparak kendilerini korumaya çalışmışlar ve günahların affedilmesi, sağlığın korunması için tanrılara adaklar sunmuşlardır. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Veli Atmaca, “Eski Medeniyetlerde Günah-Hastalık ilişkisi veya Tanrının Gazabı Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:34, Erzurum 2010, s.99-120.; Ebru Uncu, “Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü”, *History Studies*, S:5, Ankara 2013, s.354-359.; Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş. Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2013, s.75.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.7-20.; Sinem Tuna, “Tıbbın Serüveni: Mitoloji, Ritüeller ve Sanat”, *Dirim*, S:304, İstanbul 2015, s.6-9.; Aydın Sayılı, *age.*, s.416.

²³ Aydın Sayılı, *age.*, s.414.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.47-48.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.21.

²⁴ Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.22.

²⁵ Hıristiyanlıkta da görülen suyun şifa verdiği inancı ile ortaya çıkan ayazmaların, günümüzdeki hamam yapılarının ve kaplıcaların kökenini Mezopotamya’daki bu anlayışa bağlayabiliriz. Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.31.

²⁶ Hammurabi Kanun Kodeksi Madde 215-7, 218-20, 221-3. Bu kanun maddelerinin içeriğine bakıldığında tıp ve doktorlar ile ilgili verdikleri bilgiler ve kurullar bakımından en eski belgeler kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bk.; Aydın Sayılı, *age.*, s.434-435. Ali Haydar Bayat, *age.*, s.56.; Elif Genca, *Eski Mezopotamya’da Hukuk Hareketleri ve Düzenlemeler (Sümer, Babil ve Eski İsrail Hukuku)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.154-155.; Mebrure Tosun,

Mısır'da uygulanan tıp ile karşılaştırıldığında Mezopotamya hekimlerinin veya şifacılarının küçük cerrahi müdahaleler gerçekleştirdiği görülmektedir bu da hekimlerin cerrahi alanda pek uzmanlaşmadığını gösterir. Bazı tabletlerde cerrahiden ziyade söz konusu tedavilerin hepsinin ilaç ile uygulanan yöntemler olduğu belirtilmiştir²⁷. Buna rağmen kendinden sonra gelecek diğer toplumları bilimsel açıdan etkilemişlerdir.

2.1.2. Mısır Uygarlığı

Mısır uygarlığı tıp alanında Mezopotamya'dan daha gelişmiş bir durumdadır. Arkeolojik buluntular, yazıtlar, mumyalar, duvar resimleri gibi birçok eser Mısır'ın tıp anlayışı ve uygulamaları ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır²⁸.

Mısır halkı tanrılarının hemen hemen hepsinin şifacı olduğunu kabul etmektedirler ve onlardan medet umarlar. Çünkü, Mısırlılar tanrılarının hem hastalık getirdiğine hem de şifa verdiklerine inanmaktadırlar²⁹. Örneğin; şahin başıyla sembolize edilen Horus, güneş ve sağlık tanrısı olarak bilinmektedir; Bes ise doğumu kolaylaştıran, anne ve bebeği kötü ruhlardan koruyan tanrıdır³⁰. Hastalığın tanrının öfkesine-gazabına uğramak sonucu oluştuğuna inanılmıştır. Tanrılar için yapılan tapınaklar birer sağlık kurumu, hatta tıp eğitimi yapılan yerlerdi. Mısır'da yazılmış olan papirüslerde yüzlerce ilaç tarifi bulunmaktadır ve ilaçların yanı sıra zehirler ve parfümler de reçete edilmiştir. Bu bilgi birikimi ile ilaç hammaddelerini başka yerlere ihraç etmişlerdir. Mısır'ın bu bilgi birikimi Dioscorides'in *Materia Medica* adlı eseri ile İslam ve Avrupa tıbbında önemli bir noktaya taşınmıştır. Mısır tıbbı içerisinde bitkisel tedavinin yanı sıra cerrahi uygulamalar da vardır. Tapınaklarda küçük cerrahi operasyonlar yapıldığı belirtilmektedir³¹.

Mısır'daki hekimler din adamları gibi itibar görmüşlerdir ve bu sebeple onlara birçok imtiyaz tanınmıştır. Mabetlere bağlı olan rahip hekim veya şifacılar

Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.86-217.

²⁷ Aydın Sayılı, *age.*, s.423.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.23.

²⁸ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.58.

²⁹ Mısır'daki başlıca tıp tanrıları; başta Sekhmet olmak üzere, Thot, Horus ve Seth'dir. Bk.; Aydın Sayılı, *age.*, s.137.; Veli Atmaca, *agm.*, s.108-109.

³⁰ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.59.; İnci Hot, Nil Sarı vd., *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s.27.

³¹ İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.30.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.68.

olarak adlandırdığımız kişiler, tanrılara yakın olmaları ve kötü ruhları uzaklaştıracak sihirleri bilirlerdi bu sebeple ağır hastalığı olan kişilere yardım için çağrılmışlardır³².

Mısır'da adını bildiğimiz ilk büyük hekim *Imhotep*'tir. M.Ö. 3000 yıllarının sonunda yaşamış, vezir, fizikçi, mimar ve astronomdur. Daha sonra tanrılaştırılmış ve tıbbın tanrısı sayılmıştır³³. Mısırlılar *Imhotep*'e dua etmeye başlamış; heykellerini yapıp, bu heykellerin şifa verici kuvveti olduğuna inanmışlardır³⁴. *Imhotep* halkın saygı duyduğu bir kişidir, zamanla tanrılaştırılmış ve Asklepios ile ilişkilendirilmiştir. Helenistik çağda *Imhotep* adına kurulan şifa mabetleri olduğu ve buralarda mucizevi tedaviler uygulandığı ve şifa olaylarının gerçekleştiği iddia edilmiştir. *Imhotep*, böylece adı bilinen tarihin en eski doktoru kabul edilmektedir³⁵.

2.1.3. Hitit Uygarlığı

Tıp bilgilerini yerli halkın geleneklerinin yanı sıra Mezopotamya ve Mısır'dan devralan Hititler de doğaüstü güçlerin hastalıklara sebep olduğuna inanmışlardır. Tanrılara ibadeti ihmal etmenin ve günah işlemenin yanı sıra kara büyüünün de hastalığa sebep olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu inanç kehanetlerin ve fal uygulamalarının önem kazanmasına neden olmuştur³⁶.

Hitit tıbbında cerrahi uygulamaların yapıldığına dair bir kanıt bulunamamıştır ancak halk arasında bitkisel tedaviler ve sihir/büyü ile tedavi yaygındır. Hastalar dua ederek hastalığına sebep olan günahını öğrenebilmek için tanrıların rüyasına girmesini ve kendisini bilgilendirmesini istemişlerdir. Hititler tanrıların cezalandırması sonucunda hasta olduklarına inandıklarından ayinler eşliğinde kurbanlar sunmuş, tanrılardan sağlık ve uzun ömür dilemişlerdir³⁷.

Salgın hastalıklar halk için büyük tehlike oluşturmaktadır. İnsanlar kendilerini ve toplumlarını salgından korumak için büyü ve dualara başvurmuşlardır.

³² İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.31-32.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.40-41.

³³ *Imhotep*'in hekimlik yönü ile ilgili bk.; Nilgün Gökçe, 'Tarih Öncesinden Günümüze Hekim ve Hekimlik', *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S.17, 2000, s. 118-119.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.30-33.; M. Cemil Uğurlu, 'Hipokrat', *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C.:50, S.2,1997, s.71.; Celal Saraç, 'Eski Mısır'da Bilim ve Teknik', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C:2, S:5, 1943, s.110-111.

³⁴ İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.33.

³⁵ Aydın Sayılı, *age.*, s.138-139.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.61.

³⁶ Veli Atmaca, *agm.*, s.106-107.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.46.

³⁷ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.73.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.46.

Hükümdar II. Murşili (M.Ö.1375-1335), kendi döneminde ortaya çıkan veba salgınının, babasının işlediği günah yüzünden olduğunu düşünmüştür. Bu salgını durdurmak için Fırtına Tanrısına bir Veba Duası yazmıştır. Bu dua, ilk edebi metinlerden biri olarak kabul edilmiştir³⁸.

II. MURŞİLİ'NİN VEBA DUASI

“Ey Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendim ve ey efendim olan bütün tanrılar!

Doğrudur, insan günah işler, benim babam da günah işledi; Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendimin sözünü dinlemedi. Ama ben, hiç günah işlemedim. Doğrudur, babanın günahı oğluna da geçer, bana da babamın günahı geçti. Şu anda Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendime ve efendim olan bütün tanrılara itiraf ederim ki, doğrudur biz bunu yaptık. Ve şimdi ben babamın günahını doğruladığıma göre, ey Hatti'nin Fırtına Tanrısı, ey benim sahibim ve sahibim olan bütün tanrılar, niyetleriniz artık değişsin! Artık benim için de yeniden dostça şeyler düşünün! Ve artık vebayı Hatti ülkesinden kovun!

Ey tanrılar, siz ki benim sahibimsiniz, eğer Tudhaliyas'ın kan davasını güdüyorsanız, bilin ki Tudhaliyas'ı öldürenler döktükleri kanın bedelini ödediler. Ve Hatti ülkesi, dökülen bu kan yüzünden yokolacak duruma geldi. Böylece Hatti ülkesi de cezasını çekmiş olmadı mı? Eğer bu bedeli ödemek sırası bana gelmişse, ben de bütün ailemi bu günahattan ve bu cezadan kurtarmak istiyorum.

Ve ey tanrılar, sizler ki bizim efendimizsiniz, artık öfkeniz yatışsın. Ey tanrılar, benim sahibim olan tanrılar, artık bana karşı yine eskisi gibi iyilikler düşünün. Dileğim huzurunuzda varmaktır. Beni, huzurunuzda dua ettiğim, kötü hiçbir şey yapmadığım için dinlemelisiniz. Bir zamanlar yanlış yola sapanlardan, kötü işler yapanlardan hiç kimse kalmadı artık, çünkü hepsi öldü. Babamın

³⁸Veli Atmaca, *agm.*, s.107.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.51.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.75.; İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.27.

günahı bana bulaştığı için, yalnızca bunun için beni cezalandırmayın.

Bakın siz ey tanrılar, ey benim efendilerim, sizlere ülkem için, ülkemi vebadan kurtarmanız için kefaret kurbanları sunuyorum. Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden, ruhumdan bu korkuları alın.”³⁹

2.1.4. Yunan Uygarlığı

Hippokrates ile M.Ö. 5. yüzyılda başlayan Yunan tıbbı, Akdeniz ve çevresinde çok uzun bir zaman etkisini sürdürmüştür. Yunan tıbbının sanat kapsamında önemli görüldüğü ancak bilimsel açıdan pek başarılı olamadığı söylenmektedir⁴⁰.

Tıp Yunan uygarlığında üç aşamada incelenmektedir: “*Mitolojik dönem, filozof hekimler dönemi ve Hippokratik anlayışın hâkim olduğu bilimsel dönem*”.

- **Mitolojik Dönem**

Mitolojik dönemde, din gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Halk tanrıların kendilerini koruduğunu biliyordu ve tanrıların şifa verdiklerine inanmaktaydılar. Letrinoi denilen bölgede bir tapınak bulunmaktadır ve burada bulaşıcı olduğu bilinen cüzam hastalığına yakalanan hastalar toplanmıştır. Bu hastalar toplum tarafından dışlanmış ve bir mağarada yaşamaya mahkûm edilmişlerdir⁴¹.

Yunan halkı Mitolojik tanrılardan Artemis, Hera, Aphrodite ve Eileithyia'nın doğum ve ebelik tanrıçaları olduğuna inanmışlardır ancak Yunan uygarlığı içerisinde en önemli şifacı ve hekim tanrı Asklepios⁴² olmuştur. Asklepios, Homeros döneminde doktor olan iki oğlu Makhaon ve Podaleiros ile birlikte gerçekleştirdiği

³⁹ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.81.

⁴⁰ İlter Uzel, *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, TTK Basımevi, Ankara 2000, s.8.

⁴¹ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.100-101.

⁴² Asklepios ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Mustafa Durmaz, *Bergamalı Lokman Hekim Galenos*, (Ed. Eyüp Eriş), Bergama Belleten, S:18, 2010, s.10-13.; Canan Aldırmaz Ağartan, “Sanat Eserlerinde Yaşayan Bir Mit: Sağlık Tanrısı Asklepios ve Kızı Hygieia”, *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*, C.;40, S.1, Çanakkale 2009, s.49-52.; Asklepios kültü için bk.; Duygu Akar Tanrıver, “Smyrna’da Askleios Kültü”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (GSED)*, S:38, Erzurum 2017, s.117-130.; Bilal Patacı, “Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik bir Figür Olarak Asklepios”, *Milel ve Nihal İnanç-Kültür-Mitoloji*, S:13(2), 2016, s.154-182.

tedaviler ile insanları iyileştirmiştir. Bu gücüyle ün kazanan Asklepios, mitolojik bir kimlik kazanarak hem Apollon'un oğlu hem de hekimlerin tanrısı olarak kabul edilmiştir. Asklepios, M.Ö. 6. yüzyıl sonlarına doğru Yunan mitolojisindeki tanrılar grubuna girmiştir⁴³. Anlatılan bir efsaneye göre;

“Teselya Lapithler'in kralı Phlegyas'ın kızı Koronis Apollon'dan hamile kalmış, bir süre sonra onu aldatarak Arkadyalı biriyle ilişkiye girmiştir. Bu durumu kutsal kuşu kuzgundan öğrenen Apollon, öfkesinden kuzgunun beyaz tüylerini karaya çevirmiş ve Koronis'i öldürüp ateşte yaktığı sırada, hamile olan sevgilisinin karnından günahsız bebeğini kurtarmıştır. Sonradan Asklepios adını alacak çocuğu yetiştirmesi için Pelion dağında oturan Kentaurus (yarı at yarı insan) Kheiron'a (Heiron) teslim etmiştir. Bakıcısından bitkileri tanımayı ve hekimlik sanatını öğrenen Asklepios, ölümsüzlüğü araştırmaya başladığı sırada Athena ve Perseus'un öldürdüğü canavar Gorgo'lardan Medusa'nın vücudunun sağ ve solundan akan kanları ayrı kaplarda toplayıp Asklepios'a vermiştir”.

“Canavarın şifalı olan sağ tarafındaki kanla ölüleri diriltten Asklepios, Artemis'in boğularak ölen sevgilisi Hippolytos'u canlandırmıştır. Ölüler dünyasının tanrısı Hades'in, ülkesinin nüfusunun azalacağı ve tabiatın dengesinin bozulacağı endişesiyle şikâyet etmesi üzerine Zeus, tanruların ölüme mahkûm ettiklerini dirilttiği için, yıldırımlarıyla Asklepios'u öldürmüştür”⁴⁴.

Sağlığın sembolü olan Hygieia Asklepios'un kızı ve yardımcısıdır ve bir düş yorumcusu olan oğlu Telesphoros da ikinci derece tanrılardandır. Köpek ve horozla sembolleştirilmişlerdir. Asklepios, tasvirlerle bakıldığında

⁴³ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.101.

⁴⁴ Bedrettin Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, De Ki Basım Yayım, Ankara 2010, s.93-94.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.101.; Şehrazat Karagöz, “Asklepios: Mythical God of Medicine Born Out of Reality”, *Life is Short, Art Long The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*, (Ed. Brigitte Pitarakis and Gülru Tanman), Istanbul Research Institute, Istanbul 2018, s.83-85.

olgun, saçları ve gür sakalları olan aynı zamanda elinde yılanın dolanmış olduğu bir asa tutmaktadır⁴⁵.

Asklepios'a duyulan saygı onun kültünün oluşmasına sebep olmuştur. Halk ona ibadet etmek ve şifa bulmak için *Asklepion* olarak adlandırılan sunak ve tapınaklar inşa etmişlerdir. Bir kısmı tapınak olmasının yanı sıra hastane özelliği de taşımaktadır (Epidauros, Trikka, Knidos, Rodos, Kos, İzmir, Bergama ve Milet). Roma imparatorluğu zamanındaki en önemli Asklepionlar, Bergama ve Epidauros'da bulunanlardır⁴⁶.

Akdeniz'in verimli bölgelerine kurulan Asklepionlar incelendiğinde; uyku odaları, amfityatro, kütüphane, banyo, tuvalet, gezinti ve dinlenme alanları, tapınaklar bulunmaktaydı. Mısır'da karşımıza çıkan mabetlerde uykuya dalarak şifa bekleme kültürüyle bu tapınaklarda da karşılaşılmaktadır. Hasta kişiler buralara geldiklerinde belirli ayınlar uygularlar ve daha sonra maneviyatını yükseltecek telkinler dinleyerek tedavi için uykuya dalıp beklerler. Hastanın Asklepionda gördüğü rüyayı rahip hekimlere yorumlatması ve diğer alternatif tedavilerle birlikte buradan iyileşerek ayrılması beklenmektedir. Kişi kimi zaman rüyasında bir reçete alır kimi zamanda doğrudan tedavi görerek iyileşir. Bazı hastalar Asklepios'un kutsal hayvanlarının hasta organlarını ısırıp yalamasıyla şifa bulmuşlardır.

Asklepionların kutsal sayılması ve mucizeler gerçekleştirdiğine olan inancın kırılmaması için kişi içeriye alınmadan rahip hekim tarafından ön muayenesi yapılır ve durumu ağır olan ölümcül hastalar, hamile kadınlar bu alanlara alınmaz, içeride durumu kötüye giden hastalarda hemen dışarı çıkarılırdı⁴⁷.

Hastalar, tapınağa geldiklerinde uyku odasına geçmeden, üzerindeki kıyafetleri, eşyaları çıkararak beyaz bir örtüye bürünürler ve tanrıya kurban

⁴⁵Bir görüşe göre, başlangıçta Asklepios'tan değil, yilandan medet umulmuştu. Yunanca karşılığı *askalabos* olan yılan, sağlık tanrısının kişileştirilmesiyle ismini Asklepios'a vermiş ve tanrının şifa verici gücünü temsil eden asaya sarılı sembolize edilmeye devam etmişti. Bk.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s. 50.

⁴⁶ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.103. Bergama ve Epidauros Asklepionları ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.77-93.

⁴⁷ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.104.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.92.

sunarlardı. Bergama asklepionunda horoz veya koyun adak olarak sunulurken, Atina'da adak çöreklerinin sunulduğu bilinmektedir⁴⁸.

Asklepionda şifa bulan kişi, tanrıya şükranlarını belirtmek için, üzerinde isminin, kurtulduğu hastalığın tanımının ve tedavisinin anlatıldığı yanı sıra hasta organın rölyefini de gösteren tabula ansata⁴⁹ adı verilen adak levhalarını Asklepiyon duvarına asılmak üzere takdim etmiştir⁵⁰. Örneğin; Bergama'da Asklepios kutsal alanında bulunan bir adak levhasında (Foto.1), bronz bir plaka üzerine kabartma olarak işlenmiş bir kulak (altın) görülmektedir. Kulak rahatsızlığı sebebiyle Asklepios'a gelen ve tedavi olan bir hastanın tanrıya sunduğu bir hediyedir⁵¹.

Foto. 1: Adak Levhası, Altın ve Bronz, 9x7,2 cm., Roma Dönemi, Bergama Müzesi, Env. No:3874 (Adnan Sarioğlu 2006: 121) (<https://tr.pinterest.com/pin/445926800579931885/>) (Erişim:10.11.2017, 22:00)

Asklepios kültü, Hıristiyan inancı içerisinde de bölgede varlığını devam ettirmiştir. Asklepios'a yüklenen kurtarıcı imgesi Hıristiyanlıkta da Hz. İsa'ya verilmiştir. Yunan uygarlığında bir şifa/tıp tanrısı olarak kabul edilen Asklepios,

⁴⁸ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.105. Adak için kurban, yiyecek, para, değerli metallere yapılmış tabaklar da verilirdi. Ayrıca bk.; Mustafa Durmaz, *age.*, s.140.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.66., Asklepionlardaki adaklar ve tedaviler ile ilgili bilgi için bk.; Tamer Akça, *Bergama Asklepionu'nun Tıbbi Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi*, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana 2013.

⁴⁹ Leslie Brubaker, "Tabula Ansata", *ODB.*, C:3, New York 1991, s.2004.

⁵⁰ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.105.

⁵¹ Bu adak levhası üzerindeki yazıtta "Phabia Sekounda kurtarıcı Asklepios'a adadı" yazısı bulunduğu için kimin adadığını ve tedavi gören kişinin kim olduğunu öğrenmekteyiz. Levha ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Macit Gönlügür, "Roma Dönemi-Metal Eserler", (Ed. M. Adnan Sarioğlu), *Bergama Belleten:15*, BERKSAV, İzmir 2006, s.121.

İslam uygarlığında tıp tanrısından ziyade başarılı ve yetenekli bir hekim olarak kabul görmüştür⁵².

- **Filozof Hekimler Dönemi**

M.Ö. 6-5. yüzyıllarda serbest ve özgür düşünce ortamında insanı ve doğayı anlamak ve kavramak için uğraşan filozof hekimler, doğaüstü olayların arkasındaki sebepleri araştırmaya ve tıbbi olayların doğa felsefesi ile açıklanabileceği düşüncesinden yola çıkarak tıbbi bilgileri teorilerle mümkün kılmaya çalışmışlardır. Temsilcileri; Demokedes (M.Ö. 5.yy), Epikharnos (M.Ö. 550-460), Empedokles (M.Ö. 492-32), Alkmaion (M.Ö. 450)'dur⁵³. Çoğu hekimin tepki gösterdiği bu dönem Hippokrates de dahil olmak üzere kısmen de olsa bazı yönleriyle kabul görmüştür.

- **Bilimsel Dönem**

M.Ö. 5. yüzyılda tıp ve felsefe birbirinden ayrılmış ve iki ayrı bilim olmuştur. Böylece Yunan uygarlığındaki bir başka dönem olan bilimsel tıp dönemi Hippokrates ile başlamıştır.

“Hippokrates, yaklaşık M.Ö. 460’da Kos adasında dünyaya gelmiş, tıp eğitimini buradaki Asklepionda görevli olan babası Heraklides’ten aldıktan sonra Thessaly’ya yerleşmiştir. Çağın modasına uyup gezgin hekim (periodeutai/perioditos) olarak Yunan şehirlerini dolaşmış, mesleğini icra ederken tıbbi bilgilerini geliştirmiştir. Çeşitli kaynaklarda, 430’da Atina’da ortaya çıkan veba salgınına durdurduğu için madalyayla taltif edildiği ve kaidesinde “Kurtarıcımız Hippokrates” yazılı heykelinin dikildiği; ülkesindeki veba salgınına durdurması için İran hükümdarı tarafından davet edildiği, fakat iki ülkenin düşman olmasından dolayı daveti reddettiği; adına para basıldığı kayıtlıdır. Bazı araştırmacılara göre, Trikka

⁵² Ali Haydar Bayat, *age.*, s.106.

⁵³Hafize Öztürk Türkmen, “Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık ve Tıbbın Değerleri”, *Lokman Hekim Journal*, 2011:1 (2), s.23.

(*Teselya*) Asklepionunda uzun süre çalışmış, M.Ö. 375'te Larissa'da (Yenişehir feneri) ölmüştür.'',⁵⁴

Hippokrates, tıp biliminde geleneksel metotların olmasının doğru olmadığını, sihir, büyü veya hurafelerin tıp içerisinde kabul edilemeyeceğini göstermeye çalışmıştır ve bu metotları yok sayarak bilimin akıl ve deney ile mümkün olacağını belirtmiştir. Böylece ortaya koyduğu bilimsel tıp anlayışı ile modern tıbbın kurucusu olmuştur⁵⁵. Akılcı tıp anlayışının temellerini atarak hekimlik mesleğine büyük bir saygınlık kazandırmıştır.

Asklepion geleneklerini biliyordu, bu yüzden tıp bilimini tanrısal bir sanat alanı olarak değerlendirmiş, hekimlerin tabiatın şifa gücünden ve tanrıların yardımından yararlandığına inanmış bir bilim adamıdır. Sadece şifa dağıtan değil, sağlık koşulları konusunda da insanları bilgilendiren bir hekimdir. Bilimsel tıbbın kurucusu ve hekimlik ahlakının bir örneğini gösteren Hippokrates'in etkisi asırlarca sürmüştür. Tıp bilimine hizmet edecek hekimler günümüzde bile mesleki ahlak yasası olarak *Hippokrat Yeminini*⁵⁶ devam ettirmektedirler⁵⁷.

2.1.5. Roma Uygarlığı

Tıp tarihçilerine göre Roma İmparatorluğu önceki medeniyetlerden (Mezopotamya, Mısır ve Yunan) kendisine kalan birçok bilgi birikimine sahip olmasına rağmen bilimsel alanda ilerleme gösterememiş ve özgün bir teori geliştirememiştir. Kendilerini basit görmemek için askerliği tercih etmişler, dünyayı düzenleyerek bir güç oluşturmayı teorik konularla uğraşmaktan daha önemli görmüşlerdir. Mimariyi geliştirmişler, birçok yol, köprü, su kemerleri yapmışlardır. Onlar için önemli olduğunu düşündükleri orduyu geliştirmişler ve kamu işleriyle ilgilenmişlerdir⁵⁸.

⁵⁴ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.107-110.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.94-97.

⁵⁵ Hafize Öztürk Türkmen, *agm.*, s.23.

⁵⁶ Hipokrat Yemini detaylı bilgi için bk.; İlyas Altuner, "Hipokrat Yemini /Hippokrates", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:7 (2015), s.4-5.; İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.37.

⁵⁷ Ali Haydar Bayat, *age.*, 110-114.

⁵⁸ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.130.; Tıp tarihçileri, Plinius'un şu sözlerine dayanarak bu değerlendirmeyi yapmışlardır: "Hekimlikleri bizim için tehlikeyi biraz daha arttırıyor, yaptıkları deneyler de bizi ölüme sürüklüyor; bir hekim insanı mutlak bir kararlılıkla öldürebilen tek kişidir. Hastaların kaderi söz konusu iken çıkarlıklarından ve açgözlü pazarlıklarından burada bahsetmeye kalkışmayacağım bile!.." Plinius'un bu düşüncesi Roma halkının görüşlerinin de bir yansıması olabilir. Belki de

Romalılar astronomi, matematik ve tıpla ilk temasları Güney İtalya'ya yerleşen Yunan bilim adamları vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Romalıların bu bilim dallarında gerçekleştirdiği tek etki Yunanlılardan aldıkları bilgileri kendilerinden sonrakilere aktarmak olmuştur⁵⁹.

Romalılar aslında tıba önem vermekteydiler ancak bununla birlikte onlar hekimliği asil bir Romalıya layık bir meslek olarak görmemişlerdir⁶⁰. Her aile kendi sağlığından sorumluydu ve kimsenin hekime ihtiyacı yoktu⁶¹.

Roma'da doktorluk yapmak isteyen kişiler düzenli bir eğitim almamışlardı ve bu sebeple ilk hekimler çok az tıp bilgisine sahiplerdir. Bu mesleği ilk uygulayanlar zaten köleler olmuştur. Sonraki dönemlerde Yunan hekimlerin Roma'ya göç etmeleri Roma tıbbını hareketlendirmiştir. Hekimlik mesleğini uygulamak isteyenler için belirli kuralların olmaması kişinin kendi çabasıyla eğitim görmesi ve uygulamasına neden olmaktadır. Yazılı kaynakların yokluğu sebebiyle, yetenekli hekimler, imparatorluk toprakları içinde yer alan ve Bergama, Smyrna (İzmir), Ephesos, İskenderiye gibi büyük kütüphaneleri olan tıp merkezlerindeki ünlü hekimlerin yanına giderek bilgilerini arttırmışlardır. Çok pahalı olduğu için buna ancak zenginlerin gücü yetmiştir. Tıp sanatının gelişmesi için Ephesos'ta hekimler arasında yarışmalar düzenlenmiş, kazananlara yüksek mevkili görevler verilmiştir. Yunan uygarlığında karşılaştığımız gezgin hekimler Roma'da da bulunmaktadır. Bu kişiler gezdikleri bölgelerdeki hastaları tedavi etmektedirler⁶².

yaşanan ölümler, başarısız doktorlar, yanlış tedaviler insanları tıptan ve hekimlerden uzaklaştırmıştır. Roma'daki tıp anlayışı ile ilgili bk.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.131-132.; Ayşe Nur Gökçe ve Doğan Üvey, "Eski Roma Tıbbında Hekimlik Sanatı", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 61:4, İstanbul 1998, s.517-520.; Şahin Aksoy, *Tıp Tarihi Ders Notları*, Şanlıurfa 2010, s.31-40.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.210-226.

⁵⁹ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.128-129.

⁶⁰ Hekimlik Romalıların asaletine yakıştırılamamıştır ve bu sebeple çok kabul görmemiştir. Tıp tarihçileri Plinius'un "*Roma altı yüz yıl hamamdan başka hekim tanımamıştır*" ifadesine dayanarak Yunanlı hekimler gelmeden önce Roma'da hekim dahi olmadığını söylemektedirler. Hekimlik ile ilgili detaylı bilgi için bk., Ali Haydar Bayat, *age.*, s.130-132.; Ayşe Nur Gökçe ve Doğan Üvey, *agm.*, s.517-518.

⁶¹ İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.34. Vesalius, Roma tıbbının başarısının kısa sürmesinin sebeplerini 1543 yılında yazdığı kitapta açıklamıştır. Detaylı bilgi için bk.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.129.

⁶² Daniş Baykan, *Alianoi Tıp Aletleri*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012, s.17.; İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.34.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.131-132.

Roma'da, dönemin bilimsel çalışmalarına katkıda bulunulmadığı gibi bir bilim adamı bile yetişmemiştir. Bilim adamlarına bakıldığında hepsinin de Yunan kökenli hekimler olduğu görülmektedir (Soranus, Asklepiades, Dioskorides, Areteus, Galenos ve Aëtius)⁶³. Plinius'a göre, Roma'ya gelen ilk Yunan hekim olan Arkagathos'a, M.Ö. 219'da Peloponnesos tarafından vatandaşlık verilmiş ve çalışma imkânı sağlanmıştır. Cerrah olarak uygulamalarında bıçağını ve dağlamalarını acımasızca kullandığı için adı cellata çıktığından şöhreti uzun sürmemiştir. Arkagathos'tan sonra 100 yıl kadar boşluk yaşanmışsa da başta Asklepiades olmak üzere daha sonra gelen Yunan hekimler sayesinde yeniden canlanma görülmüştür. Romalılar hekimleri hoş karşılamasalar ve ağır şekilde eleştirse de bir süre sonra mevcudiyetlerine alışmış ve öğretmenler gibi eğitilmiş insanlar olarak kabul etmişlerdir. Yasal kurallar olmadığı için isteyen hekimliğini ilan edebilmiştir⁶⁴.

Bu dönemin önemli hekimlerinden Asklepiades (M.Ö. 124-40), Roma'ya giden ilk hekimdir ve başarılarından dolayı *hekimlerin prensi* olarak adlandırılmıştır. Celsus (M.Ö.10-M.S.50) ise, M.S. 30'larda 20 bölümden oluşan, insanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan hukuk, askerlik, felsefe, tarım ve tıp konularını içeren bir ansiklopedik eser hazırlamıştır. Avrupa'da basılan ve klasik dönemin Latince yazılmış olan ilk tıp kitabı *De Medicina*'dır.

Bir diğer hekim yüksek devlet görevlerinde yer almış asillerden biri olan Gaius Plinius Caecilius Secundus (23-79)'tur. Birçok eser yazmıştır ancak sadece *Naturalis Historia (Tabiat Bilgisi)* adlı eseri günümüze gelebilmiştir⁶⁵. Antik çağın en önemli kadın doğum uzmanlarından birisi olan Efes doğumlu Soranus (1. yy.) İmparator Traianus ve Hadrianus döneminde (98-138) mesleğini Roma'da devam ettirmiştir. 1400 yıl boyunca kadın hastalıklarıyla ilgili olan *Gynaecia* adlı eser alanında tek kaynak olmuştur.

⁶³ Hekimler ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.132-143.; Nilüfer Gökçe, *agm.*, s.119.

⁶⁴ Daniş Baykan, "100 Yıldır Bitmeyen Yağma: Anadolu Hekim Mezarları", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, S:30, İstanbul 2010, s.1.

⁶⁵ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.135.

Anazarba (Adana)'da doğmuş Pedanius Dioskorides (1. yy)⁶⁶, İmparator Claudius (41-54) ve Neron (54-68) zamanında yaşamıştır. Ordu hekimidir ve aynı zamanda antik çağın en ünlü tıbbi bitkiler uzmanıdır. 64-70 dolaylarında yazdığı Yunanca *Peri Hyles Iatrikes* adlı kitapta uygulanacak tedavilerde kullanılan 1066 madde yer almaktadır. Tıp sanatıyla uğraşan kişilerin 1500 yıldır elinden düşürmediği bu önemli eser, ilk olarak Latinceye çevrilmiş ‘‘*Materia Medica*’’⁶⁷’dır. Sonraki çevirisi ise Arapça olan *Kitâbu’l-Haşâyîş*’tir.⁶⁸ Bu çalışmalar Roma döneminde yapılan bilimsel çalışmaların bir kısmını oluşturmaktadır. Aretaeus ve Galenos da tıp biliminde en çok ismini duyuran hekimlerdendir. Anatomi ve fizyoloji alanında ilerlemiş ve daha sonra felsefeyle ilgilenmişlerdir. Galenos Hippokrates’in aksine tıp ile felsefeyi tekrar birleştirmiş ve 19. yüzyıla kadar bu anlayışın devam etmesine neden olmuştur.

Romalılar için büyük bir önem taşıyan ordu, ihtiyaçlarından dolayı hekimliğe önem vermişlerdir. Bunu sağlamak için ordu içerisinde yaralılara müdahale edebilecek askeri sağlık birlikleri bulunmaktadır. Romalıların mimari gücü sayesinde tıp alanındaki en büyük katkıları sağlık kurumları inşa etmeleridir. Ordudaki yaralı ve hasta askerlerin tedavilerini gerçekleştirmek için menzillerinde geniş avlusu olan büyük hastaneler inşa etmişlerdir. Daniş Baykan, askerlerin *valetudinariumlarda* tedavi edildiğini ve yalnızca ordunun yüksek sınıfının buradan faydalandığını belirtmiştir⁶⁹. Buralarda doktorlar, cerrahlar, klinikçiler ve zehirli yılan ve akrep sokmalarına panzehir hazırlayanlar görev yapmıştır. Sadece orduya hizmet veren bu

⁶⁶ Hekimler ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.133-142.

⁶⁷ Dioscorides, ‘‘*Materia Medica*’’ ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.; Dioscorides, *Kitabü’l-Haşâyîş Fi’t-Tıbb De Materia Medica*, (Çev: İstefan b. Bâsil), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.; Jules Janick, John Stolarczyk, ‘‘Ancient Greek Illustrated Dioscoridean Herbals: Origins and Impact of the Juliana Anicia Codex and the Codex Neopolitanus’’, *Notulae Botanicae Horti Agrobotanici Cluj-Napoca*, Academic Pres, S:40 (1), 2012, s.9-17.; Seda Karaöz Arıhan, *agt.*, s.165-175.

⁶⁸ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.134-140.

⁶⁹ Valetudinariumlarda genellikle Roma yerleşimlerinde özgün bir mimariye sahip yapılardır. Hamam yapılarıyla birlikte olan valetudinariumlarda daha ufak ölçeklidir. Ana plan dörtgen orta avlu etrafında bir ya da birden çok sıra halindeki oda dizilerinden oluşur. Askeri birlik dışındaki valetudinariumlarda tek oda sırasından oluşan bir plandadır. Bk.; Daniş Baykan, ‘‘Roma Dönemi Tedavi Mekanları’’, *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, (Ed. Işık Şahin), Bizim Büro Basımevi, Edirne 2012, s.45-46.

kurumlar daha sonra halka da hizmet vermeye başlamıştır⁷⁰. 4. yüzyılda sivillere yönelik yapılan ilk hastane *Fabiola* tarafından Roma’da kurulmuştur⁷¹.

Hıristiyanlığın Roma imparatorluğunda yerleşmesinden sonra da Asklepios ve diğer şifa tanrılarına ait inanışlar bazı bölgelerde, Hıristiyan inancı içinde yaşamaya devam etmiştir. Mesela, 6. yüzyılda yıkılan Atina Asklepiyonu üzerine kurulan Hıristiyan bazilikası, Hıristiyan ermiş hekimler anısına adanmıştır. Yani, Yunan ve Roma sağlık tanrıları Hıristiyan kilisesinin azizlerine dönüşmüş, dualar ve istekler tanrılara değil, Hıristiyan azizlere⁷² yapılmaya başlamıştır⁷³.

2.2. Orta Çağ’da Tıp ve Şifa

Bin yıllık bir dönemi kapsayan Orta Çağ (5-15.yy)’da Avrupa ve Yakındoğu, iki inancı temsil eden birçok uygarlığı içinde barındırmıştır. Bu medeniyetlerden en önemlisi İslam uygarlığı idi; Doğu’da tüm bilim dallarını destekleyerek gelişimine katkı sağlamış ve birçok antik eserin korunmasına yardımcı olmuşlardır. Batı’da ise Hıristiyan uygarlığıdır.

Orta Çağ’ın karanlık dönemini, tıp tarihçilerinden Ali Haydar Bayat şöyle ifadeetmektedir: “*Düşünce yerine inanç, eleştiri ve tartışma yerine körü körüne benimseme, bilgi yerine skolastik felsefe, bilim yerine din, bilimsel yapıt yerine Kutsal Kitap (İncil), ulus yerine Hıristiyan topluluğu, ülke yerine kilise, hükümdar yerine papa, bu dünya yerine öbür dünya önemliydi.*”⁷⁴.

Orta çağın karanlık dönemini yaşayan Avrupa, Müslüman bilim adamlarının 11-12. yüzyıllarda eserleri Latinceye çevirmeleri ile canlanmaya başlamıştır. En önemli dönüm noktası Rönesans’ı ortaya koyması olmuştur. Bu dönemde hâkim

⁷⁰Bu durum, gezgin hekimler vasıtasıyla tıbbi bilgi ve teknolojinin yayılmasını sağlamıştır. Ordunun da hareketli olması yeni bilgilerin ortaya çıkmasıyla tıp kitaplarının yazılmasına ve Roma tıbbının gelişmesine yol açmıştır. Bunlara bakarak Yunan-Roma tıbbının yayılmasında en büyük rolü Roma ordusunun üstlendiğini söylemek yanlış olmasa gerek. Bk.; Magdalena Cybulska vd., “On Roman military doctors and their medical instruments”, *Military Pharmacy and Medicine*, S:2, 2012, s.1-8.; Ralph Jackson, *Doctors and Diseases in the Roman Empire*, British Museum Press, London 1995, s.112-137.

⁷¹ İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.35.; Şahin Aksoy, *age.*, s.33.

⁷² Hıristiyan azizlerine yüklenen bu görev Bizans’ta doktor azizlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu tezde doktor azizler ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

⁷³ Veli Atmaca, *agm.*, s.117.; İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.27.

⁷⁴ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.153.

olan iki inanç kavramı Avrupa tıbbını incelerken belirleyici olmuştur. Karanlık dönem olarak kabul edilen Hıristiyan inancının etkin olduğu, kilisenin hâkim güç olduğu, bilim alanında yapılan çalışmaların engellenerek bilim adamlarının kabul görmediği dönemdir. Aslında bu dönemde kilise bilime karşıdır ancak tıp bilimine karşı bu kadar sert bir tutum sergilememişlerdir. Kilisenin tıp konusundaki bu yumuşak yaklaşımının en önemli nedeni, İsa Peygamberin hastaları iyileştirmesi, onlara merhametli ve şefkatli yaklaşması bununla birlikte havarilerinden de hastaları iyileştirmelerini istemiş olmasıdır. Ancak şifanın bilimsel yöntemlerden ziyade Tanrı'nın mucizevi gücü ile gerçekleştiğini vurgulamışlardır. Bu anlayış kilise hekimliğini ortaya çıkarmıştır. Bu hekimler manastırlarda ibadetle geçirdikleri hayatlarında aynı zamanda Hippokrates ve Galenos'un eserleri ile birlikte birçok antik dönem eserini çoğaltmışlar ve kaybolmaktan kurtarmışlardır. Bu dönemde bilime karşı yapılmış ilk büyük darbe Piskopos Theophilus'un İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktırmasıdır⁷⁵ (390). Diğer dönem ise bilimsel çalışmaların başladığı, özellikle İslam eserlerinin çevirileri ile bilim dünyasına katkıda bulunulan bir uyanış olarak ifade edilen dönemdir⁷⁶.

Manastırlardaki kilise hekimleri, tedaviden daha ziyade hastalara bakım yapmışlar bazı durumlarda Hippokrates ve Galenos'un reçetelerini uygulamaya çalışmışlardır. Bilimsel veya cerrahi müdahalelerden ziyade şifa verici olan Tanrı'dan yardım istenmiş, azizlere dua edilmiş ve birçok geleneksel tedavi yöntemi ile bitkisel tedaviler uygulamayı doğru bulmuşlardır. Orta çağın karanlık dönemindeki en olumlu bilim çalışmalarının antik çağ eserlerinin çoğaltılarak korunması olduğu söylenmektedir⁷⁷.

12. ve 15. yüzyıllar arasındaki dönemi kapsayan uyanış dönemi ise tıp bilimi alanında oldukça önemli ilerlemelere ortam hazırlamıştır. Bu dönemdeki en önemli

⁷⁵İskenderiye Kütüphanesi ile ilgili bk.; Âdem Apak, "İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C:16, S:1, 2003, s.176-183.; Mehmet Çelik, "Süryani Kaynaklarına Göre İmparator Marcian'ın İskenderiye Kütüphanesini Yaktırması (1 Ağustos 455)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:10, S:1, 2000, s.51-67.

⁷⁶ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.153-155.

⁷⁷ Hortulu adı verilen manastır bahçelerinde yetiştirilen tıbbi bitkiler tedaviler için toplanmış fakat o dönemde bazı din adamları bitkilerin şifalı olduğuna inanmanın Tanrı'ya olan güvensizliğin bir belirtisi olduğunu öne sürmüştür. Detaylı bilgi için bk.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.156.; Zeki Tez, *İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası*, Hayy Kitap, İstanbul 2010, s.48.; İnci Hot, Nil Sarı, vd., *age.*, s.40.

bilimsel çalışma 9. yüzyılda Salerno’da tıp eğitimi veren bir okulun kurulması olmuştur. 1096-1270 arasındaki bu parlak dönemde çok ünlü hekimlerin yetişmemesinin yanı sıra tıbbi keşiflerle de karşılaşılmamaktadır. Bunlara rağmen Rönesans Dönemi’nin ilk adımının atılmış olması tıp bilim tarihi açısından önemlidir⁷⁸.

3. BİZANS’TA TIP VE ŞİFA

Bizans döneminde tıp bilimi, halkın uyguladığı ve kabul ettiği geleneksel yöntemlerin ve klasik antik tıp bilgilerinin yeni teori ve buluşlarla sentezlenerek oluşturulan bir gelişme evresi olarak değerlendirilmiştir⁷⁹. Gündelik yaşamda hastalıklardan korunma, tehlikelerden uzak durma düşüncesi insanları dualara ve ayinlere yönlendirmiştir. Duaların hastalıklara iyi geldiğine inanılması bazı muskaların tıbbi tedavilerde kullanılmasına yol açmıştır⁸⁰. M.S. 400-1453 dönemleri içinde incelenen Bizans tıbbı Galenos ve Hippokrates de dahil olmakla birlikte antik Yunan ve Roma’nın bilgi birikimi üzerine gelişme göstermiştir⁸¹. Bizanslı doktorlar yeni gözlemlerle daha önceki tedavi ve geleneksel yöntemleri tekrar inceleyerek yeniden düzenlemişlerdir.

Bizans döneminde yaptıkları bilimsel çalışmalar ile öne çıkan tıp bilim adamlarından en önemlileri; Oribasius (325-403), Amidialı Aetius (502-575), Trallesli Alexander (525-605) ve Aeginalı Paulus (626-690)’dür. Bizans tıbbında görülen ilerleme bu hekimlerin eserleri ile sağlanmıştır.

⁷⁸ Ali Haydar Bayat, *age.*, 157-158.

⁷⁹ Deniz Belen, Ahmet Acıduman, “Diyarbakırlı Hekim Aetios ve Ünlü Eseri Tetrabiblon’da Hidrosefali Üzerine Olan Çalışması”, *Türk Nöroşirürji Dergisi*, C:18, S:3, 2008, s.197.

⁸⁰ Veronique François, “İyileşmek ve İblislerden Korunmak: Konstantinopolis’ten İstanbul’a Toprak Kaplar”, *Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, (Ed. Annie Pralong), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.248.

⁸¹ John H. Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, Scarecrow Press, 2001, s.264.

- **Oribasius (325-403)**

325'te Bergama'da⁸² doğan ve Bizans'ın ünlü hekimlerden biri olan Oribasius, İmparator Flavius Claudius Julian'ın doktoru ve arkadaşısıdır⁸³. İskenderiye'de tıp eğitimi almıştır⁸⁴. İmparatorun isteği üzerine Galenos'un tıbbi çalışmalarının bir derlemesini yapmıştır. "*Collecta Medicinalia*" isimli tıp ansiklopedisi, 70 kitap içeren bir koleksiyondan oluşturulmuş, ayrıca kendi başına birkaç deneme yayınlamıştır. İmparatorun ölümü ile kendisi de sürgün edilmiş ve bilim alanında bu tür girişimler sonlandırılmıştır⁸⁵.

İmparator Julian için yazılan ve "*Galenos'un Sinopsis'i*" adlı ilk eseri kaybolmuştur. O, aynı zamanda bir doktor olan oğlu Eustatios için bir başka Sinopsis yazmıştır. Ayrıca, gezginler için öneriler verdiği bir kitabında, her hastalık için belirtileri açıklamıştır. 11 ile 13 arasındaki kitaplar Dioscorides'in *Materia Medica* adlı eserine adanmıştır. 14 ile 16 arasındaki kitaplar ise basit ve karmaşık ilaçların tarifini içermektedir.

Tıp ve eczacılık alanındaki literatür araştırması ve bilgisi sayesinde Oribasius, Bizans İmparatorluğu'nun önde gelen yazar ve hekimlerinden birisi olmuştur⁸⁶. Yazdığı eserler Arap hekimler tarafından Arapça ve Latinceye çevrilerek kullanılmış ve Arap tıbbına önemli bir katkı sağlamıştır⁸⁷.

- **Amidialı (Diyarbakırlı) Aetius (502-575)**

Aetius, Mezopotamya'da, Amidia (Diyarbakır) da dünyaya gelmiş ve İskenderiye'de tıp eğitimi almıştır. İmparator Justinianus'un sarayında doktorluk yapmıştır ve Hıristiyanlığı benimseyen ilk Yunan hekimdir⁸⁸.

⁸²John Scarborough, "Oribasios", *ODB.*, C:3, New York, 1991, s.1533.

⁸³ John H. Roser, *age.*, s.264.; Alexander Wilder, *History of Medicine*, Maine Farmer, New England 1901, s.101.; Besciu M. "The Byzantine Physicians", *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, Vol:6(51), 2009, s.35. Oribasius ile ilgili detaylı bilgi için bk.; İnci Hot, Nil Sarı vd., *age.*, s.32.; Ali Haydar Bayat, *age.*, s.143.; Balogiannis Stavros, *agm.*; s.35.; E. Poulakou-Rebelakou, vd., "Lycanthropy in Byzantine times (AD 330–1453)", *History of Psychiatry*, S:20(4), 2009, s.471-472.

⁸⁴ Murat Yurdakök, "Bizanslılarda Pediatri", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 2005: 48, s.94.

⁸⁵İlter Uzel, *age.*, s.22.; Alexander Wilder, *age.*, s.101., M. Besciu, *agm.*, s.35.; Ira M. Rutkow, *Surgery: An Illustrated History*, Published by Mosby, New York 2016, s.46.

⁸⁶ Besciu, *agm.*, s.35-37.

⁸⁷John Scarborough, *age.*, s.1533.

⁸⁸ Besciu, *agm.*, s.37.; Ira M. Rutkow, *age.*, s.47.

Tıp alanında önemli çalışmalar yapmıştır. *Materia Medica*'yı büyük bir hassasiyetle tekrar ortaya koymuştur⁸⁹. Asya ilaçları ile ilgili geniş bilgilere sahiptir. Tıbbi reçetelerin yanısıra bitkisel ve hayvansal ilaçlar içeren bir ders kitabı yazmıştır. Tedavi esnasında kafur ve karanfil kullanan ilk doktordur. En önemli çalışması 16 kitap içeren *Tetrabiblion* adlı eseridir. Bir tıp ansiklopedisi derlemesidir. Yunan ve Roma antik döneminin birçok yazarından alıntılarla zenginleştirilmiş bu ansiklopedi ilaç teorisinin özeti ile başlamaktadır ve Galenos ve Oribasius'un aktardığı düşüncelerini basitleştirerek tekrar sunmuştur⁹⁰. Tıbbın birçok alanında çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda tılsımlar, dualar, sihirler ve dokunuşların erdemleri olduğuna da inanmaktaydı ve reçetelerinde bu yönde önerilerde de bulunmuştur⁹¹.

- ***Trallesli Alexandros (525-605)***

Günümüzde Aydın ilinde bulunan Tralles antik kentinde M.S. 525'de doğmuştur. Babası bir hekim olan Stephan'dır. Alexandros ile beraber beş oğlu vardır. Oğullarından birisi, Ayasofya'yı yeniden inşa eden ünlü mimar Anthemius ayrıca imparatorun baş mimarıdır ve saray mühendisliği yapmıştır⁹². Metrodorus sarayda eğitim veren bir gramerci; Olympius çok bilgili bir hukukçudur. Diğer oğulları Alexandros⁹³ ve Dioscurus da babaları gibi tıp eğitimi alarak hekimlik görevlerine devam etmiş başarılı doktorlardandır⁹⁴.

Alexandros, Roma'ya yerleşmeden önce seyahat ederek gezdiği yerlerden tıbbi bilgiler, yeni maddeler ve tedavileri öğrenerek derlemiştir. Gezgin hekimlerdendir ve doktor olarak seyahat ettiği yerler Fransa, İtalya, Yunanistan ve İspanya'dır. Seyahatleri ve deneyimlerinden sonra Roma'ya yerleşmiştir ve burada M.S. 605'de öldüğü bilinmektedir⁹⁵. Yaptığı çalışmalarda yoğunlukla Galenos ve çalışmalarından söz etmektedir. Çeşitli hastalık ve tedavilerinin anlatıldığı oniki

⁸⁹ Alexander Wilder, *age.*, s.104.

⁹⁰ John Scarborough, "Aetios of Amida", *ODB.*, C:1, New York 1991, s.30-31.

⁹¹ Alexander Wilder, *age.*, s.105.

⁹² Ira M. Rutkow, *age.*, s.48.

⁹³ Doktorluktan ziyade tıp yazarlığı ön plana çıkmış bir hekimdir diyebiliriz.

⁹⁴ John Scarborough, Alice-Mary Talbot, "Alexander of Tralles", *ODB.*, C:1, New York 1991, s.58.; John H. Roser, *age.*, s.13.; Petros Bouras-Vallaianatos, 'Clinical Experience in Late Antiquity: Alexander Tralles and the Therapy of Epilepsy', *Med. Hist.* (2014), Vol.58(3), s.339.; Besciu, *agm.*, s.36.; Semra Erpek, 'Aydınlı Bir Hekim: Tralles'li Aleksandr (Alexandros Trallianos)', *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 2003(2), s. 35-36.; Murat Yurdakök, *agm.*, s.96.

⁹⁵ Semra Erpek, *agm.*, s.36.; John Scarborough, Alice-Mary Talbot, *age.*, s.58.

kitaptan oluşan eseri önemlidir. Latinceye ve Arapçaya çevrilerek İslam hekimleri tarafından da tanınan bir kaynak olmuştur. 6. yüzyılın önemli bir eseri olan “*Therapeutica*” adlı tıp ansiklopedisini yazmıştır⁹⁶. İlaçlarla tedaviler uygulamıştır ancak ilaçla tedavinin sonuç vermediği durumlarda veya tedavilerin uygulanmasında engel oluşturan sebeplere istinaden hastanın iyileşmesi için tılsımların da kullanılabileceğini söyleyerek hastalara bunları tavsiye etmiştir⁹⁷.

- ***Aeginalı Paulus (626-690)***

M.S. 626’da Ege Denizi’ndeki Aegina adasında doğmuştur, 7. yüzyılın ortalarında İskenderiye’de tıp eğitimi almıştır ve burada doktorluk yaptığı zamanlarda birçok seyahat gerçekleştirmiştir. Bizans doktorlarının en ünlülerinden birisi olan Paulus çok yetenekli bir cerrahdır⁹⁸. Kendisinden önce yaşamış olan Celsus, Oribasius ve Amidalı Aetius gibi ünlü doktorların eserlerini ve bilgilerini kendi dönemine göre yorumlayarak tekrar aktarmıştır. Bununla birlikte kendi geliştirdiği önemli cerrahi yöntemleri de uygulamıştır. Paulus önceki dönemlere ait bilgi ve becerileri kendi deneyimleri ile edindiği cerrahi tecrübe ile birleştirerek gelecek kuşaklara aktarmış, medikal ve cerrahi tıp biliminin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır⁹⁹.

Jinekoloji, tıbbi uygulamalar ve prosedürler üzerine üç çalışma yapmıştır ancak sadece üçüncü eseri, yedi kitaptan oluşan tıp ansiklopedisi “*Epitome of Medicine*” günümüze ulaşabilmiştir¹⁰⁰.

⁹⁶ Semra Erpek, *agm.*, s.36., Bilinen ve günümüze ulaşan eserleri bu iki örnektir. Kitaplar ve içerikleri hakkında detaylı bilgi için bk.; Semra Erpek, *agm.*, s.36-37.

⁹⁷ Tılsımları, büyüleri sadece bilimsel yöntemlerin işe yaramadığı durumlarda uyguladığını ve önerdiğini belirtmektedir. Veronique François, *agm.*, s.250.; Semra Erpek, *agm.*, s.37.; Besciu, *agm.*, s.36.; John Scarborough, Alice-Mary Talbot, *age.*, s.58.

⁹⁸ Berrin Okka, “Aeginalı Paul: Bizans Döneminde Ünlü Bir Cerrah ve Tıp Doktoru”, *Genel Tıp Dergisi*, 2015, 25(1), s.33. Aeginalı Paul ve diğer doktorlar ile ilgili bk.; Berrin Okka, *agm.*, s.33-39.; Balogiannis Stavros, “The neurosciences in the Byzantine era” *Encephalos*, S:49, 2012, 35-36.; Bektaş Murat Yalçın, vd., “Anadolu Tıp Tarihi-Bölüm I”, *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, S:20(1), 2016, 42-43.; Ira M. Rutkow, *age.*, s.49.

⁹⁹ Berrin Okka, *agm.*, s.36-38.

¹⁰⁰ Barry Baldwin, “Paul of Aegina”, *ODB.*, C:3, New York 1991, s.1607-8.; John H. Roser, *age.*, s. 315.; Murat Yurdakök, *agm.*, s.97.; Bektaş Murat Yalçın, *agm.*, s.43. Eserin içeriği ile ilgili detaylı bilgi için bk.; İltar Uzel, *age.*, s.23-24.; Berrin Okka, *agm.*, s.34-38.;

Bizans imparatorları arasında bilimsel çalışmaları bakımından ayrı bir önemi olan Konstantinus VII. Porphyrogennetos (912-59), geçmiş büyük hekimlerin tıp metinlerini toplatıp Theophanes Nonnos'a, *Epitome tes İatrikes Hapases Tekhnes* (*İatrikon*) adında, 297 bölümlük bir tıp ansiklopedisi hazırlatmıştır. Nonnos'un *Euporista* adında hacimli bir eseri daha vardır. Bizans tarihinin önemli yazarlarından birisi olan Mikhael Psellos (1018-78), çeşitli alanlardaki eserlerinden başka, hekim olmadığı halde, hastalık rehberi mahiyetinde *Didaskalia Pantodape* adlı bir eser yazmıştır¹⁰¹. Bu bilimsel çalışmaların yanı sıra, Simon Seth (11.yy) ve Nikolaus Alexandrinos (13.yy)¹⁰² gibi doktorlarda Bizans tıbbına katkıda bulunan kişilerdir. İskenderiye Kütüphanesinin yakılmasından sonra çok sayıda eser yok olmuştur ve son Bizanslı yazarlardan Johannes Actuarius (yak. 1300) ile Bizans'ın tıbbi dönemi kapanmış kabul edilmektedir¹⁰³.

Daha çok Hıristiyan inancına dayanan Bizans tıbbı, ümitsiz hastalara ve günahkârlara tedavi olanağı sunan bir anlayışa sahiptir. Hıristiyanlık dini nefisten feragati, zavallıya, sakat ve hastaya yardım etmeyi şart koşar. İnsanlar, Tanrı'ya hoş görünmek amacı ile dünya zevkinden uzaklaşarak, bedenlerine zarar vermişler ve günlerini dua ile geçirmeye başlamışlardır. Daha farklı düşünenler ise kendilerini zavallılara, sakat ve hastalara hizmet etmeye adanmışlardır. Bazı manastırların çevresinde açılan hastanelerde çalışan rahip ve rahibeler gece gündüz gelen hastalara bakıp, besleyip, giydirmişlerdir. Ancak buralarda tıbbi bakım yapılmamaktaydı. Bu sebeple tedavi için her hastalığı iyi edebileceğine inanılan aziz ve azizelere ait saç, sakal, diş, tırnak gibi kutsal kalıntılar kullanılmakta idi.

4. yüzyılın başlarında hastaların bakımı için ayrılmış kurumlar, fakir ve yabancılar genellikle de seyyahlar için bir misafirhane görevi üstlenmiştir. Sonrasında Hıristiyan kavramından yola çıkan bazı piskoposlar kentlerdeki keşişlerle birlikte tüm halka hizmet verecek merkezler oluşturmuşlardır¹⁰⁴. Bizans hastaneleri kilisenin mülkü sayıldığı için yönetimi de din adamlarının elindeydi.

¹⁰¹ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.145.

¹⁰² Besciu, *agm.*, s.37.

¹⁰³ Humphry Rolleston, *Clio Medica Internal Medicine*, P.B. Hoeber, New York 1930, s.27.

¹⁰⁴ Konstantinopolis'deki Aziz Zotikos'un cüzam hastanesi ile Aziz Sampson Hastanesi örnek verilmektedir. İlk Hıristiyan hastaneleri, Urfa (Edessa), Kayseri (Kaisereia), Sivas (Sebasteia) ve İstanbul'da kurulmuştur. Bk.; Maria-Helene Congourdeau, "Bizans Payitahtında Tıp Sanatı, Âlimlik

Bizans'ta 5. yüzyıldan itibaren hastane kurumları gelişmeye başlamıştır. Bu kurumlar ilk önce manastır yakınlarında rahiplerin hastalıkları ile ilgilenmek için istirahat evi olarak tasarlanmış daha sonraları piskoposlar, manastırlar tarafından açılan hastanelerde tedavi görmüşlerdir¹⁰⁵. Nikolaos Mesarites'in aktardığına göre, 12. yüzyılda, günümüzde Fatih caminin bulunduğu yerdeki Havariyun kilisesi bahçesinde tıp dersleri verilmiştir¹⁰⁶. Hastane olarak kurulan en eski yapı 5. yüzyılda Perama Aziz Eirene Kilisesi yakınlarında kurulmuştur. Pantokrator Manastırı haricinde 12. yüzyılda Kırk Şehitler Kilisesi civarında Mese üzerinde kurulmuş bir hastanenin varlığından da bahsedilmektedir¹⁰⁷. Bizans döneminde hizmet veren Aziz Sampson Hastanesi ve Pantokrator Hastaneleri, hastane tarihinde önemli bir yere sahiptir¹⁰⁸. Bu yapılara bakılacak olursa:

- ***Aziz Sampson Hastanesi/Ksenonu***

1453'e kadar bir yardım vakfı olarak hizmet veren Aziz Sampson Hastanesi'nin yalnızca mimari kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Ayasofya ile Aya İrini arasında bulunan yapı yanındaki kutsal doktorların tapınağına bağlıdır, 450'den önce kurulmuş ve altıncı yüzyılda gelişmeye başlamıştır¹⁰⁹. Adını 4. yüzyılda Roma'da dünyaya gelen "Aziz Sampson"dan almıştır. Eğitimli bir doktordur ve muhtaç hastalara hiçbir ücret almadan bakmıştır¹¹⁰. Tıbbi tedavilerin yanı sıra mucizeler de gerçekleştirmiştir. Anlatılan mucizelere göre yapı hem bir mabet hem

ve Uygulama'', (Ed. Brigitte Pitarakis), *Hayat Uzun Sanat Kısa: Bizans'ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi, İstanbul 2015, s.99.; Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Sağlık Hayatı'', (Ed. Arif Bilgin), *Büyük İstanbul Tarihi*, C:8, İstanbul 2015, s.95.

¹⁰⁵ İnci Hot, Nil Sarı vd., *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s.40.

¹⁰⁶ Ali Haydar Bayat, *age.*, s.148.

¹⁰⁷ Michel Kaplan, "Büyük Bir İmparatorluk Vakfı: Pantokrator (Zeyrek Camii)", *Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, (Ed. Annie Pralog), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.119.

¹⁰⁸ Nuran Yıldırım, *age.*, s.92.

¹⁰⁹ Derek Krueger, "Healing and Salvation in Byzantium'', *Life is Short, Art Long The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*, (Ed. Brigitte Pitarakis and Gülru Tanman), Istanbul Research Institute, İstanbul 2018, s.22-26.

¹¹⁰ Aziz Sampson da doktor azizlerdendir ve Anargyroi sayılabilir. Ancak aziz hakkındaki bilgilere genellikle isminin verildiği bu hastane ile yapılan çalışmalarda rastlanmaktadır. Kapsamlı ve kesin veriler bulunamadığı için Aziz Sampson doktor azizler kısmına alınmamıştır. Tasvirlerinde doktor olduğunu yansıtan imgeler olmaması ve genellikle elinde kitap tutan bir papaz olarak resmedilmesi de düşündürücüdür. Bk.; Stephanos Efthymiadis, 'Aziz Sampson Hastanesi' (Ed. Brigitte Pitarakis), *Hayat Uzun Sanat Kısa: Bizans'ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi, İstanbul 2015, s.320.; Nuran Yıldırım, *age.*, s.96.; Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevchenko, "Sampson the Xenodochos'', *ODB.*, C:3, New York 1991, s.1837.

bir hastane hem de bir konaklama yeri işlevi görmektedir¹¹¹. Hastane olarak yapılandırılan bu yapı aslında Sampson'un evidir. İmparator I. Iustinianos (527-565) aziz sayesinde hastalığından kurtulmuş ve şükran sunmak için bu evi genişleterek yeniden yaptırmış ve Sampson'un ismini vermiştir. Yapı Nika Ayaklanması'nda zarar görmüş fakat tekrar restore edilmiştir. Latin işgalinden sonra VIII. Mikhael zamanında diğer yapılarla birlikte yıkıldığı bilinmektedir¹¹².

- ***Pantokrator Hastanesi/Ksenonu***

Klasik hastane (*nosocomium, xenon*), 1136'da İmparator Ioannes Komnenos [1118-1143] tarafından, Konstantinopolis'te (İstanbul) Pantokrator Manastırının¹¹³ bir ünitesi olarak yapılmıştır. Günümüzde sadece sarnıç ve mahzenleri kalan manastırın, kurulduğu zaman bir kütüphanesi ve 50 yataklı hastaneye sahip olduğu kuruluş yönetmeliğinden (Typikon) öğrenilmektedir¹¹⁴. Bu manastır tıp eğitimi verilen büyük bir hastane idi. Typikon'da belirtilen maddelerden anlaşıldığı üzere bu tıp okulunun tek bir amacı vardır: Manastır hastanesi için uzman ve kalıcı personel yetiştirmek¹¹⁵.

Yapıda 6 yataklı ve hasta keşişlere ayrılmış bir sanatoryum, değirmen, hamam, eczane, ekmek fırını, mutfak, ahır, yatalak 24 yaşlı için yaşlılar evi ve birde cüzam hastanesi bulunmaktaydı¹¹⁶. Hastane olarak kullanılan Pantokrator Manastırının kilisesi Latin istilasına kadar hizmet vermiştir, İstanbul'un fethinden

¹¹¹ Stephanos Efthymiadis, *agm.*, s.320.; Nuran Yıldırım, *agm.*, s.96.

¹¹² Nuran Yıldırım, *agm.*, s.97.

¹¹³ Pantokrator Manastırı ile ilgili bk.; Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (Çev.: Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016. Alice- Mary Talbot, Anthony Cutler, "Pantokrator Monastery in Constantinople", *ODB*, C:3, New York 1991, s.1575.; Sofia Kotzabassi (Ed.), *The Pantokrator Monastery in Constantinople*, De Gruyter, Berlin 2013.; Haluk Çetinkaya, "İstanbul'un Bizans Dönemi Mimarisi", (Ed. Halil İbrahim Düzenli), *Büyük İstanbul Tarihi*, C:8, İstanbul 2015, s.46-49.; Michel Kaplan, *agm.*, s.118-135.; Semavi Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C:3, Görsel Yayınları, İstanbul 2000, s.578-579.; Semavi Eyice, "Bizans Mimarisi", (Ed. Sadi Bayram), *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C:1, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul 1988, s.45-53.; Nuran Yıldırım, *agm.*, s.97-98.

¹¹⁴ Semavi Eyice, *agm.*, s.579.

¹¹⁵ Esin Ozansoy, "Bizans'ta Tıp ve Kadın Hekimler", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı I, 1-6 Eylül 2002, TTK Yayınları, Ankara 2005, s.171.

¹¹⁶ Haluk Çetinkaya, *agm.*, s.46-47.; Michel Kaplan, *agm.*, s.130-131.

sonra medrese olarak kullanılmış daha sonra ise camiye (Zeyrek Camii) dönüştürülmüştür¹¹⁷.

Bizans İmparatorluğunda var olan hastaneler; genel hastaneler, doğum klinikleri, göz hastalıkları ve cüzamlılar evi olarak özetlenebilir. Hastane ve klinikler, kilise, imparator, devlet ve dindar kesimin saygın kişilerinin yapmış olduğu çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır¹¹⁸.

Kiliseye ait kuruluşlar genellikle ruhani anlamda tedavi uygulanan ve hasta kişinin tıptan çare beklerken dua ile şifa bulabileceğini umduğu yerlerdir. Hıristiyanlığın yayılma ve gelişme alanı bulunduğu dönemlerde Asklepios tapınaklarının kapatılması hasta insanları kiliselere yöneltmiş ve burada Asklepios yerine İsa Peygamber ile azizlerden yardım istemeye başlamışlardır. Sağlık hayatı için de büyük bir görev üstlenen kiliseler artık birer şifa merkezi konumuna gelmiştir. Adolf Hamack, Hıristiyanlığı “kurtuluş ya da iyileştirme dini” ve “ruh ve beden ilacı” olarak nitelendirmiş ve bir şifa dini olduğunu ileri sürmüştür¹¹⁹. Tıp uzmanlarının yanı sıra sihir ya da dini inanca dayalı tedaviler sunan şifacılar ortaya çıkmıştır.

Asklepios kültürünün devam etmesi inkubasyon¹²⁰ yöntemi ile şifa bulma geleneğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Erken Bizans döneminde Hıristiyan şifa uygulamaları içerisinde tıbbi uygulamaların yanı sıra, dini inanca ve halk inanışlarına dayalı uygulamalarla birlikte büyü ile tedavi de görülmektedir. Bizans'ta tıp ve mucize aynı madalyonun iki yüzünü oluşturmaktadır. Şifa tanrısı olarak kabul edilen Asklepios hem mucizevi şifacı hem de hekimlerin koruyuculuğunu üstlenen ikili role sahiptir¹²¹, Hıristiyanlıkta da bu figür İsa Peygamber olarak kabul edilmelidir.

¹¹⁷ Nuran Yıldırım, *agm.*, s.98.; Alice- Mary Talbot, Anthony Cutler, *age.*, s.1575.; Michel Kaplan, *agm.*, s.134.

¹¹⁸ Esin Ozansoy, *agm.*, s.172.

¹¹⁹ Adolf Hamack, *The Expansion of Christianity in the First Three Centuries*, G.P. Puntam's Sons, New York 1904, s. 132.; Gary B. Ferngren, “Medicine and Miracle in Early Christianity”, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı I, 1-6 Eylül 2002, TTK Yayınları, Ankara 2005, s.155.

¹²⁰İnkubasyon: Kuluçka manasında kullanılmakla birlikte tıpta da sıkça kullanılan bir terimdir. Bu kiliselerde hastalar uykuya dalarak rüyalarında azizlerin şifa vereceğine inanmışlardır. Asklepios kültüründen gelen bu antik geleneğin Bizanslılarda da uygulandığı görülmektedir.

¹²¹ Gary B. Ferngren, *agm.*, s.156-158.

İsa Peygamber, yaşamı boyunca birçok hastayı mucizevi bir şekilde tedavi etmiştir. Bu mucizeler ile Tanrı'nın gücünü ve yüceliğini insanlara göstermiştir. Aslında bir hastanın fiziki durumunun düzeltilmesi o kişinin manevi hastalıklarından kurtulmasına ve Tanrı'ya yönelmesine vesile olacaktır. Bu amaçla İsa Peygamber oniki havarisini şifacı olarak eğitmiş ve hastaları iyileştirmek, kötü ruhları kovmak için onlara yetki vermiştir¹²². İlk yüzyıllarda Hıristiyanlar şifa mucizelerine tanık olduklarında Mesih'e iman etmişlerdir. İlahi şifanın kaynağının Kutsal Ruh olduğunu belirterek iyileşmenin İsa'nın isminin gücüne dayandığı belirtilir. Çünkü şifa kavramı aslında kişide ruhsal temizlik içermektedir. Hasta kişiler ilahi şifa bulmak istiyor ise inanç iyileşmeleri için şart konulmuştur¹²³.

Kutsal veya aziz olarak vasıflandırılan kişiler, aynı zamanda şifacı, misyoner, davetçi, hakem, koruyucu gibi sıfatları da taşımaktadırlar. Onlar inançları ile güç kazanmış ve Tanrı'nın yardımı ile mucizeler gerçekleştirmişlerdir. Hıristiyan dinine göre samimiyetleri ile insanlar ve Tanrı arasında bağ kuran, gizli güçlere sahip kutsal karakterleri yansıtan kişilerdir. Bazı toplumlarda kentlerin koruyucu tanrıları yerini koruyucu azizlere bırakmıştır¹²⁴. İsa Peygamberin ilahi şifa mucizeleri ile benzer mucizeler gerçekleştiren kutsal kişiler kilise ve Hıristiyanlar arasında övgüyle bahsedilen insanlar olarak önemli bir konuma sahiplerdir. Bunlardan birisi de Azize Thekla'dır.

Thekla ile ilgili anlatılar apokrif olmasına rağmen, ilk Hıristiyan kadın şehit olması, vaftiz etme ve Hıristiyanlık dinini yaymak için uğraşlarının yanı sıra gerçekleştirdiği mucizelerle övgü ile anılan bir azize olması önemlidir. M.S. 1. yüzyılda Aziz Paulus sayesinde Hıristiyan olup çeşitli işkencelere maruz kalmış Iconiumlu (Konyalı) bir azizedir. Saygıdeğer bir aileye mensup olan Azize Thekla Konya bölgesinde dünyaya gelmiştir. Annesi Teoklia zengin bir putperesttir. Thekla küçük yaşta Tamiris ile nişanlanmıştır¹²⁵.

¹²²The Christian and Missionary Alliance. National Church Ministries. *A Movement for God: An Introduction to the History and Thought of the Christian and Missionary Alliance*. Colorado Springs, Colo.: The Alliance 2006, s.54.

¹²³ The Christian and Missionary Alliance. National Church Ministries, *age.*, s.55.

¹²⁴Fatih Mehmet Berk, *Iconiumlu Azizler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s.99-100.; Kemal Polat, *Katolik Hıristiyanlık'ta Azizlik ve Azizler*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2008, s.167.

¹²⁵ Muammer Ulutürk, "Lystra'da İlk Hıristiyanlar ve Lystra'nın Hıristiyanlıktaki Yeri", Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu, Konya, 02-04 Ekim 2011, s.6.

Annesi ile nişanlısının kent valisine şikayetleri sonucunda azize Thekla'ya yakılma cezası verilir. Yakılacağı esnada çıkan bir fırtına onu yakılmaktan kurtarır. Aziz Paulus ile birlikte Yalvaç'a gider ve orada kendisini rahatsız eden bir aristokrati küçük düşürmek suçundan arenada yabani hayvanlara atılmasına karar verilir. Fakat hayvanlar ona zarar vermezler. Azize bir su birikintisinde vaftiz olur. Bu mucizeler karşısında serbest kalan Thekla, Derbe'ye Paulus'un yanına gider.

Paulus tarafından çevresindeki insanlara vaaz vererek Hıristiyanlığa çağırmakla görevlendirilen Azize, Konya'ya döner ve bir dağda inzivaya çekilir. İnsanları mucizevi bir şekilde iyileştirir¹²⁶. Thekla iyileştirme yeteneğinden dolayı bölgedeki doktorlar tarafından kiskanılmaya başlamıştır. Bu doktorlar tarafından tutulan adamlar Azize Thekla'yı öldürmek üzereyken, kayalıkta beliren bir geçitte arkasında şalını bırakarak kaybolmuştur. Başka bir rivayete göre ise Thekla Roma'ya mucizevi bir şekilde gelerek Aziz Paulus'un mezarının yakınına gömülmüştür¹²⁷.

Azize Thekla'nın ilahi şifa mucizelerinden bir örneğe bakılacak olursa 17. mucize önemlidir: *“Antakya’lı bir zanaatkâr Hıristiyan olan Leontios, mermer döşemelerin altında kalır ve bacağı parçalanır. (Çoğu insanın bu kazada öldükleri sağ kurtulan tek kişinin Leontios olduğu söylenmektedir) Umutsuz bir durumda olan Leontios, Maxsiminos’dan martirliğinden dolayı Thekla’dan yardım alacağı düşüncesiyle Seleukeia’ya gitmek için izin ister. Maximinos, müsaade eder ancak Thekla’nın gücünden şüpheleniyormuş gibi gülümser. Leontios, Seleukeia’ya gider ve üç gün içinde iyileşir. Hastalığından kurtulmuş ve ayağı kuvvetlenip kırık kemiği tekrar birleşmiştir. Gecikmeden Antakya’ya dönen Leontios’u iyileşmiş halde gören Maximinos, şaşkındır. Leontios ona olayı anlatır; rüyamda her gün Thekla beni ziyarete geldi bacağıma çok kuvvetli bir şekilde bastı uyandığımdaya yürümeye koşmaya başladım diye aktarır. Buna şahit olan Maximinos, artık Thekla’nın gücüne*

¹²⁶ Yerleştiği mağarada hastaları iyileştirdiği söylenmektedir. Bk.; Semavi Eyice, “Aya Thekla Efsanesi ve Sanat Tarihinde Aya Thekla”, *Anıt Dergisi*, S: 30, Konya 1962, s.10. Ancak tıbbi bir tedaviden söz etmek mümkün değildir. Thekla'nın şifacı kimliğinin inanç uğruna Tanrı'nın yardımı ile oluştuğunu söylemek gerekir. Bu sebeple Azize Thekla bir hekimden ziyade ilahi bir şifacı olarak kabul edilmelidir.

¹²⁷ İlker Mete Mimiroğlu, “Azize Thekla”, *Konya Ansiklopedisi*, C:1, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2010, s.376.; Fatih Mehmet Berk, *age.*, s.109. Azize'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Stephan J. Davis, *The Cult of St Thekla*, Oxford University Press, New York 2008.; Semavi Eyice, *agm.*, s.1-21.; Fatih Mehmet Berk, *age.*, s.99-128.; Charles G. Herbermann, *The Catholic Encyclopedia*, Vol.14, New York 1912, s.1452-1454.

inanır ve Hıristiyan olur.''¹²⁸ Bu şekilde inanmayan insanların şifa bulduktan sonra Hıristiyanlığa döndükleri birkaç mucize daha anlatılmaktadır (Mucize 39: Isakasios'un iyileşmesi; Mucize 40: Aretarchos'un iyileşmesi ve Mucize 14¹²⁹: Hysistios'un iyileşmesi)¹³⁰.

Antik dünyadaki inkubasyon kültürünün sürekliliğinin en önemli örnekleri Azize Thekla kültüründe görülmektedir. Kilisede uykuya dalarak şifa bekleyen hastaları mucizevi uygulamalarla iyileştirmiştir¹³¹. İlahi şifanın diğer bir tabir ile mucizevi tıbbın uygulayıcısı olmuş ilk kişilerdendir. Azize Thekla ile aynı inanca sahip birçok kişi de ilahi şifa ile birçok hastanın iyileşmesine yardım etmişlerdir.

Aslında şifa ile tıp bilimi alanında değerlendirildiğinde, bu kutsal kişilerin gerçekleştirdikleri uygulamalar tıp dışında gerçekleşmiş tedaviler olarak kabul görmelidir. İyileştirme mucizeleri yalnızca ben hastalıkları ile ilgili değildir kötü ruhların kovulması, şeytan çıkarma gibi ruhani rahatsızlıkları da kapsamaktadır¹³². Bilimsel olarak açıklanamayan bu tedavilerin inanç ile mümkün olduğu ve aslında gerçek iyileşmenin ruhun günahlarından arınmasıyla gerçekleşeceği inancının varlığı da düşünülmelidir. Şifa geniş anlamli bir terimdir. İnsanın şifa bulması sadece fiziksel bir tedavi sonucu sağlığına kavuşması değildir. Ruh ve bedenini kendini kurtarması ve koruması bunun ise kalpten bir inanış ile gerçekleştirmesi asıl şifa bulmanın gereğidir.

Şifa mucizeleri gerçekleştiren azizlerin hayatlarına bakıldığında çoğu mucizenin İsa'nın şifa mucizelerinin bir taklidi olarak görülmesi şaşırtıcı değildir.

¹²⁸ Thekla'nın şifa mucizelerinin çoğu inkubasyon ile gerçekleşmiş anlatılardan oluşmaktadır. Rüyalarda ya bir reçete önermektedir ya da onları tapınağına davet etmektedir. Burada ki mucizede hasta ile doğrudan fiziksel temas ile şifa sunması önemlidir. Aslında mucize genel değerlendirildiğinde Azize Thekla'nın bu hastayı (Leontios) iyileştirmesi Tanrı'nın gücünden şüphe eden Maximinos'un dönüşümünü sağlama düşüncesidir. Gerçekleşen bu mucize insanları Mesih'e inandırmak ve Hıristiyanlığa yönlendirmek için önemli bir olaydır. İlahi şifa kavramını yansıtan bu mucize ile ilgili bk.; Scott Fitzgerald Johnson, *The Life and Miracles of Thekla a Literary Study*, Distributed by Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England 2006, s.153-155.

¹²⁹ Azize Thekla'nın şifa uygulamalarındaki amaç genellikle insanlarda dönüşüme vesile olmaktır. Ancak 14. mucizede Thekla'nın birisini rüyasında Hıristiyan olmaya zorladığı görülmektedir. Bk.; Scott Fitzgerald Johnson, *age.*, s.158.

¹³⁰ Mucizelerin detayları ile ilgili bk.; Scott Fitzgerald Johnson, *age.*, s.156-160.

¹³¹ Scott Fitzgerald Johnson, *age.*, s.173.

¹³² Kemal Polat, *age.*, s.207.

Çünkü insanlar İsa'ya olan bağlılıkları ve onun yaşamına duyulan saygıdan dolayı azizlerin de bu yönde sundukları mucizelerle kendilerini daha çok inanmaya ve daha çok ibadet etmeye yönlendirmişlerdir. Körün iyileştirilmesi, ölünün diriltilmesi, felçli hastanın iyileştirilmesi, kanamalı hastaların iyileştirilmesi, vb. İsa Peygamberin gerçekleştirdiği bu mucizelerin benzerleri ile kutsal kişilerin hayatlarında da karşılaşılmaktadır. Aziz Philippos, Aziz Euthymios, Aziz Eustratios, Aziz Thallelaeus, Aziz Tyrpon gibi Hıristiyanlıkta adı geçen birçok azizin böyle önemli şifa mucizeleri gerçekleştirdikleri bilinmektedir.

Bizans'ta şifa kapsamında ise bilimsel tıbbın yanı sıra mucizelere dayalı tedavi birlikte ele alınmıştır. Bizans dönemi içerisinde tıp biliminin gelişiminden bahsettikten sonra şifa kavramının algılanışını açıkladık ve bilimsel eğitim açısından bakıldığında tıp eğitimi almış kişiler ile karşılaşılmaktadır. Bu kişilerin bir kısmı aziz ve azizelerdir. Azizler mucizelerin birer hizmetkârı idi ve Tanrı'nın yardımı ile bu mucizeleri insanlara göstermektedirler¹³³. Ancak Bizans dönemi içerisinde incelendiğinde tıp eğitimi alarak kendilerini Hıristiyanlığı yaymaya adanmış bu kişiler hem mesleki görevlerini yerine getirmekteydiler hem de Hıristiyanlığın gücünü insanlara göstermekteydiler. Tıp eğitiminin verdiği gücün ilahi yardım ile birleşmesi yani hem tıbbi müdahale hem de Tanrı'nın yardımı ile gerçekleşen şifa mucizelerini sunmaktadır.

Aziz Lukas, tıp eğitimi alan ve bir doktor olan ilk Hıristiyan kabul edilir. H.R. Haweis, *The Story of The Four* adlı kitabında Aziz Lukas'tan bahsederken, "Doktor Lukas" başlığı altında onun gerçek bir hekim, kültür ve zekâ adamı olduğunu belirtmektedir¹³⁴. O hem Paulus'un yakın arkadaşıdır ve İncil yazarlarından biridir¹³⁵. Aziz Lukas'dan sonra ilk Hıristiyan doktorlar 1. yüzyılda

¹³³ Kemal Polat, *age.*, s.209.

¹³⁴ Hugh Reginald Haweis, *The Story of the Four (Evangelists)*, Charles Burnet & Co., London 1886, s.69.; Komisyon, "Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, C:2, Gelişim Yayınları, İstanbul 2014, s.257. Aziz Lukas'ı aslında ilk doktor aziz olarak kabul etmemiz gerekir. Onun doktor olmasının yanı sıra teolog, filozof, yazar olduğu biliniyor. Genellikle İncil yazarı olması önemli görüldüğü için o yönü araştırmalarda ağır basmaktadır. Ama genellikle kaynaklarda doktor olduğunun belirtilmesinin dışında mesleğini yapıp yapmadığı, uyguladığı tedaviler, mucizeler gibi bulgulara erişilememiştir. Aziz Lukas'ın doktorluğunu görmezden gelemeyiz ancak yeterli bilgi bulunamadığı için doktor azizler bölümüne alınmamıştır.

¹³⁵ Hugh Reginald Haweis, *age.*, s.71.; Augustine Abbey, *The Book of Saints: A Dictionary of Servants of God Canonized by The Catholic Church*, A.&C. Black Ltd., London 1921, s.170.

dünyaya gelmiş olan iki kız kardeş Azize Zenais ve Azize Philonilla'dır. Onlar ile başlayan tıp ve şifa uygulamaları, Azize Hermoine, Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Aziz Panteleimon, Aziz Kyros ve Aziz Ioannes öncülüğünde devam etmiştir. Bu aziz grubunu “*Anargyroiler*”¹³⁶ olarak da belirtebiliriz. Bu kişiler tıbbi eğitim almışlar ve mesleklerini icra etmenin yanı sıra tek amaçları insanları Hıristiyanlığa çağırmak ve onların ruhen şifa bulmalarını sağlamak olmuştur. Bunu gerçekleştirirken hem mucizeler hem de mesleki bilgi birikimleri onlara yol göstermiştir. Onlar hem bedenin hem ruhun tedavisini üstlenmiş özel kişilerdendir.

¹³⁶Herhangi bir ödeme almadan iyileştirici tedaviler uygulayan şifa azizleri. Onlar inançları gereği uyguladıkları tedaviler karşılığında insanlardan hiçbir ücret talep etmemişlerdir. Araştırma konumuzda ele alınan doktor azizlerin birçoğu bu şekilde bir anlayışa sahiplerdir ve onlar ‘Anargyroi’ yani ‘Gümüşsüzler’ olarak anılmaktadırlar. Başlıca Anargyroiler Kosmas ve Damianos’tur. Ancak Kyros ve Ioannes, Sampson ve Pantheleimon da bu şekilde bir tedavi anlayışına sahiplerdir. Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevcenko, “Anargyroi”, *ODB.*, C:1, New York 1991, s.85.

4. DOKTOR AZİZLER

4.1. Azize Zenais ve Philonilla

4.1.1. Azize Zenais ve Philonilla'nın Hayatı

Asya'nın güneyindeki Kuzey Suriye'nin yakınında havari Paulus'un asıl şehri kabul edilen Kilikya'nın Tarsus kentinin dışında yer alan Demetrias bölgesinde 1. yüzyılda dünyaya gelmiş olan iki kız kardeşdir. Ayrıca Zenais ve Philonilla Aziz Paulus'un kadın akrabalarındandır¹³⁷.

İki kardeş şehrin ünlü bir okulunda felsefe ve tıp eğitimi almışlardır¹³⁸. Özellikle tıp alanında gelişme göstermişlerdir. Hıristiyan inancı ile kendilerini tıp bilimine adanmışlardı ve bu yeteneklerini hastaların ruhlarına talimat vererek iyileştirmede kullanmışlardır. Bakire olan iki kız kardeş Mesih uğruna yaşadıkları kenti terk ederek Tarsus yakınlarında bir mağaraya inzivaya çekilmişlerdir¹³⁹. Burada Pappas, Pateras ve Philocyris¹⁴⁰ adında üç dindar adam ile birlikte bir süre yaşamışlardır¹⁴¹. İki kız kardeş yaşadıkları mağarayı bir hastaneye çevirmiş ve burada yardıma muhtaç hastalara yardım eli uzatmışlardır¹⁴². Böylece ilk doğal mağara hastanesini kurmuşlardır¹⁴³.

Azizelerin mağaraya yerleşmelerindeki ihtimaller şöyle değerlendirilmektedir; Zenais ve Philonilla, rahibe olarak yaşayabilecekleri ve

¹³⁷ Aristotelis C. Eftychiadis, 'The Early Types of Hospitals During the First Three Christian Centuries and The Early Byzantine Period' and 'The sisters Zenais and Philonilla (1st cent.) The First Women Doctors Friends of Peace', 35th' *Symposium of the Medicine, Cos, 2-8 Sept.* 1996, s.284.; Louise Martindale, *The Women Doctor and Her Future*, Mills & Boon, Limited, London 1922, s.23; Augustine Abbey, *age.*, s.273; Sabina Baring Gould, *The Lives of The Saints*, S:11, Ballantyne Yayınları, Edinburgh 1914, s.257. Ayrıca Zenais ile Philonilla'nın Paulus'un kuzenleri olduğu belirtilmektedir. Bk.; David J. Goa, Linda Distad ve Matthew Wangler, *Anno Domini: Jesus Through the Centuries*, The Provincial Museum of Alberta, Edmonton, Alberta, Canada 2000, s.113.

¹³⁸ Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.284.

¹³⁹ Omer Englebert, *Lives of the Saints*, Barnes&Noble Books, New York 1994, s.386.

¹⁴⁰ Bu kişilerin Zenais'in öğrencileri olduğu belirtilmektedir. Bk.; Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.285.; Omer Englebert, *age.*, s.387.

¹⁴¹ Sabina Baring Gould, *age.*, s.257. Zenais ve Philonilla yalnız yaşamayı tercih etmişler ve bu üç adamı tekrar Tarsus'a göndermişlerdir. Bu üç dindar adamın akıbeti hakkında bilgi mevcut değildir.

¹⁴² Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.289.

¹⁴³ Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.285.

mağaraların manastır yaşamı için uygun alan olması ve aynı zamanda bir tıbbi pansiyon olarak da kullanmak istemiş olabilecekleri ihtimaller dahilindedir. Bir diğer ihtimal zulümden kaçarak mağaraya sığınmalarıdır. Tıbbi tedavilerin yanı sıra mucizevi tedaviler ve ilaçlı tedaviler uygulamışlardır.

Zenais ve Philonilla, 1. yüzyılda Hıristiyanlığın ilk kadın doktorlarıdır¹⁴⁴. Hıristiyan inancına bağlıydılar ve ikisi de azize idi. Hastalarına ve yoksul insanlara karşılıksız tedavi ve şifa sunmuşlardır¹⁴⁵. İçinde yaşadıkları mağara kliniğinde her hastaya ve hastalığa tıbbi bilgileri ve tanrının yardımı ile lütuf bulmuş ve insanlara yardımcı olmuşlardır. Diğer azizlerinde başlıca amacı olan Hıristiyanlığa davet görevlerinin bir parçasıdır. Tedavi uygularken ve şifa dağıtırken birçok inanan ve umutsuz insanı gerçek inanç ve umudun içine çekmişlerdir.

Azize Zenais, depresyon tedavilerinin yanı sıra kadın ve bebeklerin hastalıklarının¹⁴⁶ tedavisinde oldukça başarılı bir doktordur. Tıp eğitimi almış dindar bir kadındır. Zenais öldüğünde¹⁴⁷ yaşadıkları mağaraya gömülmüştür ve kardeşi Philonilla tıbbi ve ruhani görevlerine devam etmiştir¹⁴⁸. Hem ibadetlerini yerine getirmiş hem de insanlara yardım etmiştir. Ölene kadar mağarada yaşamıştır. Bu iki kadın doktor tıbbin koruyucuları kabul edilmişlerdir. Onlar “*Bariş Severler*” ve “*Bariş Dostları*” olarak onurlandırılmışlardır¹⁴⁹.

Ayrıca Zenais ve Philonilla şehit doktorlar olarak anılmışlardır. Aslında şehit edilmemişlerdir fakat yaşamlarına bakıldığında ev ve mülkiyetten vazgeçmişler, tüm hayatlarını yoksulluk, alçak gönüllülük ve sadelik ile kliniğe çevirdikleri mağarada

¹⁴⁴ Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.285.

¹⁴⁵ İlk “Anargyroilerdir”. Bk.; Sevim Ayteş Canevello, Erken Hıristiyanlık Döneminde Cilicalı Şifavericiler: Dioscorides, Cosmas ve Damianus’, *Selevcia Ad Calycadnvm*, S:3, Olba Kazısı Yayınları, İstanbul 2013, s.227. Başlıca Anargyroiler olarak ün kazanan azizler Kosmas ve Damianos, Panteleimon ve Kyros ile Ioannes’dır. Ancak ilk Anargyroi olarak Zenais ve Philonilla’nın kabul edilmesi daha doğrudur. Bizans’ta bu anlayışta tıbbi başlatan ilk kişilerin bu iki kadın doktor azize olduğunu söylemek gerekir.

¹⁴⁶ Bir nevi pediatri, psikiyatri ve kadın hastalıkları alanında uzmandır.

¹⁴⁷Şifalı ot toplamak için mağarasından çıktığında ayağına bir diken batır ve batan dikenini çıkarmak için oturduğunda öldüğü belirtilmektedir. Bk.; Sabina Baring Gould, *age.*, s.258.; Agnes B.C. Dunbar, *A Dictionary of Saintly Women*, S:2, George Bell&Sons, London 1905, s.321.; Omer Englebert, *age.*, s.387.

¹⁴⁸ Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.285.; Bazı internet kaynaklarında azizelerin ikisinin de putperestler tarafından taşlanarak şehit edildiği belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk.; <https://www.youtube.com/watch?v=gVTj92fAht8> (Erişim:03.03.2018, 00:20)

¹⁴⁹ Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.287,289.

geçirmişlerdir. Çok ağır koşullar altında inanç ve vicdanlarından ödünç vermemişler ve ilahi lütuflarla insanları iyileştirerek mucizeler yaratmışlardır¹⁵⁰. 11 Ekim bayram günleri olarak kutlanmaktadır.

4.1.2. Azize Zenais ve Philonilla'nın Mucizeleri

Azizelerin hayatlarına dair bilgiler sınırlıdır. Onların da diğer doktor azizler gibi inançlarının ve tanrının gücü ile gerçekleştirdiği mucizevi tedaviler olduğu belirtilmektedir ancak azizelerin mucizelerine ait verilere ulaşılamamıştır.

4.1.3. Azize Zenais ve Philonilla'ya İthaf Edilen Yapılar

Azize Zenais ve Azize Philonilla'ya ithaf edilen bir yapı tespit edilememiştir.

4.1.4. Tasvir Sanatında Azize Zenais ve Philonilla

II. Basileios Menologyasında Azize Zenais ve Azize Philonilla'nın tasvirleri bulunmaktadır (Foto.2-3). Bunlardan ilkinde azizeler dağlık bir bölgede tasvir edilmişlerdir. Sahnenin sağında ellerini açmış dua eden kadın figürü olasılıkla Philonilla'dır. Solda ise oturmuş ve ayağındaki diken çıkarmaya çalışırken resmedilmiş Zenais görülür (Foto. 2)¹⁵¹.

Aynı el yazmasında bir başka sahnede ise doktor azizlerden Azize Hermoine ile birlikte tasvir edilmişlerdir (Foto.3). Sahnenin solunda iki kız kardeş Zenais ve Philonilla görülür. Ayakta tasvir edilen kardeşler hafif birbirlerine dönük vaziyettedir. İkisi de sağ ellerinde birer uzun saplı kaşık sonda, sol ellerinde ise birer tıbbi malzeme kutusu tutmaktadır. İki kız kardeşin ortasında arka düzlemde gösterilmiş olan mağara onların klinik olarak kullandıkları yeri temsil etmektedir.

¹⁵⁰ Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.286-287.

¹⁵¹ Tasviri azizelerin hayat hikayelerine bakarak değerlendirirsek; iki kadın figürünün de aynı tasvir edilmesi ve benzerlikleri göz önünde bulundurulduğunda bu sahnenin yalnızca Zenais'i konu aldığı düşünülebilir. Çünkü Zenais'in kendisini yanına alması için Tanrı'ya dua ettikten sonra ayağına diken battığı ve öldüğü belirtilmektedir.

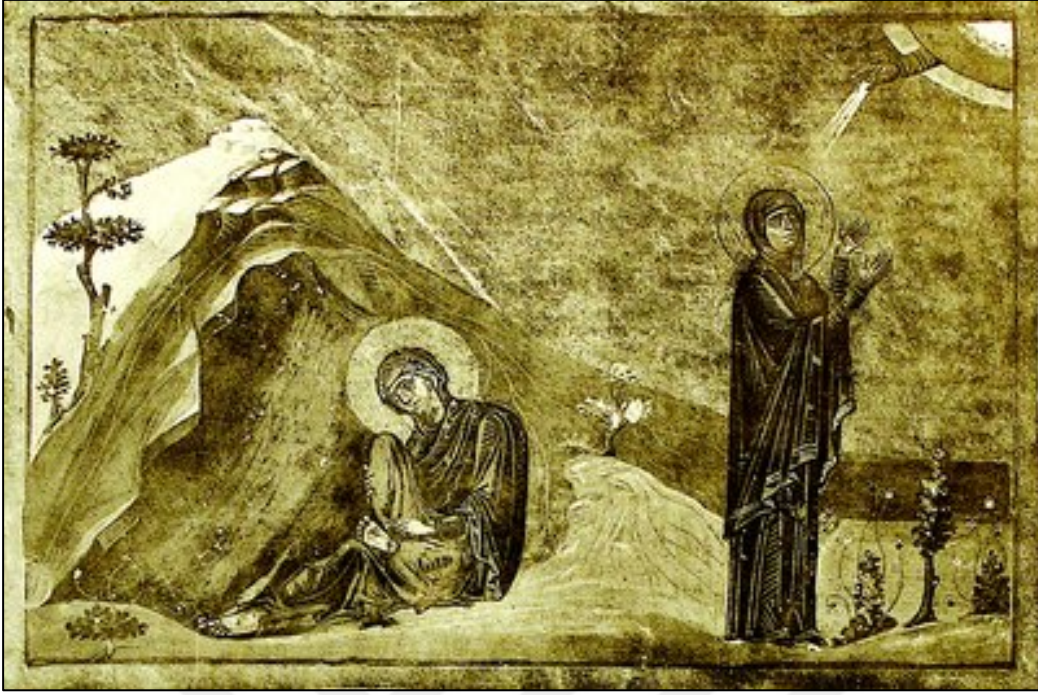

Foto. 2: Azize Zenais ve Azize Philonilla, II. Basileios Menologyası, 10-11. yy., Roma, Vatikan Kütüphanesi (MS. Vat. gr. 1613) (<http://www.johnsanidopoulos.com/2017/10/holy-martyrs-zenaida-and-Philonilla.html>)(Erişim:02.03.2018,22:30)

Foto. 3: Azize Zenais, Azize Philonilla ve Azize Hemoine, II. Basileios Menologyası,10-11.yy., Roma, Vatikan Kütüphanesi (MS. Vat. gr. 1613), (Aristotelis C. Eftychiadis 1996: 286)

4.1.Azize Hermoine

4.1.1. Azize Hermoine'nin Hayatı

Kadın doktorlardan birisi de Aziz Philippus'un¹⁵² kızlarından biri olan Azize Hermoine'dir. 1. yüzyıl sonu, 2. yüzyıl başında yaşamış ve M.S. 117'de Efes'te şehit edilmiştir¹⁵³.

Hermoine, Filistin'in Caesarea şehrinde yaşamış ve burada tıp eğitimi almıştır. Kız kardeşi Eftychida¹⁵⁴ ile uzun bir yolculuk sonucu Havari Ioannes'i ziyaret için Efes'e giderler. Ancak Havari Ioannes'i bulamazlar ve burada tıp sanatı uygulamaya başlarlar. İlk han hastanesini kurmuşlardır; "*Publicum Hospitium*"¹⁵⁵. Burası kamusal bir pansiyon olarak açılmış, yeterli bir reviri bulunan yapıda hastalıklı yoksul ve zor durumda kalan insanlar için tedavilerin uygulandığı bir sığınma yeri olmuştur. Tıp ilmini insanlara karşı iyilik ve yardım olarak uygulamış, hastaneye gelen hastaların çoğunu inancına döndürmek için çaba harcamıştır. Onların beden ve ruh hastalıklarını Mesih'in adı ile iyileştirmiştir¹⁵⁶.

Azize Hermoine Efes'te ün kazanmış ve İmparator Trajan ile Hadrian bundan haberdar olmuşlardır. Trajan onu yargılamış ve daha sonra serbest bırakmıştır. Ancak Hadrian azizenin putlara inanmaması durumunda başının kesilmesi emrini vermiştir¹⁵⁷. Birçok işkenceye maruz kalan azize Hermoine, başı kesilmek üzereyken mucizevi bir şekilde uyku halinde can vermiştir¹⁵⁸. Tıbbın kadın koruyucularından olan Azize Hermoine 4 Eylül'de anılmaktadır.

4.1.2. Azize Hermoine'nin Mucizeleri

Hadrian, azizenin Hıristiyan inancını itiraf ettiği için yargılanmasına emir vermiştir. İlk önce Hermoine'nin acımasızca dayak yemesi, ardından ayak

¹⁵² Havari Philippus ile Aziz Philippus karıştırılmış olabilir bu konuda kesin bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁵³ Augustine Abbey, *age.*, s.134.

¹⁵⁴ Bazı kaynaklarda adı Eutyches olarak geçmektedir. Bk.; Sabine Baring Gould, *The Lives Of The Saints*, Edinburgh: J. Grant Yayınları, S:16, New York 1914, s.43.

¹⁵⁵ Bir han yapısı kullanılarak yapılmış: 'Devlet Hastanesi'.

¹⁵⁶ Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.289.

¹⁵⁷ Sabine Baring Gould, *age.*, s.44.

¹⁵⁸ Azizenin başının kesilip kesilmediği ile ilgili bilgilere ulaşılamamıştır. II. Basileios Menologyasındaki tasvir, başının kesildiğini göstermektedir ancak o öldükten sonra başı kesilmiş olabilir. Bk.; Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.289.

tabanlarının keskin aletlerle delinmesi ve nihayetinde kaynar katran, kurşun ve kükürt ile dolu kazana atılması için emir verir. Azize her işkenceye dayanır ve Tanrı'ya şükreder. Rab, onun sabrına karşılık ona merhamet verir. Kazana atılacağı sırada kazan patlar, kurşun dökülür ve azize zarar görmez. Daha sonra büyük bir sacın ısıtılması ve azizenin çıplak bir şekilde saca koyulması için emir verir. Burada yine bir başka mucize yaşanır. Rabbin bir meleği ateşli kömürleri dağıtır ve ateşin yanında duran birçok kişiyi yakar.

Azize Tanrı'ya dua ettiğinde, yüksek bir gök taşkınlığı duyulur ve putperest tapındaki tüm putlar yere düşer ve parçalanır. Öfkeli imparator Hermoine'nin şehirden çıkarılıp başının kesilmesi için emir verir. İki hizmetçi Theodulus ve Theotimos, idamı gerçekleştirmek için azizeyi götürürler ancak azize başı kesilmeden önce ölmüştür¹⁵⁹.

4.1.3. Azize Hermoine'ye İthaf Edilen Yapılar

Azize Hermoine'ye ithaf edilen bir yapı tespit edilememiştir.

4.1.4. Tasvir Sanatında Azize Hermoine

Azize Hermoine'nin ölümü II. Basileios Menologyasında resmedilmiştir (Foto.4). Tasvirde; dağlık bir alanda geçen sahnede merkezde başı bedeninden ayrılmış yere paralel olarak biraz havada resmedilmiş¹⁶⁰ olan Azize Hermoine görülmektedir. Ayakta duran figür ise elinde bir kılıçla azizeyi şehit eden kişidir. Arka düzlemde görülen sütunlu mimari ise Efes kentini göstermektedir. Aynı el yazmasında diğer kadın doktor azizelerden Zenais ve Philonilla Azize Hermoine ile birlikte tasvir edilmektedir (Foto.3). Resmin solunda Azize Zenais ve Philonilla, sağında ise Azize Hermoine görülmektedir. Azize Hermoine (Foto.5) ayakta ve cepheden tasvir edilmiştir. Küçük ve yuvarlak bir yüze, küçük bir burun ve ağıza ve iri gözlere sahiptir. Sağ elinde uzun saplı bir kaşık uçlu sonda, sol elinde ise altıgen formlu bir tıbbi malzeme kutusu taşımaktadır. Arka düzlemde görülen mimari yapılar

¹⁵⁹ Azizenin hayatına dair veriler sınırlıdır. Mucizelerinden kaynaklarda bahsedilmemiştir. Kesin olmamakla beraber başından geçtiği rivayet edilen mucizeler aktarılmıştır. Detaylı bilgi için bk.; <http://ww1.antiochian.org/node/16701> (Erişim: 02.03.2018, 21:30)

¹⁶⁰ Azizenin burada havada gösterilmiş olmasının nedeni aslında azizenin öldükten sonra başının kesilmiş olmasının bir anlatımı olarak değerlendirilebilir.

sol tarafta bir kenti (olasılıkla Efes), sağda ise Hermoine'nin kurduğu şehir dışında yer alan han hastanesini göstermektedir.

Foto. 4: Efes'li Hermoine'nin Başının Kesilmesi, II. Basileios Menologyası,10-11.yy., Roma, Vatikan Kütüphanesi (MS. Vat. gr. 1613) (<http://sword-site.com/thread/99/byzantine-swords?page=4>) (Erişim:03.03.2018, 00:05)

Foto. 5: Azize Hermoine, Detay, II. Basileios Menologyası, 10-11.yy., Roma, Vatikan Kütüphanesi (MS. Vat. gr. 1613) (<https://tr.pinterest.com/pin/180355160062266547/>) (Erişim:03.03.2018, 20:50)

4.2. Aziz Kosmas ve Damianos

4.2.1. Aziz Kosmas ve Damianos'un Hayatı

Cerrahların ve eczacıların yanı sıra fizikçilerin, fırıncıların ve berberlerin koruyucu azizleri olarak kabul edilen Aziz Kosmas ve Aziz Damianos 3. yüzyıl sonuna doğru dünyaya gelmiş olan Arap ikiz kardeşlerdir¹⁶¹. 7 kişilik bir aileye mensup olan ikiz kardeşler, Kilikya bölgesinde (Türkiye-Suriye arasındaki bölge), bir Arap imparatorluğu vilayeti olan Küçük Aegae¹⁶² kentinde dünyaya gelmişlerdir.

¹⁶¹ Gülgün Köroğlu, "Bizans'ta Hekim Azizler, Eyüp'teki Kosmas ve Damianos Kilisesi", *VII. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul 2004, s.176.

¹⁶² Günümüzde Akdeniz Bölgesi'nde Adana iline bağlı Yumurtalık ilçesinde küçük Ayas kasabasının olduğu yerdir. Bu ilçenin eski adı Aegeia idi. Bazı kaynaklarda Aigai olarak da geçmektedir. Bk.; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1993, s.29. Kentin tarihi ile ilgili

Papaz olan babalarını küçük yaşta kaybetmişlerdir. Onları büyük erdemlere sahip olan anneleri Azize Theodota yetiştirmiştir¹⁶³. Çocuklarını Hıristiyan inancı ile yetiştiren anne Theodota onlara kutsal kitapları okuyarak, bilgili ve erdemli insanlar olmaları için çabalamış ve Rabbin buyruklarına göre evlatlarını eğitmiştir. Bilgili ve erdemli birer insan olarak yetişen bu ikiz kardeşler, kendilerinin kutsal ruh tarafından tıp okumak için çağrıldıklarına inanmışlardır. Kosmas ve Damianos bunun üzerine Antakya'da tıp eğitimi aldıktan sonra tedavilerini uygulamak ve din propagandası yapmak için Aegae'ye geri dönmüşlerdir¹⁶⁴. Burada kendilerini hem insan hem de hayvan hastalıklarını iyileştirmeye adanmışlar ve her türlü hastalığa karşı büyük bir beceri kazanmışlardır¹⁶⁵. Ne olursa olsun, onlar başarısız olduklarında Tanrı'ya olan inançları mucizeler yaratmada onlara yardımcı olmuştur¹⁶⁶.

Tıbbi hizmetler için hiçbir ücret almıyorlardı¹⁶⁷, böylece Yunanca bir kelime olan ‘‘Anargyroi’’ yani ‘‘Gümüşsüzler’’¹⁶⁸ olarak ün kazanmışlardı¹⁶⁹. Onlar İsa Mesih'in buyruğuna göre hareket etmişlerdir; diğer doktorlardan farklı olarak, İncil'de verilen talimatı uygulamaya çalışmışlardır:

‘‘Hastaları iyileştirin, ölüleri diriltin, cüzamlıları temiz kılın, cinleri kovun.
Karşılıksız aldınız, karşılıksız verin.’’(Mat.10:8).

Veba, yara, kırık ve çıkıkların tedavisine ek olarak Kosmas ve Damianos, tüberküloz, sıtma, tifüs ve difteri gibi yaygın bulaşıcı hastalıkların zorluklarıyla da yüzleşmişlerdir. Tedavileri arasında dua ve manevi rehberlik de vardı ve "kuluçka

bk.; Ümit Daldar, *Adana İli Yumurtalık İlçesi Halk Kültürü ve Edebiyatı Üzerine Bir İnceleme*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s.8-9.

¹⁶³ Gary E. Friedlaender ve Linda K. Friedlaender, ‘‘Saints Cosmas and Damian: Patron Saints of Medicine’’, *Art in Science*, S:474-8 (2016), s.1765.; Albert S. Lyons, R. Joseph Petrucelli, *Medicine: An Illustrated History*, Abradale Press, New York 2016, s.291.

¹⁶⁴ Gary E. Friedlaender ve Linda K. Friedlaender, *agm.*, s.1766.

¹⁶⁵ Aslında bu bilgi bahsi geçen iki azizin veteriner yönünün varlığını da göstermektedir.

¹⁶⁶ Mónica Ann, Walker Vadillo, ‘‘Los Santos Médicos Cosme y Damián’’, *University of Waterloo, Department of French Studies,2004*, s.51. Günter Spitzing, *Lexikon byzantinisch christlicher Symbole*, Diederichs, München, 1989, s. 190

¹⁶⁷ Augustune Abbey, *The Book of Saints: A Dictionary of Servants of God Canonized by The Catholic Church*, A.&C. Black Ltd., London, s.70.

¹⁶⁸ Kimi kaynaklarda para almayan kişi, gümüşü olmayan, meteliksizler, bedelsizler, aziz fakirler şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.

¹⁶⁹ Haluk Çetinkaya, ‘‘The Kosmidion of Constantinople’’, *Life is Short, Art Long The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*, (Ed. Brigitte Pitarakis and Gülru Tanman), Istanbul Research Institute, Istanbul 2018, s.127.

(İnkubasyon)" olarak adlandırılan bir yaklaşımın savunucularıdır¹⁷⁰; hasta insanlar Tanrı'ya daha yakın olabilmek için kiliselere ya da kutsal bölgelere giderek iyileşmeyi ummaktaydılar¹⁷¹.

Bir gün Palladia adında bir kadın, Damianos'un tedavisi ile şifa bulmuş ve şükran belirtisi olarak ona üç yumurta getirmiş ve kabul etmesi için ısrar etmiştir. "Bu küçük hediyeyi kutsal yaşamın adı-üçlü varlığın yaratılması: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh' a götür" diyerek Damianos'a uzatmıştır. Kutsal üçlü nişanın adını duyan Damianos, reddetmeye cesaret edememiş ve kadını kırmamak için bunu kabul etmiştir (Foto.25). Aziz Kosmas, olanları öğrenince, çok üzülmüş çünkü kardeşinin sıkı yeminlerini bozduğunu düşünmüştür. Ölüm yatağında, kardeşinin yanına gömülmemesi yönünde talimat vermiştir¹⁷².

Kardeşler, Roma İmparatoru Diokletianus döneminde (283-305), Hıristiyanların en vahşi zulümlere maruz bırakıldığı zamanda yaşamışlardır¹⁷³. Kosmas ve Damianos diğer üç kardeşi (Anthimus, Leontius ve Euprepus) ile birlikte inançları yüzünden Kilikya valisi Lysias tarafından yargılanmışlar ve inançlarından vazgeçmeyen kardeşlere her türlü işkence yapılmıştır. Elleri ve ayakları bağlı denize atılmışlar, ateşte yakılmak istenmişler, okçular tarafından vurulmaya çalışılmışlar, taşlanıp çarpmıha bile gerilmişlerdir. Atılan oklar ve taşlar atan insanlara geri dönerek 5 bin kişinin yaralanmasına sebep olmuştur¹⁷⁴. Ancak mucizevi bir şekilde tüm bu girişimlerde hayatta kalabilmeyi başarmışlardır. İnançlarından vazgeçmeleri yönünde yapılan son talebin ardından kararlarından dönmeyen kardeşler başları kılıçla kesilerek öldürülmüşlerdir¹⁷⁵(27 Eylül 301)¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Bunu savunmalarının sebebi doğdukları yerde bulunan asklepionların varlığı olabilir.

¹⁷¹ Gary E. Friedlaender ve Linda K. Friedlaender, *agm.*, s.1766.; Charles G. Herbermann, *The Catholic Encyclopedia* "Cosmos and Damian", Vol. 4, New York 1907, s.1059.

¹⁷² Jacalyn Duffin, *Medical Saints Cosmos and Damian in a Postmodern World*, Oxford University Press, New York 2013, s.31.

¹⁷³ Mónica Ann, Walker Vadillo, "Los Santos Médicos Cosme y Damián", *University of Waterloo, Department of French Studies*, 2004, s.52.

¹⁷⁴ Albert Dufourcq, *Etude Sur Les Gesta Martyrum Romains*, C:5, De Boccard, Paris 1988, s.325.

¹⁷⁵ Bruce W. Conolly, Mario Benanzio, "Cosmas and Damian Revisited", *Section 1-a*, 2000, s.7.

¹⁷⁶ Clara Erskine Clement, *A Handbook of Christian Symbols and Stories of the Saints*, (Ed. Katherine E. Conway), The Liberside Press, New York 1895, s.90.

4.2.2. Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'un Mucizeleri

En erken zamanlardan itibaren tıbbi tedavi uygulayan insanlar şifa çabalarında ilahi yardımı aramışlardır. Kosmas ve Damianos hayattayken birçok hastalığı tedavi etmişler ve kimi zaman tanrının yardımıyla imkânsızı başarmışlardır.

İlk mucizeleri ile kendi hayatlarında karşılaşılmaktadır. Vali Lysias tarafından sorgulandıktan sonra putlara tapmayı reddeden ve dinlerinden dönmeyen azizler türlü işkencelere maruz kalmışlardır. Vali Lysias, ilk olarak azizlerin el ve ayakları bağlı şekilde denize atılmalarını emreder ve azizler suya dokunduklarında zincirleri kopar ve karaya çıkarlar¹⁷⁷. Bunların yanı sıra ateşe atılmaları, çarpmıha gerilip taşlanmaları gibi birçok işkenceden mucizevi bir şekilde kurtulmuşlardır. Onları öldürtmek için getirilen okçuların attıkları oklar dönüp kendilerini vurmuştur. Daha sonra tekrar dinlerinden dönmeleri istenmiş ama bu teklifi reddeden azizlere çok sinirlenen Vali Lysias öfkeyle kardeşlerin başlarının kesilmesini emretmiştir.

Bir önemli mucize hayvanları da tedavi ettikleri bilinen azizlerin gömülmek üzereyken devenin konuşmasıdır. Bir deve gözyaşları içinde cenaze konvoyunun ardından koşmuş ve yalvararak şöyle seslenmiştir:

*"Beni dinleyin, bu şehitler tarafından yapılan şifa mucizelerini yalnızca bedenlerinizde değil, aynı zamanda sığırlarda da gören Hıristiyanlar beni dinlesinler. Şehitlere teşekkür etmek için sığırlar adına geldim ve ayrıca azizlerin cesetlerini ayırmanın düşünülmesinin oldukça yanlış olduğunu size açıklayacağım. Onları ayırmayın, birlikte gömün."*¹⁷⁸.

Hıristiyanlar bu mucizevi durum karşısında ikna olmuşlar ve devenin tavsiyelerine kulak vererek ikizleri birlikte gömmüşlerdir¹⁷⁹.

Azizlerin gerçekleştirdiği mucizelerden bir diğer önemli anlatı ise yılan yutan çiftçinin iyileştirilmesidir (Foto.24)¹⁸⁰.

¹⁷⁷Sabine Baring Gould, *The Lives Of The Saints*, Edinburgh: J. Grant Yayınevi, C:16, New York 1914, s.400.; Clara Erskine Clement, *age.*, s.90.; Francis Xavier Weninger, *Lives of the Saints*, Compiled From Autuentic Sources, Vol.11, P. O'shea, New York 1876, s.395.

¹⁷⁸ Sabine Baring Gould, *age.*, s.398-400.

¹⁷⁹ Sabine Baring Gould, *age.*, s.401.

¹⁸⁰ Albert Dufourcq, *age.*, s.327.

Onlar öldükten sonra da birçok insanın iyileşmesine vesile olmuşlardır. Onlar hakkında en ünlü mucizelerinden biri "Moor'un bacağı mucizesi" olarak bilinen cerrahi bir ameliyattır¹⁸¹. Mucize şöyle anlatılmaktadır:

‘Papa Felix Aziz Kosmas ve Damianos şerefine Roma'da asil bir kilise inşa etti. Onun kilisesinde kendini kutsal şehitlerin hizmetine adanmış bir adam vardı. Adamın bacaklarından biri tamamen kanserdi. Adam uykuya daldığı sırada Aziz Kosmas ve Damianos cerrahi aletleri ile hizmetkarın yanına geldiler. Azizlerden biri diğerine: ‘Çürük bacağı kestiğimizde eti nereden alabiliriz?’ Diğer diğeri şöyle dedi: ‘Bugün sadece bir Etiyopyalı Zincirlerdeki Aziz Petrus mezarlığına gömüldü. Git ve onun bacağına al kötü olan bacağın yerine koyacağız.’ Böylece hızla mezarlığa gitti ve Moor'un bacağı getirdi ve iki aziz hasta adamın bacağına kesti. Sonunda kesilen bacağı aldılar ve ölünün bacağına eklediler. Adam uyandığında hiç acı çekmedi, elini bacağına koydu ve bacağına yara yoktu. Bacağına bir mum tuttu ve onunla ilgili yanlış bir şey göremedi ve kendisinin ya da başkasının olup olmadığını merak etmeye başladı. Sonra rüyası aklına geldi ve herkese rüyasında ne gördüğünü ve nasıl iyileştiğini anlattı. Onlar onu hemen Moor'un mezarına gönderdiler ve o bacağının gerçekten de kesildiğini ve sözü edilen adamın uzuv yerinin mezara konulduğunu tespit etti.’¹⁸²

Justinian uyandığında şaşkındı: bacağı sağlıklı ama siyahtı. Bu onun rüyasını hatırlattı ve kesilen bacağı Moor'un cesedinin yanında buldu. Justinian ve bütün insanlar, büyük bir mucizeye tanık olmuşlardır ve ikiz azizlere ibadet ve minnettarlık için dua etmeye başlamışlardır¹⁸³. Bu olay, ölümlerinden sonra ikiz kardeşler tarafından gerçekleştirilen üç mucizeden birisidir¹⁸⁴.

¹⁸¹Detaylı bilgi için bk.; Nebojša J. Jović, Marios Theologou, “The Miracle of The Black Leg: Eastern Neglect of Western Addition to the Hagiography of Saints Cosmas and Damian” *Acta Med Hist Adriat* 13(2), Sırbistan 2015, s.329-344.

¹⁸² Nebojša J. Jović, Marios Theologou, *agm.*, s.331-332.

¹⁸³ Lippi Donatella, “The Transplant of the White Man’s Leg: A Novel Representation of Cosma and Damian’s Miracle”, *International Journal of Immunopathology and Pharmacology*, S:22, No:2, Italy 2009, s.518.

¹⁸⁴ Bu üç mucize: Yılan yutan çiftçinin iyileştirilmesi, şeytanın saldırısına uğrayan kadının kurtarılması ve Moor'un bacağı mucizesidir.

Moor'un Mucizesi¹⁸⁵ birçok baş yapıtın konusu olmuştur. Bu mucize birçok kez sanat tarihçileri ve hekimler tarafından araştırılmıştır¹⁸⁶. Bacak nakli, çiftçinin yuttuğu yılandan kurtulması, vücudu su toplayan adamın iyileştirilmesi, şeytanın saldırısına uğrayan kadının kurtarılması gibi birçok şifa mucizesi gerçekleştirmişlerdir¹⁸⁷.

4.2.3. Aziz Kosmas ve Damianos'a İthaf Edilen Yapılar

Şifacı azizler Kosmas ve Damianos'un şehit edilmelerinden sonra kalıntıları, Kyrrhus kasabasına¹⁸⁸ taşınmıştır. Bu bölgeye diğer azizler de gömülmüş ve kasaba Hagiopolis olarak da bilinen bir hac yeri haline gelmiştir. Erken kilise atalarından biri olan Theodoret (466'dan önce), Kyrrhus'un piskoposu olmuştur. Theodoret'in mevcut yazıları kutsallardan bahsetmese de Kosmas ve Damianos'a saygı duymak için Kyrrhus'a çok sayıda hacının geldiği söylenmektedir. Kyrrhus'ta, Roma köprüleri ve 3. yüzyıldan kalma bir altıgen mezar yapısı vardır ancak şu anda Hıristiyan ikizlerin mezar yerini belirten hiçbir şey yoktur¹⁸⁹.

Konstantinopolis'te azizler adına iki kilise inşa edilmiştir; bunlardan birincisini II. Theodosius'un arkadaşı Paulinus¹⁹⁰ ya da 484-488 arasında imparatorluk yapmış olan Leontius'un annesi Paulina'nın yaptırdığı bilinmektedir¹⁹¹. Azizlerin kalıntıları, 5. yüzyılda Konstantinopolis'e taşınmıştır. Gülgün Köroğlu; Zeugma (Unkapanı) ve Kosmidion'da (Eyüp) Kosmas ve Damianos'a adanmış olan en az iki kilisenin varlığından bahsetmektedir¹⁹².

İnsanlar, Kosmas ve Damianos'un ölümünden sonra kendi hastalıklarına, acılarına şifa bulmak ve iyileşmek için onların mezarlarını ziyarete gitmeye

¹⁸⁵Tıp tarihçileri tarafından bu olay ilk organ nakli olarak kabul edilmiştir. Uykuya dalarak şifa bulma, antik Yunan tıbbında yaygın olarak görülen inkübasyon uygulamasını yansıtır. Bu bakımdan önemlidir.

¹⁸⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk., Lippi Donatella, *agm.*, s.517-520.

¹⁸⁷ Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'un mucizeleri ile ilgili kapsamlı ve detaylı bilgi için bk.; Ludwig Deubner, *Kosmas und Damian Texte und Einleitung*, Druck und Verlag Von B.G. Teubner, Berlin 1907.

¹⁸⁸ Günümüzde Suriye'de el-Nabi Hourı diye adlandırılan arkeolojik bir bölgedir. Azizlerin kalıntılarının 5. yüzyılda Konstantinopolis'e getirildiği söylenmektedir. Bk.; Sevim Ayteş Canevello, *agm.*, s.230.

¹⁸⁹ Jacalyn Duffin, *age.*, s.42; Mezarları kaybolmuş olmalıdır.

¹⁹⁰ Gülgün Köroğlu, *agm.*, s.177.

¹⁹¹ Sevim Ayteş Canevello, *agm.*, s.230.; Haluk Çetinkaya (2018), *agm.*, s.130.

¹⁹² Gülgün Köroğlu, *agm.*, s.176.

başlamışlar ve Tanrı'ya dua ederek iyileşmeyi arzu etmişlerdir¹⁹³. Bu ikiz şehitlere ithaf edilen kiliseler, dördüncü yüzyılın başlarında Kudüs, İskenderiye ve Antakya gibi antik Hıristiyan merkezlerde kurulmuştur¹⁹⁴. Batı'da ilk kiliselerinin Aziz Benedict (480-542) tarafından Subiaco'da kurulduğu söylenir ve Benedict keşişleri uzun bir dönem azizlere saygı geleneklerini sürdürmüşlerdir. İmparator II. Justinianus (565-578) bir hastalığa yakalanmış ve ümitlerin tükendiği zaman rüyasında Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'u görmüş ve mucizevi bir şekilde iyileşmiştir. Hastalığından kurtulduğu için şükran sunmak istemiş ve azizlere ithafen İstanbul'daki mezar alanına bir bazilika yaptırmış ve şehri bütünüyle güçlendirmiştir¹⁹⁵. Daha sonra ise Papa IV. Felix (526-530) Roma Forumunda Kosmas ve Damianos'a ithaf edilmiş bir kilise kurdurmuştur (527)¹⁹⁶. Azizlerin adının verildiği Aziz Kosmas ve Damianos Kilisesinde¹⁹⁷ Papa IV. Felix, apsis yarım kubbesinde İsa, havariler Petrus ve Paulus'u, koruyucu aziz Kosmas ve Damianos'u ve ayrıca doğunun asker azizi Theodora ve IV. Felix'i tasvir eden bir mozaik yaptırmıştır (Foto.6-8). 16. ve 17. yüzyılda büyük ölçüde restore edilmiş olsa da bu apsis mozaiği, Roma'daki antik Hıristiyan sanatın en güzel ve tarihsel olarak en önemli örneklerinden biri olmayı sürdürmektedir¹⁹⁸. Aziz Kosmas ve Damianos Kilisesi, iki Romalı yapısından oluşan küçük bir komplekste inşa edilmiştir¹⁹⁹.

Bizans kaynaklarında adı geçen fakat günümüze ulaşmamış olan birçok saray ve köşkün varlığı bilinmektedir. Bu yapılardan bahsedilirken kent surları içinde yer alan Julianus ve Sophia limanları civarında adını yakınlarındaki Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'a adanmış kiliseden alan Kosmas ve Damianos Sarayı olduğuna değinilmiştir. Theophanes, adı geçen bu sarayın II. Justinianus döneminde 569-70 dolaylarında yaptırılmış olabileceğini belirtmektedir²⁰⁰. Şifacı azizler Kosmas ve

¹⁹³ Jacalyn Duffin, *age.*, s.42.

¹⁹⁴ Daniel Cochran, "Projecting Power in Sixth-Century Rome: The church of Santi Cosma e Damiano in the late antique Forum Romanum", *Journal of History and Cultures*, S:3, Amerika 2013, s.16.

¹⁹⁵ Albert Dufourcq, *age.*, s.331.

¹⁹⁶ Jacalyn Duffin, *age.*, s. 44-46.; Alexander Kazhdan, Nancy Peterson Sevchenko, "Kosmas, Damianos", *ODB.*, C:2, New York 1991, s.1151.

¹⁹⁷ Alice Mary Talbot, "Kosmas and Damianos Monastery", *ODB.*, C:2, New York 1991, s.1151.

¹⁹⁸ Daniel Cochran, *agm.*, s. 1-2.; Albert Dufourcq, *age.*, s.333.

¹⁹⁹ Daniel Cochran, *agm.*, s.7.

²⁰⁰ Gülgün Köroğlu, "Sur İçinde İmparatorluk Mekanları Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S:152, İstanbul 2006, s.23-24.

Damianos'a adanmış olan ve inkubasyon (kuluçka) için kullanılan bir diğer yapı da Roma'daki Santa Maria Antiqua Kilisesidir (705-707)²⁰¹.

IV. Mikhael'in (1034-41) Aziz Kosmas ve Damianos'a adadığı bir kiliseden bahsedilmektedir²⁰².

4.2.4. Tasvir Sanatında Aziz Kosmas ve Damianos

Azizler Kosmas ve Damianos, günümüze kadar (4. yüzyılda şehit olduklarından bu yana), tüm Hıristiyan hagiografisinin en popüler azizlerinden ikisidir. Onların kültleri Bizans İmparatorluğundan Justinian ve II. Theodosius himayesinde, tüm Avrupa kıtasına yayılmıştır. Tasvirleri, heykel, resim, el yazması, aydınlatma, vitray ve süs eşyaları gibi çeşitli örneklerde görülmeye başlamıştır. İlginçtir ki, azizler doğuda genellikle simgelerle temsil edilirken, Batı'da, Kosmas ve Damianos'un yaşam ve eserlerinin ikonografik döngüleri tasvir edilmektedir. Ne olursa olsun, birçok Orta Çağ tasviri bu azizleri tıp uygulayıcısı olarak sunmaktadır. Bu nedenle, mesleklerini temsil eden niteliklerle gösterilmişlerdir. Örneğin; bazı durumlarda ilaçlar, tüpler veya cerrahi aletler içeren bir kap tutarken tasvir edilmişlerdir. Diğer durumlarda, renk ve tortuları analiz etmek için hastanın idrarı ile doldurulmuş bir cam kavanoz tutmaktadırlar. Bir deri çanta, bir ok ve bir cam kutu ile de karşımıza çıkmaktadırlar. Azizlerin en sembolik öğesinin vazo/havan ve merhem kutusu olduğu belirtilmektedir²⁰³.

Genelde genç ya da orta yaşlı olarak tasvir edilen ikiz kardeşler ellerinde küçük tıp sandıkları (bazen kısıdır, bazen silindirik bir pyxis gibi), tıbbi aletler, dar kutular, küçük şişeler, kaşıklar, spatulalar veya kısıkaçlar tutmaktadırlar²⁰⁴. Aziz Kosmas ve Damianos'un genellikle zayıf, koyu tenli, kısa saçlı (bazen saçsız), orta yaşlarda gösterilmiştir²⁰⁵. Damianos bazı tasvirlerde tıp veya bitki kaplarını tutan

²⁰¹ David Knipp, "The Chapel of Physicians at Santa Maria Antiqua" (Ed. Alice-Mary Talbot) *Dumbarton Oaks Papers* No:56, Washington 2003, s.11.

²⁰²Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam* (Çev.: Bilgi Altınok), Göçebe Yayınları, İstanbul 1998, s.190. Kilisenin varlığından bahsedilmektedir ancak kilise ile ilgili verilere ulaşamamıştır.

²⁰³ Frederick Charles Husenbeth, *Emblems of Saints: By Which They are Distinguished in Works of Art*, Burns and Lambert, London 1850, s.35.

²⁰⁴Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevcenko, *age.*, s.85.

²⁰⁵ Gülgün Köroğlu (2004), *agm.*, s.176.

eczacı aziz olarak görülürken, Kosmas da bir kitap veya tıbbi aletlerden birisini elinde tutan cerrah veya doktor olarak tanımlanmaktadır²⁰⁶.

Şifacı azizler ellerinde bazen kitap, spatula, merhem kapları, havan ve havan tokmağı, neşterler, kan alma araçları, termometreler ve hatta test tüpleri tutarlar²⁰⁷.

Azizlerin tasvirlerine ilk olarak Kosmas ve Damianos Kilisesi'nin içindeki 6. yüzyıla ait mozaiklerde rastlanmaktadır. Kilisenin apsis mozağine bakıldığında ünlü şifacılar Kosmas ve Damianos ile karşılaşmaktadır (Foto.6). Merkezde İsa renkli bulutlar üzerinde durmaktadır. Sahnenin sağında havari Petrus şifacı Aziz Kosmas/Damianos'u²⁰⁸; sahnenin solunda ise havari Paulus şifacı Aziz Kosmas/Damianos'u şehitlik taçlarını almaları için İsa'ya takdim etmektedir. En sağda elinde şehitlik tacı tutan asker Aziz Theodorus (Foto.7) görülmektedir. En solda ise IV. Papa Felix bazilika modelini sunarken (Foto.8) tasvir edilmiştir.

Foto. 6: Aziz Kosmas ve Damianos'a Şehitlik Tacı Verilmesi, Apsis Mozağı, 6.yy. Roma, Kosmas ve Damianos Bazilikası (<http://www.newliturgicalmovement.org/2016/09/the-basilica-of-ss-cosmas-and-damian.html#.Wf3RxIVOLIV>) (Erişim: 10.12.2017, 23:00)

²⁰⁶ Jacalyn Duffin, *age.*, s. 45.

²⁰⁷ Jacalyn Duffin, *age.*, s. 49.

²⁰⁸ Aziz Kosmas ve Aziz Damianos ikiz oldukları için tasvirlerde birbirinin aynısı olarak resmedilmektedirler. İsimleri ile ilgili herhangi bir yazıtın olmaması sebebiyle Kosmas/Damianos şeklinde verilmiştir.

Foto. 7: Havari Petrus, Aziz Kosmas/Damianos ve Aziz Theodoros, Apsis Mozaïği Detay, 6.yy. Roma, Kosmas ve Damianos Bazilikası (<http://www.newliturgicalmovement.org/2016/09/the-basilica-of-ss-cosmas-and-damian.html#.Wf3RxIVOLIV>) (Erişim: 10.12.2017, 23:00)

Foto. 8: IV. Papa Felix, Havari Paulus ve Aziz Kosmas/Damianos, Apsis Mozaïği Detay, 6.yy. Roma, Kosmas ve Damianos Bazilikası (<http://www.newliturgicalmovement.org/2016/09/the-basilica-of-ss-cosmas-and-damian.html#.Wf3RxIVOLIV>) (Erişim: 10.12.2017, 23:00)

Bir diğer yapı Roma'daki Santa Maria Antiqua Kilisesidir (705-707). Bu kilisenin ‘‘Kutsal Hekimler/Doktorlar Şapeli’’ olarak adlandırılan bölümündeki bir

duvar resminde de Aziz Kosmas ve Aziz Damianos²⁰⁹ tasviri (Foto.9) ile karşılaşılmaktadır.

Foto. 9: Aziz Kosmas, Duvar Resmi, Detay, Roma, Santa Maria Antiqua Kilisesi, Kutsal Hekimler/ Doktorlar Şapeli Kuzey Duvarı, 8.yy.(http://kunsthistorie.com/fag/wiki/Fil:St.Maria.Antiqua_037.jpg) (Erişim: 10.12.2017, 23:00)

Hekimler/Doktorlar Şapelindeki tüm azizler doğulu olarak tasvir edilmiştir ve yazıtların tümü Yunancadır. Duvar resimlerinin tarzı “Helenistik” olarak tanımlanmış ve erken Orta Çağ Roma duvar resminde “Helenizm” in gelişimine ilişkin kapsamlı araştırmalara neden olmuştur²¹⁰.

British Müzesinde sergilenen bir Mısır duvar resminde (Foto.10) de orans duruşta tasvir edilmiş sağda ve solda Aziz Kosmas ve Aziz Damianos sol kollarında bir çanta taşır vaziyette görülmektedir. Bu çantalar onların tıbbi malzeme çantaları olmalıdır²¹¹. İkisinin arasında tasvir edilen üç küçük çocuk ise onlarla birlikte şehit edilen kardeşleridir.

²⁰⁹ Damianos’un tasviri tahrip olmuştur ancak yazıttan ismi okunabilmektedir. Kosmas’ın yanında diğer doktor azizlerden Aziz Kyros görülmektedir.

²¹⁰ David Knipp, *agm.*, s.2.

²¹¹ Tıbbi malzemelerini taşıdıkları bu çantalar II. Basileios Menologyası’ndaki tasvirle (Foto.11) birlikte değerlendirilirse; Menologyada bu çantanın Tanrı’nın seçilmiş insanlara sunduğu bir şifa armağanı olduğu söylenmektedir. Aslında onların meslekleri gereği taşıdıkları bu çanta ile Tanrı’nın onlar için seçtiği mesleğin kutsallığı belirtilmek istenmiş olabilir. Kısaca şöyle diyebiliriz; Doktor azizlerin aldıkları tıp eğitimi Tanrı tarafından onlara verilmiş olan bir hediyedir.

Foto. 10: Aziz Kosmas, Aziz Damianos, Anthemos, Leontios ve Euprepios, Duvar Resmi, 144.5x86 cm.,6-7. yy. Londra, British Müzesi, Env. No:1919,0505.1 (Jillian Harrold 2007:335)

II. Basileios Menologyası'nda (10-11.yy) ise Aziz Kosmas ve Damianos (Foto.11) Tanrıdan şifa hediyesi olan çantayı alırken tasvir edilmişlerdir²¹². Gökten onlara uzanan bir el, onlara kırmızı tıbbi malzeme çantasını verirken azizler ise kolları ile çantaya uzanır vaziyette resmedilmiştir. Arka planda görülen mimari form ile kent imgesi verilmeye çalışılmıştır.

²¹² Jillian Harrold, *Saintsly Doctors: The Early Iconography of SS. Cosmas and Damian in Italy*, A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History of Art, İngiltere 2007, s.92.

Foto. 11: Aziz Kosmas ve Aziz Damianos Tanrıdan Şifa Hediyesini Alıyor, II. Basileios Menologyası, 10-11.yy., Roma, Vatikan Kütüphanesi (MS. Vat. gr. 1613) (Jillian Harrold 2007:335)

Foto. 12: Aziz Kosmas (Sol) ve Aziz Damianos (Sağ), Mozaik, 1140, Aachen, Palatina Şapeli, Transept Kemerli (Jillian Harrold 2007:353)

Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Palatina Şapeli'nin (1140) transept kemeri mozaiklerinde karşılıklı olarak tasvir edilmişlerdir (Foto.12). Ellerinde tıbbi malzemeleri ile gösterilen azizler iri gözlü, uzun burun ve küçük ağızlı, yuvarlak yüzlü olarak gösterilmektedir.

14. yüzyıla ait Kosova'daki Visoki Decani Manastırı, önemli bir Sırp Ortodoks manastırındır. Manastırın katedrali, birçok Bizans duvar resmini içinde barındıran balkanlardaki en büyük Orta Çağ kilisesidir. Bu kilisenin duvar resimlerinde şifacı azizlerimizle de karşılaşılacaktır. Kilise içerisinde Kosmas ve Damianos'un beş farklı tasviri görülmektedir. Üçünde aynı şekilde ellerinde tıbbi aletleriyle gösterilmişlerdir (Foto.13). Dördüncü tasvirde ise yanlarında doktor azizlerden Panteleimon karşımıza çıkmaktadır (Foto.14). Diğer bir tasvirde azizler başları türbanlı²¹³ bir şekilde tasvir edilmektedir (Foto.15).

Foto. 13: Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Duvar Resimleri, Naos Kuzeydoğu ve Güney Kemer, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı (http://www.srpskoblog.org/Archives/Decani/exhibits/Frescoes/Nave/WestBay/NorthEastArch/CX4K2720_1.html) (Erişim:14.12.2017, 02:00)

Essen'de "Theophanu Müjdeleri/İncilleri" 12. yüzyıla ait kitap kapağında Aziz Kosmas ve Damianos tasviri görülmektedir (Foto.16). Orta paneli fildişi olan kitap kapağının altın kaplama olan kısımlarında, iki yanda altta ve üstte birer aziz tasvir edilmiştir. Üstte karşılıklı Paulus ve Petrus; altta ise karşılıklı olarak Aziz

²¹³ Azizlerin bu tasviri Arap olduklarını belirtmek olabilir. Bu kilisede bu iki azizin birden fazla tasvirinin bulunması önemlidir.

Kosmas ve Aziz Damianos ellerinde tuttıkları havanlar ile görülmektedir. Ayrıca Aziz Kosmas ve Damianos bu kilisenin koruyucu azizleri kabul edilmektedir.

Foto. 14: Aziz Kosmas, Aziz Damianos ve Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, Kuzey Duvar, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı

<http://srpskoblago.org/Archives/Pec/exhibits/ChurchoftheVirginHodegetria/Nave/NorthwestBay/NorthWall/282N1946.html> (Erişim: 14.12.2017, 02:30)

Foto. 15: Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Duvar Resmi, Kuzeydoğu Kemer, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı

<http://www.srpskoblago.org/Archives/Decani/exhibits/Frescoes/Nave/WestBay/NorthEastArch/CX4K2730.html> (Erişim: 14.12.2017, 18:30)

Foto. 16: Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Kitap Kapağı, Theophanu İncilleri, 12.yy. Essen Katedral Hazinesi (<http://www.bodarwe.de/buch.jpg> (Erişim:15.12.2017, 20:00))

14. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen Aziz Kosmas ve Aziz Damianos ikonasında (Foto.17)²¹⁴, solda Aziz Kosmas, oval bir yüz, kısa kahverengi saçlı, geniş, buruşuk alnı, uzun ince burunlu ve sakallı genç bir adam olarak gösteriliyor. Sağ kolu göğsüne doğru katlanmış, sağ elinde sivri uçlu neşter, solunda ise tıbbi aletlerini içeren silindirik bir kutu bulunmaktadır. Sağda duran Aziz Damianos ise Kosmas ile hemen hemen aynı tasvir edilmiştir. Sağ elinde bir neşter var ve onun da solunda kendi tıbbi araçlarını bulundurduğu bir kutu olduğu görülmektedir. İki azizin ortasında bir büst şeklinde anneleri Azize Theodota tasvir edilmiştir²¹⁵.

Anadolu'daki yapılarda da azizlerin tasviri ile karşılaşmaktadır. Örneğin; Kapadokya'daki kaya kiliselerinden Aziz Georgios Kilisesi (Kırkdamaltı Kilisesi) 1283-1295, İhlara Vadisi Belisırma mevkiinde kayaya oyulmuş, tek nefli bazilikal planlıdır. Bu kilisenin içi duvar resimleri ile süslüdür. Duvar resimlerinde; İsa'nın göğe yükselişi, İsa'nın çarmıha gerilişi, İsa'nın değişime uğraması, Aziz Georgios ve

²¹⁴Everyday Life in Byzantium: Byzantine hours, works and days in Byzantium, (Ed. Demetra Papanikola-Bakirtzi) KAPON Yayınları, Athena 2002, s.85.

²¹⁵Demetra Papanikola-Bakirtzi, age., s.86.

bağışçılar gibi sahneler betimlenmiştir²¹⁶. Resimler arasında tavan resminde Aziz Kosmas ve Damianos da görülmektedir (Foto.18). Şifacı azizler burada ellerinde tıbbi malzemeleriyle birlikte tasvir edilmektedirler.

Foto. 17: Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, İkona, 76x54cm, 14.yy. ikinci yarısı, Kastoria, Bizans Müzesi, Env. No: 3/72 (Demetra Papanikola-Bakirtzi 2002:85)

İstanbul’da bulunan Atik Mustafa Paşa Camisinin (Hazreti Cabir) eskiden bir kilise olduğu bilinmektedir. Bu yapının 9. yüzyılda yapılmış olan Hagia Thekla kilisesi olduğu ihtimaller dahilinde belirtilmiştir. Kiliseyi inşa ettiren İmparator Theophilos’un kızı olan Thekla’dır²¹⁷. 15. yüzyıl sonlarına doğru yapı camiye çevrilmiştir. Bu yapının güney cephesinde 1957 yılında Amerikan Bizans Enstitüsü tarafından badana tabakasının altında fresko tekniğinde yapılmış aziz tasvirleri ortaya çıkarılmıştır (Foto.19). Yuvarlak kemerli 3 niş içerisinde; ortada Başmelek Mikael

²¹⁶ Hande Günözü, “Kapadokya Bölgesi, İhlara Vadisi(Peristrema) Bizans Dönemi Bahattin Samanlığı Kilisesi, Saint George(Kırkdamaltı) Kilisesi ve Direkli Kilise Duvar Resimlerinin Taşıyıcı (Sıva-Duvar) Karakterizasyonu”, *Art-Sanat*, S:5, İstanbul 2016, s.28.

²¹⁷Semavi Eyice, “İstanbul’da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu”, *Vakıf Haftası Dergisi*, 7 (1990), s.281.

(Foto.20), onun iki yanında ise doktor aziz olan Aziz Kosmas (Foto.21) ve Aziz Damianos (Foto.22) görülmektedir²¹⁸. Ellerinde tıbbi aletleri bulunmaktadır.

Foto. 18: Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Duvar Resmi, 13.yy. Kapadokya, Aziz Georgios Kilisesi (Kırkdamaltı Kilisesi) (<https://www.kapadokyadayim.com/kirkdamalti-kilisesi/>) (Erişim:15.12.2017, 23:20)

Foto. 19: Aziz Damianos, Başmelek Mikael ve Aziz Kosmas, Duvar Resmi, 9.yy. İstanbul, Atik Mustafa Paşa Camii, Güney cephe (<http://www.thebyzantinelegacy.com/atik>) (Erişim:07.03.2018, 01:00)

²¹⁸ Thomas F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul A Photographic Survey*, Pennsylvania State University Press, America 1976, s.15.; Semavi Eyice, “Atik Mustafa Paşa Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C:1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımları, İstanbul 1993, s.407.; Haluk Çetinkaya, (2018), *agm.*, s.132. Tespit edilen tasvirlerin bulunduğu nişler, ilk olarak tahta bir ahşap levha ile korunmaya çalışılmış ancak daha sonra sıvanmış ve nişler tuğla ile örülerek kapatılmıştır.

Foto. 20: Aziz Kosmas (Detay), Duvar Resmi, 9.yy. İstanbul, Atik Mustafa Paşa Camii, Güney Cephe (<http://www.thebyzantinelegacy.com/atik>) (Erişim:07.03.2018, 01:00)

Foto. 21: Aziz Damianos (Detay), Duvar Resmi, 9.yy. İstanbul, Atik Mustafa Paşa Camii, Güney Cephe (<http://www.thebyzantinelegacy.com/atik>) (Erişim:07.03.2018, 01:00)

Foto. 22: Başmelek Mikael (Detay) Duvar Resmi, 9.yy. İstanbul, Atik Mustafa Paşa Camii, Güney Cephe (<http://www.thebyzantinelegacy.com/atik>) (Erişim:07.03.2018, 01:00)

Ayrıca azizlerin mucizelerine ait tasvirlerin anlatıldığı nadir örneklerden biriside 14. yüzyıla tarihlendirilen Mistra'daki Aziz Demetrios Kilisesi duvar resimleridir. Burada azizlerin yılan yutan çiftçiyi iyileştirmesi mucizesi (Foto.23) ve Palladia'nın Aziz Damianos'a iyileşmesi karşılığında üç yumurta vermesi (Foto.24) olayı resmedilmiştir.

Foto. 23:Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'un Yılan Yutan Çiftçiyi İyileştirmesi, Duvar Resmi, 14.yy. Mistra, Aziz Demetrios Kilisesi (Jillian Harrold 2007: 351)

Foto. 24: Aziz Kosmas ve Aziz Damianos, Palladia'nın İyileşmesi, Duvar Resmi, 14.yy. Mistra, Aziz Demetrios Kilisesi (Jillian Harrold 2007: 351)

Tablo 1: Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'un Tasvirileri ile Karşılaştığımız Diğer Örnekler²¹⁹

Tasvirin Bulunduğu Yer	Tasvirin Bulunduğu Yapı	Tarih	Tür
Selanik	Hagios Giorgios Kilisesi	6. yüzyıl?	Mozaik
Porec/Hırvatistan	Euphrasius Bazilikası	6.yüzyıl	Mozaik
New York	Metropolitan Sanat Müzesi	6.-7.yüzyıl	Bronz Haç
Sinai	Katherina Manastırı	7.yüzyıl	Ikona
Mısır-Bawit	Apollo Manastırı/28.Şapel	7.yüzyıl	Duvar Resmi
Sinai	Katherina Manastırı	10.yüzyıl	Ikona
Paris-Louvre	Harbaville Triptikonu	10.yüzyıl	Triptikon
Palermo	Monreale Katedrali	12.yüzyıl	Mozaik

²¹⁹ Aziz Kosmas ve Damianos'un tasvirleri ile ilgili geniş ve detaylı bilgi için bk.; Jillian Harrold, *agt.*, s.27-69.

4.3. Aziz Panteleimon²²⁰

4.3.1. Aziz Panteleimon'un Hayatı

Aziz Panteleimon, M.S. 287²²¹ yılında Nikomedeia'da²²² (İzmit) dünyaya gelmiş bir erken 4. yüzyıl doktor azizidir. Doğduğunda ona “*tüm güçleri içinde barındıran*” anlamına gelen *Pantoleon* ismi verilmiştir²²³. Babası Eustrogios, putperest bir senatör iken, annesi Evula dindar bir Hıristiyandır. Anne Evula onu Hıristiyan yaşam şekline göre büyütmüş fakat genç yaşta vefat etmiştir. Babası Eustorgios oğlu Panteleimon'u ünlü bir doktor olan Euphrosinius'un²²⁴ yanına göndererek onun tıp eğitimi almasını sağlamıştır²²⁵. İlk Hıristiyan doktorlardan biri olan Panteleimon, göz rahatsızlıkları, nörolojik ve zihinsel hastalıklarda uzmanlaşmıştır²²⁶.

Tıp eğitiminin yanı sıra Panteleimon her gün eski bir Hıristiyan rahip olan öğretmeni Hermolaos'u ziyarete giderek onunla uzun sohbetler etmekteydi. Hermolaos, ona İsa'nın emirlerini açıklamış ve doğru yolu anlatmıştır. Hermolaos ile yaptığı görüşmeler sonucunda Panteleimon'un kalbi Tanrı'ya olan sevgiyle kaplanmıştı. Rab onun inancını bir olayla güçlendirmiştir ve bu olay şöyle anlatılmaktadır:

“Bir zamanlar Panteleimon ustasından dönerken, yolda ölü yatan küçük bir çocuk görür. Çocuğun ölüm sebebi bedeninin yanında duran canlı zehirli bir

²²⁰ Azizin isminin farklı kullanımları görülmektedir. Bunlar: Pantoleon, Pantaleon, Pantaleo, Panteleemon ve Panteleimon'dur. Ancak literatüre giren genel kabulün “Panteleimon” olması sebebiyle kullanıma uygun görülmüştür.

²²¹ Doğum tarihi ile ilgili net bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda M.S. 284, bazılarında M.S. 287 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk., Ida Sinkević, *The Church of Aziz Panteleimon at Nerezi*, Wiesbaden-Reichert 2000, s.68. Ayrıca bazı kaynaklarda doğum bilgisi olarak M.S. 270 tarihine de rastlanmaktadır. Bk., Yüksel Güngör, “Osmanlı Döneminde “Nicomedia” İzmit'te Farklı Dinlerin Birlikte Hoşgörü İçinde Yaşam Kesitine Bir Örnek: Pantaleimon Manastırı”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri (Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik) C:2, Pelikan Basım, Kocaeli 2015, s.927.

²²² Nikomedia (İzmit) şehri ile ilgili bk.; Hale Güney, “Antik Çağ'da Nikomedia (İzmit) Kenti'nin Jeopolitik Önemi”, *ICANAS*, C:38, Ankara 2013, s. 1467-1492.

²²³ Sebastian Dabovich, *The Lives of the Saints*, Murdock Yayınları, San Francisco 1898, s. 31.; Albert S. Lyons, R. Joseph Petrucelli, *age.*, s.291. (Spitzing, *age.*, s. 257)

²²⁴ İmparator Maximian'ın tıbbi danışmanlığını yapmıştır.

²²⁵ Sebastian Dabovich, *age.*, s. 31.

²²⁶ Balogiannis Stavros, “The neurosciences in the Byzantine Era” *Encephalos*, S:49, 2012, s. 35.

yılandır²²⁷. Panteleimon ilk başta korkar ama aniden yaşlı adamın kendisine Tanrı'nın gücü ve iyiliğinden bahsederken ne söylediğini hatırlar. Bunun üzerine başını gökyüzüne kaldırır ve Rabbine ve İsa Mesih'e dua etmeye başlar; Rabbinden yardım ister. Kalbinin saflığıyla ettiği dua kabul olur ve çocuğu derin bir uykudan uyandırır.’’²²⁸

Bu mucize Panteleimon’u çok etkilemiştir çünkü Tanrı’nın varlığını ruhunun derinliklerinde hissetmiştir. Hemen Hermolaos'un yanına gider ona her şeyi anlatmaya başlar ve ondan kendisini vaftiz etmesini ister. Bunun sonucunda Panteleimon paganizmden ayrılarak Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Artık bir Hıristiyan olan Panteleimon, babasının hala putperest olmasına çok üzülmemektedir ve onun doğru yolu bulması için her zaman dua eder. Sonunda babasını da yanlış olan inancından vazgeçirmiş ve Hıristiyanlığı kabul ettirmiştir. Panteleimon, Hermolaos'un ruhani rehberliği altında ünlü Hıristiyan doktorlardan birisi olmuştur ve birçok hasta kendisine yardım çağrısında bulunmuştur.

Aziz Panteleimon, birçok hastayı İsa'nın adını çağırarak mucizevi şekilde iyileştirmiştir²²⁹. O da Kosmas ve Damianos gibi ‘Anargyroi’ olarak nitelendirilmektedir²³⁰. Çünkü Aziz Panteleimon da iyileştirdiği insanlardan hiçbir şekilde karşılık almayı kabul etmemiştir. Onun mucizevi tedavilerinden haberdar olan diğer Pagan doktorlar kendi başarısızlıklarından rahatsız olmuşlardır. Üzü iyice yayılmaya başlayan Panteleimon’u gizlice izlemişler ve onun bir açığını aramaya başlamışlardır. Aziz Panteleimon hapisanede bir mahkumla konuşurken kendisinin Mesih’e inandığını söylemiştir. Bunu duyan düşmanlar hiç vakit kaybetmeden Maksimianos’un huzuruna çıkıp onu suçlamaya başlamışlardır. ‘‘Efendim, şifa sanatında eğitimli olan ve emrinizde olan genç adam, yeteneklerini utanç verici bir avantajla kullanarak şefkatini kötüye kullanıyor. O Tanrılarımızın düşmanlarına yardım eder, Mesih’e inanır. Ona karşı önlem almazsanız çok kötülük yapacak ve birçok insan gerçek dinden sapacaktır’’ dediler. İmparatorun karşısına gözleri mucizevi bir şekilde iyileşen ve bunun sonucunda Hıristiyan olan adamı da getirirler.

²²⁷ Bazı kaynaklarda engerek yılanı olduğu belirtilmektedir.

²²⁸ Sebastian Dabovich, *age.*, s. 33.

²²⁹ Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevcenko, ‘‘Panteleimon’’, *ODB.*, C:3, New York 1991, s. 1572-73.

²³⁰ Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevcenko, ‘‘Anargyroi’’, *ODB.*, C:1, New York 1991, s. 85.

İmparator: “Bana söyle, nasıl oldu Panteleimon senin görmeni nasıl sağladı?” der. Kör adam “Gözlerime dokundu ve İsa'nın adını çağırdı, ben de görmeye başladım,” diyerek cevap verir. “Seni iyileştiren İsa Mesih mi, yoksa tanrılarımız mıydı?” diye sorar imparator. “Birçok hekim beni tedavi etmeye çalıştı ve Esculapus'un yardımını istiyorlardı, ancak onlardan ne olursa olsun bir yarar elde etmedim. Panteleimon İsa'nın adını çağırdığında, o zaman ancak görebildim ve şimdi, efendim, beni iyileştirene kendin karar vereceksin” der. İmparator bu söze karşı cevap veremez. Bunun üzerine adam ona nasihat vermeye başlar, gerçek dinin Mesih'in dini olduğunu söyler. Öfkelenen İmparator onu ölümle cezalandırır.

Panteleimon'un mucizevi tedavileri ona şöhretin yanı sıra Maksimianos'un öfkesini de getirmiştir. Panteleimon'u huzuruna çağırır. Ondan duyduklarının doğru olup olmadığını öğrenmek ister. Yargılanan aziz söylenen her şeyin doğru olduğunu vurgular. İmparator Maksimianos'a “Efendim ben sizin sahte tanrılarınızdan vazgeçtim ve İsa'ya inanıyorum. Çünkü onun eserlerine göre onun gerçek bir tanrı olduğuna ikna oldum. O evreni yarattı, ölüleri diriltti, körleri iyileştirdi” der. Panteleimon imparatora yalancı tanrılarının hiçbir şey olmadığını kanıtlamak istiyordu²³¹. Bunu yapmak için gerçekleştirdiği mucizeler, imparatoru inancından vazgeçirmek yerine onun öfkesini daha da çok artırmıştır.

Maksimianos onun ölüm cezası almasına karar verdiğinde Panteleimon, “Mesih için ölmek benim için büyük bir nimet olacaktır” der. İmparator bunu duyunca Aziz Panteleimon'un işkence yapılarak öldürülmesini ister. Ona en ağır işkenceleri yaptırır.

İlk olarak bedenini keskin aletlerle yaralayıp, burnunu meşale ile yakmışlardır. Eritilmiş kurşunla dolu bir tekneye atılmıştır. Boynuna büyük bir taş bağlayıp denize atmışlardır. Vahşi hayvanların önüne atarak parçalanması istenmiştir. Keskin sivri uçlarla kaplı bir tekerleğe bağlanmıştır²³². Tüm bu işkencelerden Tanrı'nın yardımı ile sağlam kalan Panteleimon'un karşısına gelen imparator bu sihirleri ona kimin öğrettiğini merak eder ve onu huzuruna getirmesini ister.

²³¹ Sebastian Dabovich, *age.*, s. 37-39.

²³² Yapılan işkencelerden kurtuluşları mucizeler bölümünde detaylı anlatılacaktır.

İmparator Maksimianos'un huzuruna gelen Hermolaos, korkmadan kendisi ve Panteleimon'un Hıristiyan olduğunu ilan etmiştir. Daha fazla yakınları olup olmadığı sorgulandığında, kendisiyle aynı evde oturan Ermina ve Ermocrata'yı söylemiştir. Bu kişiler de mahkemeye çağırılmıştır. İmparator Hıristiyanlara; "Panteleimon'u tanrılardan uzak tuttunuz mu?" diye sorar. Hermolaos bu soruyu "Mesih, Tanrı'nın kendisi, bulduğu kişileri layık görür" diye yanıtladı. Maksimianos "Panteleimon'u bir kez daha tanrılarımıza döndürmeye çalışın, sonra ilk sizin hatanızı bağışlayacağım ve benden bir ödül alacaksınız" dedi. "Biz bunu yapamayız, Tanrımız adına öleceğiz" diye yanıtladı Hermolaos²³³. Onlar dua edip ölümü beklerken birden bir sarsıntı olmuştur. Kısa bir süre sonra imparatora tapınaktaki bütün putların yerlerinden düştüğü bildirilir. Maximianus "Eğer bu büyücüleri öldürmezsem bütün şehir yok olacak" der. Daha sonra Panteleimon'un hapishaneye götürülmesi ve Hermolaos, Ermina ve Ermocrata'nın mahkûm edilmeleri ve daha sonra kafalarının kesilmesi emrini vermiştir. Panteleimon'u rüşvet ya da tehditlerle kandıramaz hale gelince, imparator en sonunda şehidin parçalanmasını ve idam edilerek öldürülmesi emrini verir. Aziz sevinçle Davud'un Mezmurlarını dile getirerek ölüme kadar gitmiştir. İdam yerine geldikleri zaman bir zeytin ağacına bağlanmıştı²³⁴. Bir asker bıçağı indirmiş, ancak ibadetini henüz tamamlamamış olan kutsal şehide hiçbir zarar gelmemiştir.

Bu olay üzerine cennetten bir ses gelir ve eski adı olan Pantoleon'un yerine şehitlik adı olan Panteleimon²³⁵ adı verilmiştir. En sonunda duasını tamamlayan aziz Panteleimon'un başı kesilir. Aziz Panteleimon 27 Temmuz 304²³⁶'de hayatını İsa için vermiştir. Azizın kanı bağlandığı zeytin ağacının köklerine akmış ve ağacın tomurcukları açıp meyvelerle kaplanmıştı²³⁷. İmparator, zeytin ağacının kesilmesini

²³³ Sebastian Dabovich, *age.*, s. 43.

²³⁴ Bazı tasvirlerden ve anlatılardan yola çıkarak, azizin ellerinin başının üzerinde ağaca çivilendiği öğrenilmektedir.

²³⁵ Merhametli anlamına gelen bir isim olduğu belirtiliyor. Panteleimon'un çok merhametli olması sebebiyle öldükten sonra bu isimle anıldığı belirtilmektedir. Bk.; Richard P. McBrien, *The Pocket Guide To The Saints*, HerperCollins e-books, 2006, s. 180.

²³⁶ Doğum ve ölüm tarihi ile ilgili farklı verilere ulaşılmıştır. Kesin tarih bilinmemekle beraber yaklaşık tarih vermenin daha uygun olacağı kanısındayız. Dolayısıyla ölüm tarihi olarak M.S. 304-305 kabul edilmiştir.

²³⁷ Albert Edward Greene, *Saints and Their Symbols*, Sampson Low, Marston, Searle&Rivington, London 1881, s. 154.; Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevcenko, *age.*, s. 1572-73.

ve Aziz Panteleimon'un cesedinin yakılmasını buyurmuştur²³⁸. Fakat yine bir mucize gerçekleşmiş ve bedeni yakılmamıştır. Hıristiyanlar cesedini alıp onurlandırmışlardır ve aynı zamanda büyük şehitlerin hayatını, acısını ve ölümünü kaydetmişler, onları eğitilmesi ve anılması için kutsal kiliselere göndermişlerdir. Doğu'da ona "Büyük Şehit ve Harika Çalışkan" adı verilmiştir. Tıp dünyasında doktor ve ebelerin baş azizi olarak kabul edilmiş ve "On Dört Koruyucu Şehit" ten biri olmuştur²³⁹. Hekimlerin koruyucusu²⁴⁰ olarak bilinmektedir. Aziz Panteleimon'un kalıntıları birçok bölgeye dağıtılmıştır²⁴¹.

Onun Hıristiyan yaşamı İsa'nın hayatı ile benzerlikler gösterir²⁴². İsa gibi aziz Panteleimon da mucizeler gerçekleştirmiş ve ihanete uğramış, yargılanmış, işkenceler görmüş ve düşmanları tarafından inancı uğruna öldürülmüştür. Panteleimon'un mucizeleri ve tutkusu bizlere İsa'nın yaşamını da hatırlatmaktadır.

4.3.2. Aziz Panteleimon'un Mucizeleri

Aziz Panteleimon, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra birçok mucizeye tanık olmuş ve kendi yaşamında da birçok mucize gerçekleştirmiştir. İnancı onu ölüm anına kadar güçlü kılmış ve o Tanrı'ya olan bağlılığından ve inancından asla vazgeçmemiştir. Bu uğurda şehitlik mertebesine ulaşmıştır.

Yaşamı ile ilgili mucizelere bakıldığında ilk gerçekleştirdiği mucize Hıristiyanlığı kabul etmesine vesile olan yılan tarafından zehirlenerek ölen bir çocuğun, onun duaları sayesinde tekrar hayata dönmesidir²⁴³.

Hıristiyan olduktan sonra birçok hasta insan ondan yardım istemiştir. Bir gün kör bir adam ona getirilmiştir. Kentteki tüm şifacılarından yardım istemiş ancak doktorlar onun iyileşmesini imkânsız görmüşlerdir. Talihsiz adam, Panteleimon'a "Ben sadece servetimi boşa harcadım. Fakat beni tedavi edersen neyim varsa her şeyimi neşeyle sana veririm." dediğinde Panteleimon kör adama şöyle dedi:

²³⁸ Sebastian Dabovich, *age.*, s. 45.

²³⁹ Yüksel Güngör, *agm.*, s. 931-934.

²⁴⁰ Clara Erskine Clement, *age.*, s.249.

²⁴¹ Rölükleri ile ilgili detaylı bilgi için bk., Bradley Alan Hostetler, *Byzantine Reliquaries With Epigrams, 843-1204, A Dissertation submitted to the Department of Art History in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, America 2016, s.58-61.*

²⁴² İda Sinkević, *age.*, s.68.

²⁴³ Azizin hayatı bölümünde hikâye kısaca anlatılmıştır.

“Gerçek ışık olan Tanrı’nın babası sizi iyileştirir, bana vaat ettiğiniz her şeyi yoksullar arasında dağıtın”. Bu konuşmayı dinlerken, babası Eustorgios: “Oğlum, yapamayacağın bir şeyi üstlenme! Hangi doktor, kör bir insana görme yetisini geri verebilir? Bunu nasıl başarabilirsin? Efendin Euphrosinus’un bile bu kör adamı tedavi etmeye çalıştığını fakat başarılı olamadığını duydum” dedi. Panteleimon “Şimdi iyileştirecek olan babamın gücünü göreceksin” dedi. Kör adama yaklaştı ve gözlerine dokunduğunda, “Rabbim İsa Mesih’in adına, sana söylüyorum, bakışını al” dedi. O anda kör adamın gözleri açıldı ve görmeye başladı. Böyle bir gücün karşısında Tanrı’nın lütfuna büyük bir hayranlıkla şahit olan Eustorgios ve gözleri açılan adam artık Rabbe inanmışlardır²⁴⁴.

Panteleimon, her gün hastaları, sıkıntılı olan insanları ziyaret etmiş ve onlara yardımcı olmuştur. Rab ona, tüm hastalıkları O’nun ismiyle iyileştirme gücü ile yetenek vermiştir. Birçok hasta insan ondan şifa dilemek için yanına gelip ondan övgüyle bahsetmeye başlamışlardır.

Panteleimon İmparator Maksimianos’un karşısında yargılanırken ondan son derece hasta olan birinin bulunmasını ve Pagan tapınaklarının rahiplerinin o kişinin sağlığına kavuşması için dua etmeye davet etmesini önermiştir. Hepsi istediği gibi yapılmış, Tanrıların rahipleri adamı iyileştirmek için putlarına dua etmişlerdir. Ancak Panteleimon Rabbin adını çağırdığında İsa aşkına, o an hasta iyileşmiştir. Böyle bir mucizeye tanık olanların çoğu, Rabbe inanmıştır.

Panteleimon’un inancından dönmemesi üzerine çektiği işkenceler Tanrı’nın yardımı ile etkisini göstermemiştir. Çünkü o şöyle dua etmiştir: “Rab İsa Mesih! Sen, benim yanımda ol ve bana, işkencelere sonuna kadar dayanabilmem için sabır ver”. İşkencecinin yöntemleri korkunç olmasına rağmen, Panteleimon için en ağır işkenceleri araştırmıştır. İlk girişimi Aziz’in eritilmiş kurşunla dolu bir tekneye atılmasıydı, ancak aziz hayatta ve bütün kalmıştır. Bunun bir büyücünün yeteneği olduğunu düşünen Maksimianos onun boynuna taş bağlanarak denize atılması emrini vermiştir. Ancak Rabbi onu güçlendirmiş ve denizden canlı ve bütün bir halde çıkmasını sağlamıştır. İmparator tüm bu olanlara öfkelenmiştir ve onun için farklı

²⁴⁴ Sebastian Dabovich, *age.*, s.35.

işkenceler düşünmeye başlamıştır. Sonunda, vahşi hayvanlara yiyecek olarak verilmesine karar vermiştir.

Tiyatro/arena kentin eteklerinde hazırlanmış; belirli bir günde tüm insanlar, vahşi hayvanların genç Hıristiyan'ın bedenini nasıl parçaladıklarını görmek için toplanmışlardır. İmparator sahneye çıkarak aç ve acımasız hayvanları işaret ederek, Panteleimon'a “Genç yaşantınızı kurtarın ve tanrılara fedakârlık sunun” diye seslenmiştir. Ancak Hıristiyan genç, Rabbinden vazgeçmek yerine ölmeyi tercih etmiştir. Vahşi hayvanlar Aziz Panteleimon'un üzerine bırakıldığı an, Tanrı Danielli kurtardığı gibi onu da kurtarmıştır. O anda Panteleimon'a yaklaşan canavarlar çeneleri ona dokunur dokunmaz çok uysal birer kuzu gibi olmuştur. Kalabalık arasından birçok insan “Hıristiyanların Tanrısı ne büyüktür!” diye seslenmeye başlamışlardır²⁴⁵.

Tüm bu yaşananlar Maksimianos'un öfkesini daha da artırmıştır. Azizin, keskin sivri uçlarla kaplı bir tekerleğe bağlanmasını emretmiştir²⁴⁶. Bu korkunç işkenceden de Tanrı'nın yardımı ile kurtulan Panteleimon hayatta kalmayı başarmıştır. Maksimianos onun kesinlikle bir büyücü olduğuna kanaat getirmiş ve ona bunları öğreten kişinin de huzuruna çıkarılmasını istemiştir. Karşısına çıkan Hermolaos ve yanında şahitlik için getirilen iki kişi yargılanmıştır. İnançlarından vazgeçmeyen bu Hıristiyanların da Panteleimon ile birlikte cezalandırılmalarına karar verilmiştir. İmparator onların kafalarının kesilmesi emrini vermiştir. İdam yerine getirildiklerinde Aziz bir zeytin ağacına asılmıştır. O dua ederken askerlerden biri kılıcını ona doğru indirmiş fakat o anda kılıcı bir balmumu gibi erimiştir²⁴⁷. Bunu gören oradaki muhafız dehşete düşerek ve Aziz Panteleimon'un önünde eğilerek “Hıristiyanların Tanrısı harika” sözleriyle seslenmiştir²⁴⁸. O anda Aziz kendisine işkence edenlerin affedilmeleri için dua etmeye başlamıştır. Bu merhametinden ötürü ona eski adı olan Pantoleon yerine “Çok Merhametli” anlamına gelen *Panteleimon* ismi verilmiştir²⁴⁹.

²⁴⁵ Sebastian Dabovich, *age.*, s.36-42.

²⁴⁶ Ida Sinkević, *age.*, s.68.

²⁴⁷ Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevcenko, *age.*, s. 1572-73.

²⁴⁸ Sebastian Dabovich, *age.*, s. 44.

²⁴⁹ Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevcenko, *age.*, s. 1573.

İmparator türlü işkencelerden sonra azizin başının kesilmesi emrini verir ve azizin başı kesildiğinde dökülen kanlar²⁵⁰ asılı olduğu kuru zeytin ağacının köklerine doğru akmıştır. Ağaç o anda köklerinden ucuna kadar meyve ile dolup taşmıştır²⁵¹. Bu mucize üzerine birçok insan onun dinine inanmıştır.

4.3.3. Aziz Panteleimon'a İthaf Edilen Yapılar

Azizin yaşamı boyunca gerçekleştirdiği mucizeler ve inancı uğruna gösterdiği fedakârlık onun şehitlik mertebesine ulaşmasında aracı olmuştur. Hıristiyanlar için örnek bir yaşam teşkil eden azizin kültü doğduğu yer de dâhil olmak üzere birçok kesime yayılmış ve azizin adına birçok yapı inşa edilmiştir.

Nerezi'deki Aziz Panteleimon kilisesi, Bizans'ın 12. yüzyıldan ayakta kalan en önemli anıtlarından birisidir. Genellikle Nerezi olarak anılan yapı, imparatorluk ailesinin bir üyesi tarafından yaptırılmıştır ve Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'in ünlü yapılarına benzer bir mimaride inşa edilmiştir. Bu nedenle, Bizans çevresinde olmakla birlikte, şimdi Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti'nde olan Nerezi, 12. yüzyıl sanatsal ve mimari eğilimlerin önemli bir kanıtıdır²⁵². Kilisenin çağdaşları arasında neredeyse hiç bozulmadan korunduğu göz önüne alındığında, önemi daha da artmaktadır. Kilisenin yazıtında²⁵³ belirtildiği gibi, Nerezi, 11. ve 12. yüzyıllarda Bizans'ı yöneten ünlü Komnenos hanedanının bir üyesi olan aristokrat Aleksios Angelos Komnenos²⁵⁴ tarafından 1164 yılında yaptırılmıştır. Hıristiyanlara yapılan büyük zulüm zamanlarında şehit edilen, asil şifacı ve sağlığın savunucusu olan aziz Panteleimon'a ithaf edilmiştir²⁵⁵.

²⁵⁰ Başı kesildiğinde kan ile birlikte süt aktığı da söylenmektedir. Bk., Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevchenko, *age.*, s. 1573.

²⁵¹ Sebastian Dabovich, *age.*, s. 45.; Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevchenko, *age.*, s. 1573.; Albert Edward Greene, *age.*, s. 154.

²⁵² Ida Sinkević, *age.*, s. 1.

²⁵³ Yazıt için bk.; Ida Sinkević, *age.*, s. 4.

²⁵⁴ Alexios Angelos Komnenos ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ida Sinkević, *age.*, s. 4.; Ida Sinkević, "Alexios Angelos Komnenos, A Patron Without History?", *GESTA 35/1*, The International Center of Medieval Art 1996, s. 34.; Yuri Piatnitsky, "The Panagiarion of Alexios Komnenos Angelos and Middle Byzantine Painting", (Ed. Olenka Z. Pevny), *Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843-1261)*, Yale Üniversitesi Yayınları, New York 2000, s. 40-55.

²⁵⁵ Elizabeta Dimitrova, *The Church of Saint Panteleimon at Nerezi*, Republic of Macedonia, Skopje 2015, s. 9.

Aziz Panteleimon'un doğduğu, yaşadığı ve öldüğü yer olan Nikomedeia'da yani bugün ki İzmit'te azizin adına bir manastır bulunmaktadır. Kentin fethedilmesinden sonra I. Murat (1360-1389), şehirde Panteleimon adı ile anılan bir kiliseyi tahrip ettirmiş fakat o gece azizi rüyasında gören I. Murat kiliseyi tekrar inşa ettirmiştir²⁵⁶.

Nikomedeia'daki Panteleimon Manastırı, şehrin batısında, merkezden bir kilometre uzaklıkta yer almaktadır. Günümüzde bu bölgede yapıya ait olduğu düşünülen istinat duvarından başka hiçbir bulgu yoktur. Şifa arayan çok sayıda ziyaretçinin uğradığı bu manastır zamanla bir hac yeri haline dönüşmüştür²⁵⁷.

1587 yılında azizin mezarını ziyaret eden Lubenau manastır hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Aziz Panteleimon manastırının bulunduğu yerden az uzakta, kiliseye benzeyen bu eski bina, muhtemelen manastırın bölümlerinden biri olmalıdır. Kilisede altın altında Panteleimon'un mezarı bulunmaktadır. Mezar çok güzel bir beyaz mermere oyulmuştur.” 1712 yılında İzmit'e gelen ve Panteleimon manastırını gezen P. Lucas da azizin mezarının çok güzel bir Bizans kilisesinin altındaki mahzende bulunduğunu, ancak cesedin mezarında olmadığını belirtmektedir. Kleonynmos ve Papadopoulos'un Bithynia bölgesi hakkında yazmış oldukları 1867 tarihli kitapta Panteleimon Kilisesi'nin 1700 yılında restore edildiğini, 1858'de taştan tekrar inşa edildiğini, manastırın 1861'de yeniden yapıldığını ancak mezara dokunulmadığını yazmaktadır²⁵⁸.

II. Justinianus (565-578) Aziz Panteleimon ve diğer doktor azizlerden birkaçı adına İstanbul'un birkaç yerinde kilise yaptırmıştır²⁵⁹. İstanbul Çengelköy'deki Aziz Panteleimon Kilisesi'nin ruh ve sinir hastalıkları olan kişiler ile felçli ve romatizma hastalığı olanlar tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir. Bu yapıların yanı sıra

²⁵⁶Yüksel Güngör, *agm.*, s. 932.

²⁵⁷Yüksel Güngör, *agm.*, s. 937.

²⁵⁸ Yüksel Güngör, *agm.*, s. 935.; Sharon E. J. Gerstel, “Tiles of Nicomedia and the Cult of Saint Panteleimon”, (Ed. Denis Sullivan, Elizabeth Fisher ve Stratis Papaioannou), *Byzantine Religious Culture: Studies in Honor of Alice-Mary Talbot*, BRILL 2012, s. 178.

²⁵⁹ Nuran Yıldırım, “İstanbul'da Sağlık Hayatı”, (Ed. Coşkun Yılmaz), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C:4, İSAM, İstanbul 2015, s.92.; Ayrıca İ.S. 6. Yüzyılda Iustinianus'un Khrysokemos, Kuzguncuk'ta da Aziz Panteleimon'un adına bir kilise yaptırdığından bahsedilir. Bk.; Ergün Laflı, “Eskiçağ'da ve Bizans Dönemi'nde Üsküdar”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 8, 21-23 Kasım 2014, Dörtbudak Yayınları, İstanbul 2015, s.92.

Bizans döneminde salgın hastalıklardan en önemlisi cüzzamdır, bu sebeple 6. yüzyılda İmparator Iustinianos Yuşa Tepesinin yakınlarında Aziz Panteleimon Cüzzamhanesi yaptırmıştır²⁶⁰.

İstanbul'un Üsküdar ilçesinin Kuzguncuk Mahallesi'nde Azizin adına ithaf edilmiş bir Rum Ortodoks kilisesi bulunmaktadır. Yapı İcadiye caddesinde yer almaktadır. Giriş kapısı üzerindeki yazıttan 1831 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Birkaç kez onarım geçiren kilise 1892 yılından itibaren ibadete açılmıştır²⁶¹. Üsküdar yakınlarında yine Aziz Panteleimon'a adanmış olan Khrysokeramos (Altın Kiremit) Kilisesi olduğu söylenmektedir²⁶².

Edirne Enez, Yeniceköy'de de Aziz Panteleimon adına yapılmış bir manastır olduğu bilinmektedir²⁶³. Ayrıca İzmit'te şehrin batısında bulunan Hagios Panteleimon Manastırı Birinci Dünya Savaşı sırasında harap olmuş ve günümüzde sadece manastıra ait olduğu düşünülen 5 metrelik istinat duvarları kalmıştır²⁶⁴.

İstanbul Kuzguncuk'ta Ayios Pandeimon Ayazması da günümüze ulaşan yapılardandır. Tek katlı bir kilise olan binanın yanında musluklardan suların aktığı yalak bulunmaktadır. Buradaki çeşmelerin üzerindeki yazıtta “*Ayazma Aya Pandeimonas*” ve “*Yalnız yüzünüzü değil günahlarınızı da arıtın*” yazmaktadır²⁶⁵. Kilise ve ayazma 1861 yılında yanmış 1896 yılında tekrar yapılmıştır ve 1911 yılında bir çan kulesi eklenmiştir²⁶⁶. Aynı isimde başka bir ayazma da Çengelköy'dedir²⁶⁷. Ayrıca İstanbul'da yine Kuzguncuk'ta bir Bizans kilisesinin üzerine inşa edilmiş ve Aziz Panteleimon'a ithaf edilmiş olan Aziz Yeoryios Kilisesi bilinmektedir²⁶⁸.

²⁶⁰ Nuran Yıldırım, *agm.*, s. 94-95.

²⁶¹ Kilise ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Sami Patacı ve Ergün Lafli, “Üsküdar'daki Osmanlı Dönemi Kiliseleri”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 7, 2-4 Kasım 2012, Altan Basım, İstanbul 2014, s.578-579.; Demet Kılınç Çimen, *Halk İnanışları Açısından İstanbul'daki Kilise ve Ayazmalar*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.58-59.

²⁶² Gülgün Köroğlu (2004), *agm.*, s.176.

²⁶³ Yapı ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Yıldız Ötüken, Robert Ousterhout, “Notes on the Monuments of Turkish Thrace”, *Anatolian Studies*, Vol.39, British Institute at Ankara 1989, s.135-138.

²⁶⁴ Nezih Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s.17.

²⁶⁵ Mebrure Değer, “İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, C:4, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara 1992, s.84.

²⁶⁶ Nur Akın, “Kuzguncuk”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C:5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s.146.

²⁶⁷ Mebrure Değer, *agm.*, s.84.

²⁶⁸ Nur Akın, *agm.*, s.146.

İtalya'da Ravello Campania bölgesinde Aziz Panteleimon'a ithaf edilen bir yapının olduğundan bahsedilmektedir. 1086'da kurulan bu kilisede bir cam şişe içerisinde azizin kanı bulunmaktadır²⁶⁹.

4.3.4. Tasvir Sanatında Aziz Panteleimon

Aziz Panteleimon'un tasvirleri ile birçok kilise duvar resminde, ikonalarda, kutsal eşyalar üzerinde karşılaşılmaktadır. Aziz Panteleimon'un portresi genellikle diğer doktor azizlerinde tasvir edildiği yapılarda görülmektedir²⁷⁰. Çoğu zaman elinde küçük piramidal bir doktor kutusu ve neşter tutar vaziyette tasvir edilmektedir. Tasvirlerde fiziksel özellikler bakımından Aziz Georgios ile benzerlikler söz konusudur. Ayırt edici en önemli özellik, Aziz Georgios'un askeri kıyafetlerle ve elinde mızrak tutarken gösterilmesidir. Aziz Panteleimon ise tıbbi araçları ile tasvir edilmektedir²⁷¹.

Azize adanmış olan Nerezi'deki Aziz Panteleimon Kilisesindeki duvar resimleri, Mesih'in hayatından sahneleri, birçok aziz tasvirini ve Komnenos dönemi Bizans sanatının ünlü örneklerini bulundurmaktadır²⁷². Kilise ve manastır, doktorların koruyucusu Aziz Panteleimon'a ithaf edildiğinden kilisenin içerisindeki en önemli konum Aziz Panteleimon'a verilmiştir (Foto.25). Aziz Panteleimon naosun doğu duvarında, mermer çerçeve içerisine gösterişli bir şekilde tasvir edilmektedir (Foto.26). Sol elinde bir kutu sağ elinde ise bir neşter tutmaktadır. Ayrıca yapı içerisinde tasvir edilen diğer azizler bir arada gösterilirken Aziz Panteleimon diğerlerinden ayrı tutulmuştur²⁷³.

Azizin hayatıyla ilgili sahnelerin de tasvir edildiği görülmektedir. Fakat zarar gören duvar resimlerinin sadece kalan kısımları ile değerlendirme yapılabilmektedir. Yapının narteks duvarlarında azizin mucizelerinden bazı sahneler bulunmaktadır.

²⁶⁹ Jacalyn Duffin, *Medical Saints Cosmas and Damian in a Postmodern World*, Oxford University Press, New York 2013, s.120-121.

²⁷⁰ Sharon E. J. Gerstel, *agm.*, s. 177.

²⁷¹ Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevcenko, *age.*, s. 1573.

²⁷² Bk.; Aziz Panteleimon'a İthaf edilen yapılar, s. 66-68.

²⁷³ Ida Sinkević, *age.*, s. 66.

Aziz Panteleimon'un denize atılması, tekerlekle yapılan işkence, başının kesilmesi ve gömülmesi gibi sahneler kalan tasvirler arasındadır²⁷⁴.

Foto. 25: Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Naos ve Apsis Genel Görünüm (https://www.flickr.com/photos/scott_newman/14688505934/in/photostream/) (Erişim:30.12.2017, 18:55)

Foto. 26: Aziz Panteleimon, Ayrıntı, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Naos Doğu Duvarı (https://www.flickr.com/photos/scott_newman/14504256058/in/photostream/) (Erişim:30.12.2017, 19:00)

²⁷⁴ Nerezi Aziz Panteleimon manastırı duvar resimleri ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Ida Sinkević, *age.*, s. 29-74.; Donka Bardžieva-Trajkovska, “New Elements of the Painted Program in the Narthex at Nerezi”, *Zograf* 29, 2002-2003, s. 35-46.

Nartekste en iyi durumda kalmış olan duvar resmi Aziz Panteleimon'un imanlarından ötürü İmparator Makimianus tarafından yargılanan ve mahkûm edilen arkadaşlarının tasvir edildiği sahnedir. Narteksin güney duvarında bulunan ve denizdeki mucizenin altındaki sahne, Maksimianus'un önüne iki asker getiren Hermolaos, Hermippos ve Hermokrates'i göstermektedir²⁷⁵. Narteks kuzey duvarında kalan parçalardan anlaşıldığı kadarıyla Azizin ölümü, başının kesilmesi (Foto.27) ve gömülmesi (Foto.28) sahnesinin tasvir edildiği anlaşılmaktadır.

Foto. 27: Aziz Panteleimon'un Başının Kesilmesi, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Narteks, Batı Duvar (Donka Bardžieva-Trajkovska 2003: 45)

Nerezi'deki figürler, duruşlarının ve hareketlerinin gelişmişliği ve zerafeti, uzunlamasına oranlar ve formların doğrusal verilmesi ile karakterizedir²⁷⁶. Aziz Panteleimon buradaki tasvirlerde kıvrıkcık saçlıdır. İri gözlü, burnu kemerli ve ağzı küçüktür. Keskin çizgilerle konturlar oluşturulmuştur ve yüzde yumuşak bir ifade olduğu görülmektedir.

²⁷⁵ Ida Sinkević, *age.*, s. 69-70.; Adı geçen diğer aziz figürlerinin tasviri için bk.; *age.*, s. 150, Fig. L X I I L XIII, LXIV.

²⁷⁶ Ida Sinkević, *age.*, s. 78.

Foto. 28: Aziz Panteleimon'un Cenaze Töreni, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Nerteks, Kuzey Duvar (Donka Bardžieva-Trajkovska 2003:45)

Azizin portreleri, Sina Dağı'nda bulunan 13. yüzyılın başına tarihlendirilen ve azizin hayat hikâyesini anlatan (vita) ikonasında²⁷⁷ karşımıza çıkmaktadır (Foto.29). Hem mesleki kimliği hem de inancı ve martirliği elinde gösterilmiş olan haç ve içerisinde 3 küçük şişenin bulunduğu tıbbi malzeme kutusu ile yansıtılmaya çalışılmıştır. İkonanın merkezinde Aziz Panteleimon tasvir edilmiştir. Çevresinde ise onun hayatına dair 16 sahnenin resmedildiği görülmektedir. Dört sahne azizin şifa mucizelerini göstermektedir. Bu sahneler; körün iyileştirilmesi, felçli adamın iyileştirilmesi, yılanın ısırığı çocuğu iyileştirmek için dua etmesi ve çocuğun dirilmesidir (Çizim 1)²⁷⁸.

²⁷⁷ İkona ile ilgili detaylı bilgi için bk.; Helen C. Evans and William D. Wixom (Ed.), *The Glory of Byzantium*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1997, s.379.; Titos Papamastorakis, 'Pictorial Lives. Narrative in Thirteenth-Century Vita Icons', *Museio Benaki* 7 (2007), s. 40-43.

²⁷⁸ Naney P. Sevckenko, "İsa ve Azizlerin Şifa Mucizeleri" (Ed. Brigitte Pitarakis), *Hayat Uzun Sanat Kısa: Bizans'ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi, İstanbul 2015, s. 30.; Helen C. Evans and William D. Wixom, *age.*, s.379.

Foto. 29: Aziz Panteleimon ve Mucizeleri, İkona, 13.yy. başı, Azize Katerina Manastırı, Sina Dağı, Mısır (<https://tr.pinterest.com/pin/422845852505402080/>) (Erişim: 03.01.2018, 22:40)

Panteleimon ile Hermolaos'un Tanışması	Panteleimon ile Hermolaos'un Sohbeti	Ölü çocuğun dirilmesi için dua etmesi	Panteleimon ölü çocuğu diriltiyor
Panteleimon'un ölü yılını Hermolaos'a göstermesi	Aziz Panteleimon		Panteleimon'un vaftiz edilişi
Kör Adamı İyileştirmesi			Panteleimon'un putları yok etmesi
Felçli adamı iyileştirmesi			Panteleimon'un meşale ile yakılması
Kaynar Kazana Atılması			Arenada vahşi hayvanların arasına atılması
Denize Atılması	Tekerlek İşkencesi	Başının Kesilmesi	Ölümü ve gömülmesi

Çizim 1: Aziz Panteleimon ve Mucizeleri, İkona, 13.yy. başı, Azize Katerina Manastırı, Sina Dağı, Mısır, İkona Çizimi (E. Torun 2018)

Foto. 30: Aziz Panteleimon, Seramik İkona, 17.1 x 17.3 x 0.9cm, 10.yy. Baltimore Walters Sanat Müzesi, Env. No:48.2086.4 (<http://art.thewalters.org/detail/26666/saint-panteleimon-2/>) (Erişim: 04.01.2018, 14:30)

Aziz Panteleimon, İstanbul'da bulunan ve 10. yüzyıla tarihlendirilen, günümüzde Walter Sanat Müzesinde sergilenen seramik bir ikonada da (Foto.30) karşımıza çıkmaktadır. Aziz burada sağ elinde bir neşter, sol elinde de bir kutu/kılıf tutarken tasvir edilmiştir.

Foto. 31: Aziz Panteleimon, Steatit, 4.5 x 5.1 x 0.7cm, 11.yy. Baltimore Walters Sanat Müzesi, Env. No: 41.227 (<http://art.thewalters.org/detail/24297/saint-panteleimon/>) (Erişim: 01.01.2018, 15:00)

Aynı müzede sergilenmekte olan steatit ikonada da azizin tasviri bulunmaktadır (Foto. 31). Üzerinde aziz Panteleimon'a ait olduğunu gösteren bir yazıt bulunmamasına rağmen, bu küçük levha üzerindeki figür, kıvrıkcık saçlarıyla ve sağ elinde tuttuğu neşter veya kaşık uçlu sonda benzeri bir malzeme ile tanımlanabilmektedir. Mermerin kırık olan kısmında olasılıkla diğer örneklerde de görülen tıbbi malzeme kutusu bulunmaktaydı.

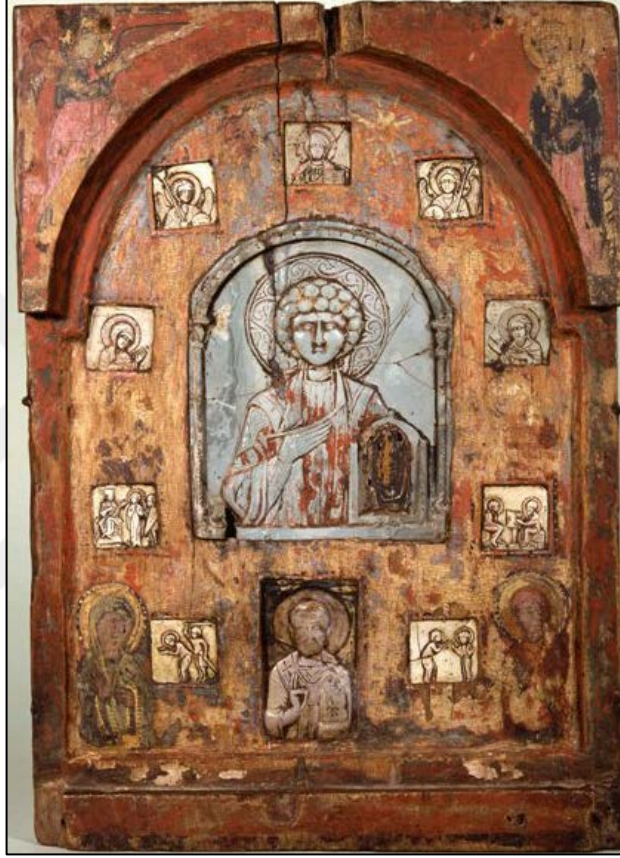

Foto. 32:Aziz Panteleimon'un Yaşamı ve Deesis, Ahşap ve Steatit Levha, 12. veya 13.yy. Roma, Vatikan Müzesi, Env. No: 61099 (<http://www.vatican-patrons.org/icon-and-stories-from-the-life-of-st-pantaleo-2065>) (Erişim:04.01.2018,16:40)

12. veya 13. yüzyıla tarihlendirilen ve günümüzde Roma Vatikan Müzesinde sergilenen levha (Foto.32) üzerinde de Aziz Panteleimon'un hayatına dair sahneler görülmektedir. Levhanın merkezindeki steatit levhada Aziz Panteleimon kıvrıkcık saçlı, iri gözlü ve küçük ağızlı tasvir edilmiştir. Sağ elinde neşter benzeri tıbbi bir alet, sol elinde ise bir malzeme kutusu bulunmaktadır. Aziz Panteleimon'un çevresindeki küçük steatit levhalarda ise; en üstte iki melek arasında tasvir edilen İsa, alttaki levhalarda Meryem Ana ve Vaftizci Yahya tasvir edilmiştir. Diğer dört küçük levhada ise Aziz Panteleimon'un hayatından bazı sahneler görülmektedir;

Hermolaos'un Panteleimon'u eğitmesi, hastayı iyileştirmesi, İmparator Maksimianos'un Panteleimon'u yargılaması ve Panteleimon'un başının kesilmesi sahneleri tasvir edilmiştir. Aziz Panteleimon'un altında ise Kutsal Piskopos (olasılıkla Nikolaos) tasviri görülmektedir²⁷⁹.

Foto. 33: Aziz Panteleimon, Mermer Levha, 122x63cm, 13.yy. 3. çeyreği, Paris, Cluny Müzesi, Env. No: Cl.18839 (<http://www.musee-moyenage.fr/collection/oeuvre/bas-relief-saint-pantaleon.html>) (Erişim:04.01.2018,17:30)

Fransa Cluny Müzesinde bulunan mermer levha üzerinde kabartma tekniğinde Aziz Panteleimon tasvir edilmiştir (Foto.33). 13. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilen bu kabartma Akdeniz bölgesinde bulunmuştur²⁸⁰. Aziz Panteleimon (Pantaleon) olduğu başının üzerindeki yazıtta belirtilmektedir. Arşitravın birleştiği iki sütun ile çerçvelenen aziz ayakta ve cepheden tasvir edilmiştir. Sağ elinde yine

²⁷⁹Detaylı bilgi için bk.; Helen C. Evans and William D. Wixom, *age.*, s. 494. Görsel ile ilgili bilgi için bk.; <http://www.vatican-patrons.org/icon-and-stories-from-the-life-of-st-pantaleo-2065> (Erişim:04.01.2018,16:40)

²⁸⁰(<http://www.musee-moyenage.fr/collection/oeuvre/bas-relief-saint-pantaleon.html>) (Erişim:04.01.2018,17:30)

hekimlik yönünü belirten bir neşter ve sol elinde de silindirik formlu malzeme kutusu/olasılıkla sonda kutusu görülmektedir.

Makedonya'daki Aziz Nikolaos Kilisesi'nin duvar resimlerinde (13. yüzyıl) Aziz Panteleimon'un tasviri de bulunmaktadır (Foto.34). Burada aziz vita ikonasında tasvir edildiği gibi karşımıza çıkmaktadır. Sağ elinde bir haç, sol elinde ise içerisinde 4 küçük şişenin bulunduğu bir tıbbi malzeme kutusu tutmaktadır.

Foto. 34: Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 13.yy. Makedonya, Aziz Nikolaos Kilisesi (https://lh6.googleusercontent.com/sA8Q8vhNBYw/UNXsqi4WY3I/AAAAAAAAATKk/WKRcB1nC6pk/DSC_4578_panteleimon.jpg?imgmax=1024) (Erişim:04.01.2018,18:00)

Aziz Panteleimon diğer koruyucu hekim azizlerle birlikte de tasvir edilmiştir. Örneğin Sırbistan'daki Sopocani manastır kilisesinin güney duvarında doktor azizler Kosmas ve Damianos ile birlikte tasvir edildiği görülmektedir (Foto.35). Aziz Panteleimon burada da sağ elinde bir haç sol elinde ise içinde 3 şişenin gösterildiği bir tıbbi malzeme kutusu tutarken tasvir edilmektedir. Diğer doktor azizler Kosmas ve Damianos'da ellerinde tıbbi araç gereçleri ile gösterilmişlerdir.

Aziz Panteleimon'un bir tasviri de Yunanistan'daki Panagia Olimpiotissa Kilisesi'nin duvar resimlerinde görülür (Foto.36). Burada yanında hocası Hermolaos

ile birlikte görülmektedir. Aziz Panteleimon (solda), sağ elinde bir spatül, sol elinde de piramidal kapaklı bir kutu tutmaktadır.

Foto. 35: Aziz Kosmas? Aziz Panteleimon ve Aziz Damianos, Duvar Resmi, 13.yy. Sırbistan, Sopocani Manastırı (<http://www.srpskoblag.org/Archives/Sopocani/exhibits/digital/southern-c-four-phh/large/sop-cx4j0239.jpg>) (Erişim:04.01.2018, 18:45)

Foto. 36: Aziz Panteleimon ve Hermolaos, Duvar Resmi, 14.yy. Yunanistan, Ellassona, Panagia Olimpiotissa Kilisesi (<http://4.bp.blogspot.com/aWy1kchz7jM/ULVTs4XvEGI/AAAAAAAAAGno/e089zomsgWw/s1600/pantaleone+ed+Ermolao,+anagia+Olimpiotissa,+XIII+sec.jpg>) (Erişim: 04.01.2018, 19:00)

Anadolu'daki örneklere bakılacak olursa; Kapadokya Kaya kiliselerinden, Göreme Saklı Kilisenin (10-11. yüzyıl) narteksi ile naosunu bağlayan kemerde Aziz Panteleimon'un tasviri görülmektedir²⁸¹ (Foto.37,38). Aziz ayakta ve cepheden tasvir edilmiştir. Sağ elinde neşter benzeri tıbbi bir alet sol elinde ise bezemeli bir malzeme kutusu tutmaktadır. 11. yüzyıl sonu 12. yüzyıl başına tarihlendirilen Karanlık Kilise'nin apsisinin sol yanında da Aziz Panteleimon'un boydan tasviri görülmektedir²⁸² (Foto.39). Aziz burdada Saklı Kilise'deki gibi ayakta ve cepheden tasvir edilmiştir. Sağ elinde bir neşter sol elinde de kutusunu tutmaktadır. Bir diğer örnek Göreme Tokalı Kilise II (Yeni Tokalı), Aziz Basileios Kilisesi (10-11. yüzyıl) narteksindedir²⁸³. Şahinefendi-Kırk Şehitler Kilisesinin (13. yüzyıl) kuzey nefinde de azizin tasviri olduğu söylenmektedir²⁸⁴. Kayseri, Soğanlıdere Vadisi'nin güney yamacındaki Karabaş Kilisesinin (13. yüzyıl) kuzey nefinin kuzey duvarında tasvir edildiği belirtilmiştir²⁸⁵.

Genel olarak değerlendirildiğinde Aziz Panteleimon tasvirlerde kumral, genç, sakalsız ve dalgalı kıvrıkcık saçlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen her iki elinde tıbbi malzemeler tutarken bazı örneklerde hem tıbbi malzeme kutusu hem de bir haç tutarken görülmektedir.

²⁸¹ Aysu Bütünay, "Kapadokya Kaya Kiliselerindeki İslami Yazı Karakterlerinin Bizans Sanatına Yansımaları", Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Lisans Tezi, İzmir 2016, s.26-27.

²⁸² Halis Yenipınar, Seracettin Şahin, *Paintings of the Dark Church*, A Turizm Yayınları, İstanbul 2005, s.66-67.

²⁸³ Aysu Bütünay, *agt.*, s.34.; Görsele ulaşılamamıştır.

²⁸⁴ Aysu Bütünay, *agt.*, s.92.; Görsele ulaşılamamıştır.

²⁸⁵ Aysu Bütünay, *agt.*, s.101.; Görsele ulaşılamamıştır.

Foto. 37: Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 10-11. yy. Saklı Kilise (narteks ile naosu bağlayan kemer üzerinde) (Restle,1967) (Aysu Bütünay 2016: 28)

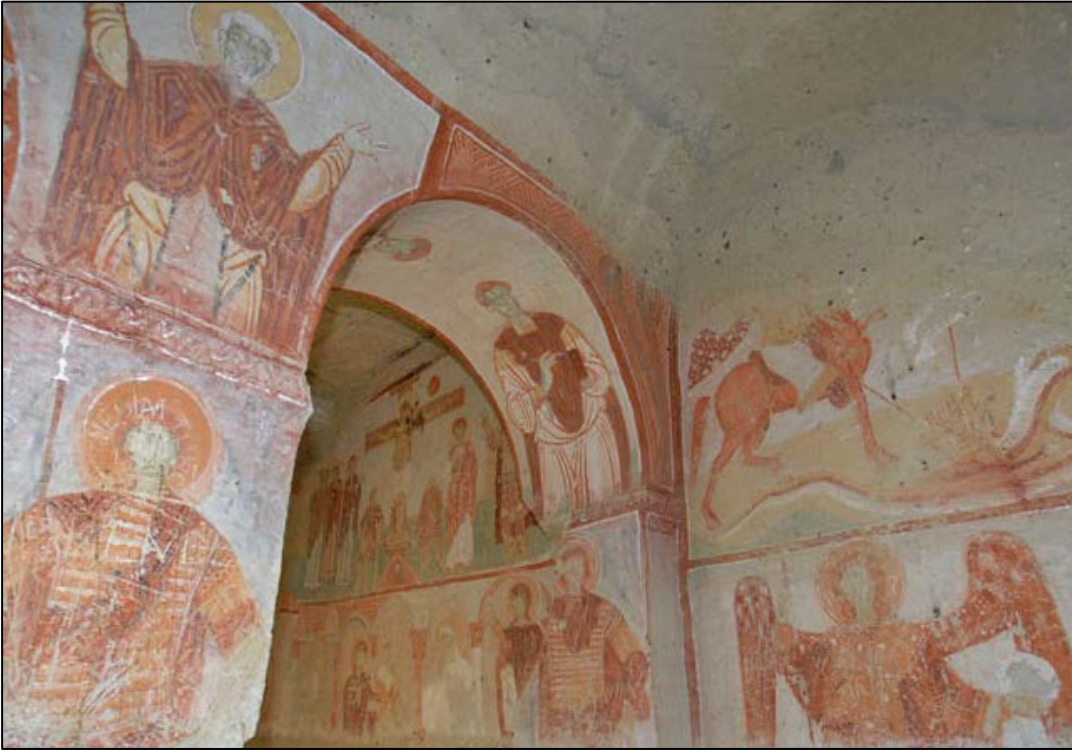

Foto. 38: Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 10-11.yy. Saklı Kilise, Genel Görünüm (<http://www.cevatzade.com/turkce/displayimage.php?album=search&cat=0&pos=8>) (Erişim:04.01.2018, 19:55)

Foto. 39: Aziz Panteleimon, Duvar Resmi, 11-12. yy. Göreme Karanlık Kilise, Apsis (Halis Yenipınar, Seracettin Şahin 2005: 67)

Tablo 2: Aziz Panteleimon'un Tasvirleri ile Karşılaşılan Diğer Örnekler

Yapının Bulunduğu Yer	Yapının Adı	Tarih	Tür/Malzeme
Kastoria	Sts.Anargyroi Kilisesi	12. yüzyıl	Duvar Resmi
Paris	Notre Dame Katedrali	13. yüzyıl	Vitray
İtalya-Matera	San Nicola dei Greci Kilisesi	13. yüzyıl	Duvar Resmi
Selanik	St. Nikholas Orphanos Kilisesi	14. yüzyıl	Duvar Resmi
Kosova	Aziz Demetrios Kilisesi	14. yüzyıl	Duvar Resmi
Kosova	Decani Manastırı	14. yüzyıl	Duvar Resmi

4.4. Aziz Kyros ve Ioannes²⁸⁶

4.4.1. Aziz Kyros ve Ioannes'in Hayatı

Aziz Kyros ve Ioannes'in hayatı, inancı ve mucizeleri ile ilgili temel bilgi kaynağını, Kudüs Patriği Sophronius (638) tarafından hazırlanan ve yazılan övgüler oluşturmaktadır. Doğumları, ebeveynleri ve azizlerin ilk yılları ile ilgili hiçbir şey bilinmemektedir²⁸⁷.

Aziz Kyros İskenderiye'de bir doktorken Aziz Ioannes²⁸⁸ köle olarak Mısır'a satılan Arap²⁸⁹ bir askerdir²⁹⁰. İkisi de Canope'de²⁹¹ yaşamışlardır. Suriye hükümetinin İskenderiye'yi yönettiği ve Kasios'un Canope'de rahip olduğu sırada Diocletianus tarafından tutuklanmışlardır²⁹².

Anlatılarına göre; Bir doktor olan Aziz Kyros²⁹³ ve onun yakın arkadaşı bir Roma askeri olan Aziz Ioannes Diocletianus zamanında zulüm görmüş ve İskenderiye'de şehit edilmişlerdir²⁹⁴. Kyros ve Ioannes, sadece şifacılar olarak değil, aynı zamanda Hıristiyanlık için mücadeleye davet edilen azizlerdendir²⁹⁵. Aziz Kyros, Mısır'a giderek orada manastıra yerleşmiş ve tıptan vazgeçerek keşiş hayatına başlamıştır²⁹⁶. Kyros, mesleğinin kendine sunduğu imkânlar çerçevesinde birçok

²⁸⁶ Bu iki aziz kaynaklarda farklı isimlerle anılmaktadır: 'Cyrus ve John', 'Cyri/Cyr ve John/Jean', 'Abbacysos ve Ioannes', 'Abukir ve Ioannes', gibi isimlerle de karşılaşılmaktadır. Bk.; Jean Gascou, 'Les Origines du Culte des Saints Cyr et Jean', *HAL Archives-Ouvertes*, 2006, s.1-36.; David Knipp, *agm.*, s.1.; A. El Menshawy, vd., 'Creating a Tourism Destination Through Sustainable Development: Case Study Coastal Area of Abukir, Alexandria, Egypt', *WIT Transactions on Ecology and The Environment*, Vol. 167, WIT Press, 2011, s.426.

²⁸⁷ Charles G. Herbermann, *age.*, s.1568.

²⁸⁸ İki azizinde doğum tarihi ile ilgili verilere ulaşılamamıştır.

²⁸⁹ Alban Butler, *The Lives of the Fathers, Martyrs, and Other Principal Saints*, Vol.I, New York 1903, s.317.

²⁹⁰ Alexander Kazhdan, Nancy Patterson Sevchenko, 'Kyros and John', *ODB.*, C:2, New York 1991, s. 1164. Ayrıca Ioannes'in doktor asker olduğu belirtilmektedir. Bk.; Aristotelis C. Eftychiadis, *agm.*, s.289.

²⁹¹ Canope, Nil Deltasında bulunan, eski bir Mısır kıyı kasabasıdır. Sit alanı, kentin merkezinden yaklaşık 25 kilometre uzaklıktaki modern İskenderiye'nin doğu eteklerinde yer almaktadır.

²⁹² Jean Gascou, *agm.*, s. 8.

²⁹³ Bazı kaynaklarda bir keşiş olduğu belirtilmektedir. Bk.; Jean Gascou, *agm.*, s. 3.

²⁹⁴ Susan R. Holman, 'Rich and Poor in Sophronius of Jerusalem's Miracles of Saints Cyrus and John' (Ed. Susan R. Holmen), *Wealth and Poverty in Early Church and Society*, Baker Academic, Amerika 2008, s.106.

²⁹⁵ Susan R. Holmen, *age.*, s. 109.

²⁹⁶ Charles G. Herbermann, *age.*, s. 1569.

hastayı iyileştirerek kendi inancına döndürmüştür²⁹⁷. Aziz Ioannes yüksek rütbeli bir asker iken Kyros'un erdem ve mucizelerini dinleyerek yemininin yerine getirilmesi için Kudüs'e gitmiştir ve orada Aziz Kyros'un inancına dönerek onunla dost olmuştur²⁹⁸.

Kyros ve Ioannes de diğer doktor azizler (Azize Zenais, Philonilla, Hermoine, Aziz Panteleimon, Kosmas ve Damianos) gibi *Anargyroi* 'Gümüşsüzler' olarak bilinmektedirler ve hastalarını herhangi bir karşılık almadan iyileştiren şifacılarıdır²⁹⁹. İnkubasyon yöntemini benimseyerek uygulamış ve bununla mucizevi şifalar gerçekleştirmişlerdir³⁰⁰. Onların tedavilerinin çoğu uykuda tedavi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aziz Kyros ve Aziz Ioannes ile birlikte Suriye mahkemesinde yargılanan ve 6 Mart 312³⁰¹ tarihinde şehit düşen dört kadından bahsedilmektedir. Bu kişiler Athanasie ve üç kızı Theoctista (Theopista), Theodotus (Theodota/Theodora) ve Eudoxia (Theodoxia/Theodossia) dır³⁰². Kyros ve Ioannes, kendi çile saatlerinde onlara yardımcı olmuşlardır. Birçok işkenceye maruz bırakılan bu kişiler acımasızca dövülmüşlerdir. Sonra vücutları meşale ile yakılmış ve yaralarına tuz ve sirke dökülmüştür. İşkencelerden sonra anne ve kızlarının başı kesilmiştir, birkaç gün sonra ise Aziz Kyros ve Ioannes'in kafasının kesildiği belirtilmektedir³⁰³. Savaş sonrasında dört kadın ve iki aziz, ayrı mezarlara gömülmüşlerdir³⁰⁴. Mezarları İskenderiye'deki San Marco Bazilikasında idi. İki şehidin cesetleri, İskenderiye Patriği (412-444) Aziz Cyril zamanına kadar kaldığı kiliseden taşınmıştır. Canope yakınlarındaki Menuthis'in (Menouthes veya Menouthis) yakınında putperest bir tapınak mevcuttur ve Aziz Cyril, bu kentte Aziz Kyros ve Ioannes kültürünü yayarak

²⁹⁷ Alban Butler, *age.*, s. 318.

²⁹⁸ Charles G. Herbermann, *age.*, s. 1569.

²⁹⁹ Susan R. Holmen, *age.*, s. 118.; Ildiko Cespreggi, *The Compositional History of Greek Christian Incubation Miracle Collections: Saint Thecla, Saint Cosmas and Damian, Saint Cyrus and John, Saint Artemios*, Central European University PhD Dissertation, Budapest 2007, s. 63.

³⁰⁰ Ildiko Cespreggi, *agt.*, s. 64.

³⁰¹ Ölüm tarihleri farklılık göstermektedir. Bazı kaynaklarda ölümleri 31 Ocak olarak belirtilmiştir. Bk., Charles G. Herbermann, *age.*, s. 1569.

³⁰² Jean Gascou, *agm.*, s. 8.; Ayrıca yaşları ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: Theopista:15, Theodota:13, Theodossia:11 yaşındadır. Bk.; Charles G. Herbermann, *age.*, s. 1569.

³⁰³ Alban Butler, *age.*, s. 313.

³⁰⁴ Jean Gascou, *agm.*, s. 8.

insanları bu putperest düşüncelerden kurtarmayı düşünmüştür³⁰⁵. Bu amaçla (28 Haziran 414) onları Theophilus'un yaptırdığı kiliseye yerleştirmiştir³⁰⁶.

4.4.2. Aziz Kyros ve Ioannes'in Mucizeleri

Azizlerin gerçekleştirdiği mucizeler ile ilgili bilgilere Sophronius'un kayıtlarından ulaşılmaktadır. 7. yüzyılın başlarında Kudüs patriği olan Sophronius (638)³⁰⁷ Kyros ve Ioannes'in öykülerini yazmasının yanı sıra mistik düşünceleriyle de mucizelerin yetmişini içeren bir derleme yazmıştır³⁰⁸. 610'dan 619'a kadar gerçekleşen mucizeleri anlatmıştır³⁰⁹. Sophronius'un bir göz rahatsızlığı sebebiyle azizlerin türbesinde şifa bulması onu bir şükran hediyesi sunmaya teşvik etmiş ve bu sebeple azizlerin mucizelerinin özetini yazmaya başlamıştır³¹⁰. Bu derlemeyi yazarken azizler ile ilgili Kyros'un şifacı bir keşiş ve Ioannes'in de onun yakın arkadaşı olan eski bir asker olduğundan ayrıca ikisinin de Canope'de şehit edildiklerinden bahsetmektedir.

Genellikle inkubasyon ile tedaviler gerçekleştiren Kyros ve Ioannes'in mucizelerinin kaynağının da bu uygulamaların sonucu olduğu söylenebilir³¹¹. Bu gözlemler kapsamında Sophronius'un aktardığı mucizelerde: kabızlık, fistül, katarakt, gut, cüzzam, kanser, iktidarsızlık, şeytani rahatsızlıklar ve körlük gibi hastalıklara maruz kalan kişilerin iyileşmeleri görülmektedir.

Bir anlatı, Theodora adlı bir kadının yuttuğu kurbağa ona çok acı verir ve uykuya dalarak azizlerden şifa umar. Bunun üzerine kadın kusarak kurbağayı dışarı

³⁰⁵ Laurent Bricault, "Isis, Sarapis, Cyrus and John: Between Healing Gods and Thaumaturgical Saints", *The Alexandrian Tradition*, Peter Lang, New York 2014, s.109.

³⁰⁶ Ayrıca azizlerin kalıntıları Aziz Cyril tarafından bulunup taşınana kadar iki azizin isimleri bilinmemektedir ve kesin bilgi veren hiçbir yazılı kayıt mevcut değildir. Bk.; Charles G. Herbermann, *age.*, s. 1569.

³⁰⁷ Bazı kaynaklarda Sophronios'un ölüm tarihi farklılık göstermektedir. M.S. 640 bk.; Mary Hamilton, *Incubation The Cure of Disease in Pagan Temples and Christian Churches*, University Press, London 1906, s. 143.

³⁰⁸ William Frederick Cobb, *Spiritual Healing*, G. Bell and Sons, Ltd, London 1914, s. 62.

³⁰⁹ Brigitte Pitarakis, *age.*, s. 22.

³¹⁰ Susan R. Holman, *age.*, s. 110.

³¹¹ Yaşadıkları döneme ait kanıtlar ve veriler sınırlı olduğu için bu iki azizin hayatta iken mucizeler gerçekleştirip gerçekleştirmedikleri bilinmemektedir. Bu sebeple diğer doktor azizler Zenais, Philonilla, Hermoine, Kosmas ve Damianos, Panteleimon gibi ölmeden önce gerçekleştirdikleri tıbbi ve ruhani şifa mucizelerinden Kyros ve Ioannes'te bahsetmek veriler ışığında mümkün görülmemektedir. Onlar daha çok öldükten sonra gerçekleştirdikleri mucizevi tedavilerle ün kazanmışlardır.

çıkartır ve iyileşir. Benzer bir anlatıda Dorothea adlı bir kadının oğlu olan Callinicus'un bir yılan yumurtasını yutmasıdır. Yuttuğu yumurtadan bir yılan üremiş ve ona işkence etmeye başlamıştır. Azizlerden şifa dileyen Callinicus'un çağrısına karşılık Aziz Kyros ve Ioannes anne yılanı onun vücuduna göndermiş ve o yılan Callinicus'un karnındaki yılan ile birlikte vücudunu terkederek dışarı çıkmıştır.

Holman'ın aktardığı bir diğer mucize şöyledir: “*Bir zamanlar gölde Mareia'dan Mereotis'e giden bir adam dalgaların teknesini batırmak için tehdit ettiği ani bir fırtına ile karşı karşıya kalmıştır. Timsahların çenesinden kaçsa bile kendini balıkların yiyeceğinden korkmuştur, fakat azizleri çağırmak için kendine güvenmiştir. Bir an önce yardımcısına dönerek; Yaklaşan mesafe gelmiyor ve sağlık verici bir koruma, hiçbir kara, göl ya da deniz, yakınında hiçbir yer yok, uzakta olan hiçbir yer yok, ama her yerde, kim olursa olsun, onları çağırmış olabilir ve onlar hemen gelip yardım eder, kurtarır ve korurlar. İster düşmanların saldırısı olsun, orada savaşa atılıyorlar ve onları çağıran adına bir zafer kazanıyorlar; ister kötü adamlar veya canavarlar tarafından yapılan bir saldırı olsun herkese yardım ediyorlar. Aynı zamanda hastalığın en sert ve en dayanılmaz ağrılarını hafifletirler ve nazik hekimler gibi davranırlar.*”³¹²Daha sonra azizlerin yardımları ile rüzgâr diner ve dalgalar hafifler.

Şifacı azizler için kabul edilen bazı kullanımlar vardır: “Tanrı'dan sonraki tek yardımcılar”, “Kurtarıcının güçlerini vermiş olduğu şehrin güçlü doktorları”, gibi. Azizler, hastaya, onlara itaat ederse ve Tanrı'ya inanırsa iyileştirilmeleri için müdahale etme sözü vermektedirler. Buna karşılık Aziz Kyros ve Ioannes'in şu açıklamaları yer almaktadır: “*Biz şifa sanatının efendileri değiliz ... Mesih dağıtıcı ve seçici, hepimize şefkat gösteriyoruz ve Mesih kimi tedavi edeceğimize karar veriyor.*” Buradan da anlaşılacağı üzere Aziz Kyros ve Ioannes'in pek çok durumda tedavi şartı Hıristiyanlığa dönülmesidir.

Hamilton'un aktardığı bir başka olay: “*Zengin bir adam olan Julianus, zehirli bir karışımından dolayı felç olmuştur. Julianus'un babası Aziz Kyros ve Ioannes'ten yardım istemiştir ve azizler hasta adamı geceleri sık sık ziyaret ederek onu Mesih'in kilisesine katılmaya davet etmişlerdir. Hasta adam reddederek inat*

³¹² William Frederick Cobb, age., s.63.

etmiş fakat acıları gün geçtikçe artmıştır. Sonunda hatasını kabul ederek azizlerin isteğini yerine getirmiş ve anında iyileşmiştir. Julianus, verdiği sözde sadık kalmamış ve eski sapkınlığına geri dönmüştür. “Azizler böyle durumlarda hastalığı yenileyerek ikinci bir tedavinin yalnızca sadakat şartı ile gerçekleşeceğini söylemektedirler. Çünkü Hıristiyanlığı kabul ettirmek onların çalışmalarının başlıca hedefidir³¹³.”

Azizler hastalara karşı ameliyatla tedaviden ziyade belirli reçeteler vererek onları iyileştirmektedirler. Hasta uykudayken veya uyanık vaziyette bu tedavileri uygulayarak şifa beklemektedir. Aziz Kyros ve Ioannes’in hastalara önerdikleri reçetelerde, kutsal mum ve kutsal yağ, kavrulmuş buzağı eti, baldan yapılmış karışımlar, peynir, balmumu, çörek otu, balık eti, tuzlanmış bildircin, mercimek, kavrulmuş incir, salatalık, limon gibi ürünlerle belirli kürler tarif ederek hastanın ihtiyacına göre uygulama talimatları vermişlerdir. Bunların yanı sıra azizlerin tedavi için önerdikleri en önemli şifa kaynağı hamamlardır. Felçli ve kataraktı olan hastalar kutsal su ile şifa bulabilmektedir³¹⁴. Azizlerin mucizeleri arasında körün iyileştirilmesi, felçlinin iyileştirilmesi, şeytani hastalıkların iyileştirilmesi, gibi birçok tedaviden bahsedilmektedir.

Azizler bu şifa mucizelerini kendi kiliselerinde³¹⁵ gerçekleştirmektedir. Bazı durumlarda evlere giderek hasta kimselere kiliseye gelmeleri yönünde talimat verdikleri bilinmektedir³¹⁶. Hastalar rüyalar sırasında iyileşmektedir demek doğru değildir, iyileşme ancak rüyalarda verilen tıbbi ve teolojik talimatları yerine getirme ile sağlanabilmektedir³¹⁷.

4.4.3. Aziz Kyros ve Ioannes’e İthaf Edilen Yapılar

Aziz Kyros ile Aziz Ioannes’e ithaf edilen herhangi bir yapı olduğuna dair veri yoktur. Azizlerin mucizeleri anlatılırken bir kiliseden bahsedilmektedir ancak isim verilmemiştir³¹⁸.

³¹³ Mary Hamilton, *age.*, s.146.

³¹⁴ Mary Hamilton, *age.*, s.153.

³¹⁵ Aboukir Körfezindeki İskenderiye kıyılarından 6 kilometre uzakta bulunan Şehit azizler Kyros ve Ioannes’in Hıristiyan şifa tapınağından bahsedilmektedir. Bk.; Susan D. Holman, *age.*, s.103.

³¹⁶ Mary Hamilton, *age.*, 156.

³¹⁷ Susan D. Holman, *age.*, s.118.

³¹⁸ Azizlerin inkubasyon için kendi kiliseleri olduğundan bahsediliyor fakat bu kilise ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bk.; Mary Hamilton, *age.*, s.150-158.

4.4.4. Tasvir Sanatında Aziz Kyros ve Ioannes

Aziz Kyros'un tasviri ile karşılaştığımız ilk örnek Santa Maria Antiqua Kilisesi, hekimler/doktorlar şapelidir. Kilisenin atriumunda Aziz Kyros'un portresi (Foto.40) görülmektedir. Duvarın doğusunda geniş, yuvarlak kemerli bir niş içerisinde yer alan tasvir oldukça iyi korunmuştur. Ayrıca bu resim kilisedeki diğer resimlerin '*en tubbi*' hali olarak değerlendirilmektedir. Aziz Kyros'un başının etrafındaki sarımsı hale nişin neredeyse tamamını kapsamaktadır. Tasvirde azizin beyaz saçlı ve beyaz sakallı, uzun yüzlü, iri gözlü ve uzun burun ve küçük bir ağıza sahip olduğu görülmektedir. Alnında belirgin üç yatay çizgi mevcuttur. Gözler birbiri ile tam orantılı olmasa da iri ve parlaktır. İnce ve uzun burnunun uç kısmı perspektif ihtimalini göstermektedir. Aziz Kyros buradaki tasvirde sağ elinde bir alet tutmaktadır. Kahverengi (olasılıkla bronz) silindirik sapın ucunda küçük bir küre bulunmaktadır. Bir neştere benzeyen aletin diğer ucu ise keskin ve sivridir. Sol elinde diğer doktor azizlerin tasvirlerinde de karşılaşılan tıbbi malzeme kutusu bulunmaktadır. Dikdörtgen bir forma sahip kutu, kapağı açık biçimde gösterilmektedir. Nişin iki yan duvarında azizin ismi yazılıdır³¹⁹ ve nişin içinde bir oyuk bulunmaktadır³²⁰.

Santa Maria Antiqua kilisesinin (705-707), hekimler/doktorlar şapelinde de Aziz Kyros'un tasviri bulunmaktadır (Foto.9). Burada ki duvar resmi çok tahrip olduğu için tasvirin ona ait olduğu figürün üzerindeki "*Hagioc Abbacyros*" yazıtından anlaşılmaktadır. Kıyafetinin bir kısmı görülmektedir. Ayakta tasvir edilmiştir. Aziz Kosmas solundaki diğer 3 aziz ile birlikte resmedilmiştir.

³¹⁹ David Knipp, *agm.*, s.17-19.

³²⁰ Dikdörtgen şeklindeki bu oyuk, bir zamanlar doktor azize ait kalıntılardan olan cerrahi aletlerin konulduğu yer olarak değerlendirilmektedir. Kazılar esnasında burada kancalı metal bir çubuk bulunmuştur. Detaylı bilgi için bk.; David Knipp, *agm.*, s.20.

Foto. 40: Aziz Kyros, Duvar Resmi, 8.yy. Roma, Santa Maria Antiqua Kilisesi, Atrium
(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e3/Byzantinischer_Maler_des_7._Jahrhunderts_001.jpg)
(Erişim: 01.02.2018, 23:30)

Azizlerin şehit ediliflerinin tasvir edildiği 10. yzyıla ait II. Basileios Menologyasındaki minyatürde (Foto.41) Aziz Kyros (merkezde, ayakta), Aziz Ioannes (sağda, ayakta) ve onlar ile birlikte öldürülerek şehit edilen dört kadın; Athanasia (beyaz saçlı, sarı kıyafetli) ve kızları Theodota, Theoctista ve Eudoxia başları kesilmiş olarak görölmektedir.

Aziz Kyros ve Ioannes, Yunanistan'ın Distomo kasabası yakınlarındaki Hosios Loukas manastırında Theotokos kilisesinin narteksindeki 11. yzyıl mozaiklerinde tasvir edilmişlerdir. Aziz Kyros burada da beyaz sağ ve sakallı, iri gözlü, ince ve uzun yüzlü olarak tasvir edilmektedir. Sağ elinde bir haç tutmaktadır (Foto.42).

Foto. 41: Aziz Kyros, Aziz Ioannes, Athanasia, Theodota, Theoctista ve Eudoxia'nın Şehit Edilişleri, II. Basileios Menologyası,10-11.yy., Roma, Vatikan Kütüphanesi (MS. Vat. gr. 1613) (BAV, kod 163, s.360)(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fb/Cyrus_and_John_of_Alexandria_%28Menologion_of_Basil_II%29.jpeg) (Erişim: 02.02.2018,00:35)

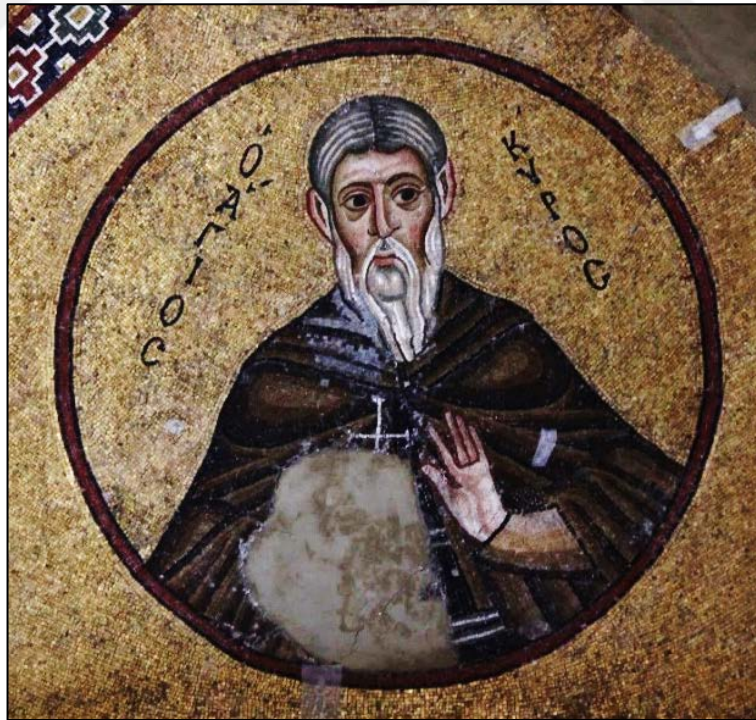

Foto. 42: Aziz Kyros, Mozaik, 11.yy. Yunanistan, Distomo, Hosios Loukas Manastırı, Theotokos Kilisesi, Narteks (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/15/Hosios_Loukas_%28narthex%29_-_North_ceiling_-_detail_01_%28S.Kyros%29.jpg) (Erişim:02.02.2018, 00:55)

Foto. 43:Aziz Ioannes, Mozaik, 11.yy. Yunanistan, Distomo, Hosios Loukas Manastırı, Theotokos Kilisesi, Narteks

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e3/Hosios_Loukas_%28narthex%29_-_North_ceiling_-_detail_02_%28S.John%29.jpg) (Erişim: 02.02.2018, 14:30)

Aziz Ioannes ise askeri kıyafet içerisinde orta yaşlı, kahverengi saçlı ve hafif kahverengi sakalları olan, kırmızı yanaklı, iri gözlü, küçük ağızlı ve uzun burunlu bir şekilde tasvir edilmektedir (Foto.43). Saçları ve tipi minyatürdekiler ile benzerlik göstermektedir. Sağ elinde bir haç tutmaktadır.

Aziz Kyros ve Ioannes, Aziz Hermolaos ile birlikte İtalya'daki Santa Maria dell'Ammiraglio bazilikasının 12. yüzyıl mozaiklerinde tasvir edilmişlerdir (Foto.44). Bir pencere etrafındaki bu tasvirde pencerenin sağında aziz Kyros, beyaz saçlı ve sakallı, iri gözlü, ince uzun burunlu ve küçük ağızlı olarak ayakta tasvir edilmektedir. Kyros sağ elinde neşter, sol elinde ise bir tıbbi malzeme kutusu tutmaktadır. Pencerenin solunda ise Aziz Ioannes görülmektedir. Aziz burada da orta yaşlı, kahverengi saçlı ve sakallıdır. Ayakta tasvir edilen Aziz Ioannes'in de sağ elinde bir neşter sol elinde de tıbbi malzeme kutusu bulunmaktadır. Pencere açıklığının tam üzerinde ise geometrik bezemeli yuvarlak bir çerçeve içerisinde beyaz saçlı ve sakallı olarak tasvir edilmiş olan Nikomedialı Aziz Hermolaos görülmektedir.

Foto. 44: Aziz Kyros, Aziz Hermolaos ve Aziz Ioannes, Mozaik, 12.yy. İtalya, Santa Maria dell'Amiraglio Bazilikası
(<http://2.bp.blogspot.com/qPOApUcNE0Q/S3L4UPnNneI/AAAAAAAAIKY/2DPehBZDU7Q/s1600-h/DSC02373.JPG>) (Erişim: 02.02.2018, 15:30)

Aziz Kyros ve Ioannes, Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Gorno Nerezi Aziz Panteleimon (Pantaleon) Manastırı, 12. yüzyıl duvar resimlerinde tasvir edilmişlerdir. Aziz Kyros, kilisenin diakonikonunda batı duvardaki naos girişinin üzerinde tasvir edilmiştir (Foto.45). Sol elinde büyük bir şişe, sağ elinde de tıbbi bir alet tutmaktadır. Doğu duvarda ise Aziz Ioannes, sol elinde kapaklı bir kutu tutarken tasvir edilmiştir (Foto.46).

14. yüzyıla tarihlendirilen Kosova'daki Visoki Decani Manastırındaki duvar resminde Aziz Kyros ve Ioannes'in yan yana boydan tasvir edildikleri görülmektedir (Foto.47). Aziz Kyros beyaz saçlı ve sakallıdır. Sağ elinde kaşık uçlu sonda, sol elinde ise cam bir şişe tutmaktadır. Solundaki figür Aziz Ioannes'tir. Kahverengi saçlı ve sakallı figür sağ elinde kaşık uçlu sonda, yukarı kaldırdığı sol elinde ise formu çok belli olmayan, muhtemelen tıbbi malzeme kutusunu tutmaktadır.

Manastırın içerisindeki duvar resimlerinde ise Kyros ve Ioannes'in şehit edildiği sahne tasvir edilmiştir (Foto.48). Kemer iç yüzeyinde resmedilmiş olan bu sahnede, üstte kılıcını sallayan bir figür, onun altında ise arka arkaya duran 2 figür

görülmektedir. Figürlerden yalnızca ön planda duran Aziz Ioannes'in yüzü görülmektedir. Fakat yüzünü göremesek de varlığını yazıttan ve Ioannes'in arkasında kalmış olan bedenden anladığımız Aziz Kyros bulunmaktadır. Hafif öne eğilmiş vaziyette durmaktadırlar. Aziz Kyros ve Ioannes ile birlikte sahnede Aziz Sampson da görülmektedir.

Foto. 45: Aziz Kyros, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Diakonikon, Batı Duvar, Naos Girişinin Üstü (İda Sinkevic 2000: 166)

Foto. 46: Aziz Ioannes, Duvar Resmi, 12.yy. Makedonya Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı, Diakonikon, Doğu Duvar (Ida Sinkevic 2000:166)

Foto. 47: Aziz Kyros ve Aziz Ioannes, Duvar Resmi, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı (http://www.srpskoblago.org/Archives/Decani/exhibits/Frescoes/Nave/WestBay/NorthEastArch/CX4K2722_1.html) (Erişim:02.02.2018, 18:00)

Foto. 48: Aziz Kyros ve Aziz Ioannes'in Şehit Edilişi, Duvar Resmi, 14.yy. Kosova, Visoki Decani Manastırı (http://www.srpskoblag.org/Archives/Decani/exhibits/Menologion/June/CX4K3555_1.html) (Erişim:02.02.2018, 19:00)

Tablo 3: Aziz Kyros ve Ioannes'in Tasvirleri ile Karşılaşılan Diğer Örnekler

Tasvirin Bulunduğu Yer	Tasvirin Bulunduğu Yapı	Tarih	Tür
Mısır	Meryem Kilisesi Haykal'ı, Suryeliler Manastırı (Deyr ül-Suriyan)	8-9. yüzyıl	Duvar resmi
İtalya	Santa Maria Nuova Katedrali	12. yüzyıl	Mozaik
Roma	Santa Passera Alla Magliana	13. yüzyıl	Duvar Resmi
Kosova	Theotokos Manastır Kilisesi	14. yüzyıl	Duvar Resmi

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırma konumuzun ana başlıklarından biri olan ‘Şifa’ kavramını anlayabilmek ve yorumlayabilmek açısından tarihin ilk çağlarından itibaren insanların hastalıklarını nasıl tedavi ettikleri ve inancın bilimsel yöntemler üzerindeki etkisinin nelere yol açtığı üzerinde durulmuştur. Her topluluk kendi içerisinde bir anlayışın oluşmasına ve ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Tıbbın gelişiminin yanı sıra varlığını günümüze kadar sürdüren ilahi/mucizevi şifa anlayışının nasıl şekillendiği de bu bağlamda önem taşımaktadır.

Çok tanrılı dinlere sahip toplumlar hastalıklarla karşılaştıklarında bu durumu kötü ruhların insan bedenini esir alması olarak değerlendirmişlerdir. Hastalık onlar için günahkâr ve isyankâr insanların kötü davranışlarının bir cezası, tanrının gazabı ve öfkesinin bir sonucu idi. Bu düşüncenin hâkim olduğu toplumlarda tıp biliminin gelişmemiş olduğu görülmüştür. Tedavi uygulanmaya çalışılmışsa da insanların korku ve kaçışları onları, ruhlarını koruyabilecekleri yöntemleri aramaya yöneltmiştir. Büyü, sihir, tılsım, dua, gibi şifa araçları ortaya çıkarmışlardır. Daha sonraki toplumlarda bu inançların yanı sıra bitkisel tedaviler ve cerrahi uygulamalar görülmeye başlamıştır.

İlahi/mucizevi şifa kavramında ele aldığımız en önemli ve en çok karşımıza çıkan uygulama olan inkubasyon yani kuluçka anlamına gelen uykuda şifa bekleme geleneği ile Bizans’ta yoğun olarak karşılaşmamıza rağmen bu geleneği ilk başlatan medeniyet Hititlerdir. Bu kadar eski dönemden günümüze ulaşan bu tedavi anlayışının Hıristiyan inancı ile uygulandığı ilk örneğini de Azize Thekla (M.S.1.yy)’nın gerçekleştirdiği tespit edilmiştir.

İlk kurumların ortaya çıkması hususunda literatürde sağlık hizmeti sunulan, orduya ve sivillere yönelik ilk hastanelerin 4. yüzyılda oluşmaya başladığı ve 5. yüzyılda Roma döneminde kurulmuş oldukları kabul edilmektedir. Ancak Azize Zenais ve Azize Philonilla’nın, Tarsus yakınlarındaki, yerleştikleri mağarayı bir kliniğe dönüştürerek hastaları tedavi ettikleri belirtilmiştir. Bu sebeple sağlık hizmeti sunulan ilk mekânın, 1. yüzyılda yaşayan bu azizelerin kurduğu mağara kabul edilmesinin daha doğru olacağı kanısına varılmıştır. Bir diğer erken tarihli örnek ise

1.-2. yüzyıllarda Azize Hermoine'nin Efes'e yerleştikten sonra kardeşi ile birlikte ilk önce bir pansiyon olarak açtığı daha sonra bir hastaneye çevirdikleri yerdir. İlk han hastanesi olan '*Publicum Hospitium*' u kurmuşlardır. Bu verilere göre sağlık hizmetleri sunulan ilk yapıların oluştuğu ve kurulduğu tarih olarak 1. yüzyıl kabul edilmelidir.

Bizans'ta bilimsel tıp çalışmaları M.S. 400-1453 arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bundan önceki dönemde doktor azizlerin varlığı önemlidir. Geçmişten Bizans'a kalan tıp anlayışı ve uygulamalardan en önemlisi Asklepios kültürüdür çünkü Hıristiyanlıkta şifa kavramının şekillenmesindeki en büyük etken olduğu görülmüştür. Hıristiyan inancında Asklepios yerine İsa şifacı; asklepionlar yerine ise kiliseler şifa dağıtan yerler olarak kabul edilmiştir. İnsanların Asklepios'a yükledikleri 'Hekimlerin Koruyucusu' ve 'Mucizevi Şifacı' imgeleri artık İsa Peygambere yüklenmiştir. İsa Peygamber'in öncelikle havarilerine verdiği iyileştirme yetkisi daha sonra azizlere tanınan bir ayrıcalık olarak görülmüştür. Bu bağlamda bütün azizler mucizevi yeteneklere sahiptir ancak, şifacı yeteneklerini bilimle buluşturan ve konumuzun ana bölümlerinden birini oluşturan "Doktor Azizler"i diğer azizlerden ayrı ele almanın daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Doktor azizler 4 alt başlıkta değerlendirmeye alınmıştır. Birinci başlıkta; doktor azizlerin hayatlarına dair genel bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci başlıkta; mucizeleri, üçüncü başlıkta; ithaf edilen yapılar ve son olarak doktor azizlerin Bizans dönemine tarihlendirilen tasvirleri üzerine bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

5.1.Doktor Azizlerin Hayatları (Tablo 4)

Doktorların koruyucu azizleri kabul edilen doktor azizlerin hayatları incelendiğinde bazı genellemeler yapmak mümkün olmuştur. M.S. 1. yüzyıl ile 4. yüzyıl arasında yaşamış olan bu kutsal kişilerin amaçları, uygulamaları, mucizeleri, çektikleri işkenceler ve ölümleri, birbiri ile benzerlikler göstermektedir.

Hepsinin de ortak bir amacı vardı: Tanrı'ya ve Hıristiyanlığa hizmet etmek ve inanmayanlara gerçek Tanrı'nın gücünü ispatlamak. Hepsi de bu amaç için eğitimini aldıkları tıp biliminin kendilerine sağladıkları imkanları da kullanarak insanlara yol gösterici bir görev üstlenmişlerdir.

Hıristiyan inancına sahip olan bu aziz ve azizeler tıp eğitimi almışlar ve tedavilerini İsa Mesih'in Matta İncilindeki emrine uygun olarak yerine getirmeyi kendilerine kural koymuşlardır. *'Hastaları iyileştirin, ölüleri diriltin, cüzamlıları temiz kılın, cinleri kovun. Karşılıksız aldınız, karşılıksız verin.'* (Matta 10:8). Bu emir üzerine bu kişiler yaptıkları yardımlardan, tedavilerden ve benzer hizmetlerinden ötürü hiçbir karşılığı kabul etmemişlerdir. Bu sebeple Hıristiyan inancı ile hayatını şekillendiren azizlerin hepsinin *"Anargyroi"* olarak kabul edilmesi gerektiği kanısına varılmıştır.

Doktor azizler, yaşamları boyunca dini ibadetlerini yerine getirmişler bununla birlikte Tanrı'nın yardımı ile insanları iyileştirmek ve sağlıklarına kavuşturmak için çaba harcamışlardır. Şifa bulan hastaları, kendilerini iyileştiren gücün Tanrı ve İsa Mesih olduğuna inandırmaya çalışarak, onların putperestlikten vazgeçmeleri ve Hıristiyanlığa inanmaları için uğraşmışlardır.

Doktor azizler, yaşadıkları dönemlerde inançlarından ötürü birçok işkenceye maruz kalmışlar, dinlerinden vazgeçmeleri için putperestler tarafından yargılanarak baskı altına alınmışlardır. Ancak yapılan tüm baskı ve işkencelere rağmen hiçbiri inancından vazgeçmemiştir.

Doktor azizlere uygulanan işkenceler Tablo 4'te verilmiştir. Tablodaki veriler dikkate alınarak bir değerlendirme yapılacak olursa; Azize Zenais ve Philonilla dışında tüm doktor azizlerin türlü işkencelere maruz kaldığı görülmektedir. Bu işkencelerden en çok karşılaştığımız ve en yaygın olanlar denize atılma, yakılma ve eritilmiş maden kazanlarına atılmadır. Zenais ve Philonilla haricinde diğer doktor azizlerin hepsinin ölümünün de aynı şekilde, başları kesilerek gerçekleştiği görülmektedir. Türlü işkencelere rağmen gösterdikleri bu sadakat karşısında şehit edilen bu azizlerin hepsi martir olarak kabul edilmiştir. Doktor azizlerin içerisinde sadece Azize Zenais'in ölümü biraz farklılık göstermektedir. O, Tanrıya ettiği duanın karşılığında ayağına batan bir diken yüzünden ölmüştür. Ancak Zenais de martir sayılmaktadır. Çünkü vatanını, evini terk ederek kendisini sadece Tanrı'ya hizmet etmeye adanmış kişilerdendir.

Doktor azizler öldükten sonra da inkubasyon yolu ile insanları iyileştiren mucizelerin gerçekleşmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Birçok insan Bizans imparatorlarından birkaçı da dahil olmak üzere azizler hayatta değilken bile

kendilerini iyileştirdiklerini görmüşler ve onlara olan inanç, onlara duyulan saygı her zaman varlığını sürdürmüştür.

Tablo 4: Doktor Azizlere Uygulanan İşkenceler

Sıra No	Aziz/Azize	İşkence
1.	Kosmas, Damianos, Panteleimon	El ve Ayakları Bağlı Denize Atılma
2.	Hermoine, Panteleimon	Eritilmiş Kurşun Dolu Kazana Atılma
3.	Panteleimon	Vahşi Hayvanların Arasına Atılma
4.	Panteleimon	Çivili Tekerleğe Bağlanma
5.	Panteleimon, Kyros, Ioannes	Meşale ile Yakılma
6.	Kosmas, Damianos, Hermoine	Ateşe Atılma
7.	Kosmas, Damianos	Çarmıha Gerilme

5.2.Mucizeleri (Tablo 5)

Doktor azizlerin, hayattayken ve öldükten sonra gerçekleştirdikleri mucizelere bakıldığında; doktor azizlerin putperestler tarafından maruz bırakıldıkları işkencelerden Tanrı'nın yardımı ile mucizevi bir şekilde kurtulmaları inanmayan insanlar üzerinde oldukça önemli bir etki bırakmıştır. Böylece çoğu putperestin Tanrı'ya inanmasında çok etkin bir rol üstlenmiştir.

Doktor azizlerin gerçekleştirdiği mucizevi tedavilere bakıldığında hemen hemen çoğunun İsa Peygamberin şifa mucizeleri ile benzer olduğu görülmüştür. Amaç İsa peygamberde de doktor azizlerde de aynıdır: şifa mucizeleri ile insanların Tanrı'ya inanmalarını sağlamak. Aziz Panteleimon'un ölüyü diriltmesi, körü iyileştirilmesi, felçli hastanın iyileştirilmesi, gibi mucizeler İsa peygamberin mucizeleri ile benzerlik göstermektedir. Bu bakımdan İsa'nın yaşamına benzer bir hayat ortaya koymuştur. Şeytani rahatsızlıkları olan hastaların iyileştirilmesi, kurbağa yutan hastanın iyileştirilmesi, yılan yutan hastanın iyileştirilmesi, Moor'un bacağı/siyah bacak mucizesi, vücudu su toplayan hastanın iyileştirilmesi, gut, cüzzam, gibi hastalıkların iyileştirilmesi azizlerin gerçekleştirdiği diğer mucizeler olarak belirlenmiştir.

Hayvanların konuşması inanmayan insanlar için çok şaşırtıcı bir olaydır. Buna en güzel örnek; Aziz Kosmas ve Damianos öldüğü zaman bir devenin konuşmasıdır. Bu doktor azizlerin hayvanları da tedavi ettikleri bilinmektedir. Ölümünde bile Tanrı onların aracılığı ile bir devenin konuşmasını ve insanların Tanrı'ya inanmasını istemiştir. Birçok insanın bu olay karşısında Tanrı'nın varlığına koşulsuz inanmaları gerçekleşen mucizenin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca hayvanları da tedavi eden bu doktor azizlerin veteriner olarak da kabul edilmesi gerektiğini gösterir.

Tüm mucizeler doktor azizlerin amaçlarının gerçekleşmesindeki önemli adımlardan birisi olarak değerlendirilebilir. Böylelikle, insanların aklında Tanrı'nın varlığına dair bulunan en ufak bir şüphenin bile yok olması sağlanmıştır.

Tablo 5: Doktor Azizlerin Gerçekleştirdiği Şifa Mucizeleri

Sıra No	Aziz/ Azize	Mucize
1.	Panteleimon	Ölünün Diriltilmesi
2.	Panteleimon	Körün İyileştirilmesi
3.	Kyros, Ioannes	Felçli Hastanın İyileştirilmesi
4.	Kosmas, Damianos, Kyros, Ioannes	Şeytani Rahatsızlıkları Olan Hastaların İyileştirilmesi
5.	Kyros, Ioannes	Kurbağa Yutan Hastanın İyileştirilmesi
6.	Kyros, Ioannes	Yılan Yutan Hastanın İyileştirilmesi
7.	Kosmas, Damianos	Moor'un Bacağı/Siyah Bacak Mucizesi
8.	Kosmas, Damianos	Vücudu Su Toplayan Hastanın İyileştirilmesi
9.	Kyros, Ioannes, Kosmas, Damianos	Gut, Cüzzam, Veba gibi Hastalıkların İyileştirilmesi

5.3.İthaf Edilen Yapılar (Tablo 6)

Azize Zenais ve Philonilla, Azize Hermoine, Aziz Kyros ve Ioannes adına ithaf edilmiş herhangi bir yapı olduğuna dair veri bulunamamıştır. Doktor azizlerden, daha çok Aziz Kosmas ve Damianos ile Aziz Panteleimon'a ithaf edilen yapılar olduğu görülmüştür. Bunun sebebi; hem doktor azizlerin en ünlülerinden üçü

olmaları, hem de bazı imparatorların bu azizler aracılığıyla şifa bulmaları olmalıdır. Örneğin; II. Justinianus'un hastalığından rüyasında Aziz Kosmas ve Damianos'u gördüğü anda kurtulduğu ve onlara şükran sunmak için birkaç kilise inşa ettirdiği bilinmektedir.

5. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasına tarihlendirilen yapılar Tablo 6'da sıralanmıştır. Bazı yapıların tarih bilgilerine bazılarının da banisi bilgilerine ulaşamamışsa da elimizde ki veriler kapsamında bir değerlendirme yapılabilmektedir. 5. yüzyılda yalnızca Aziz Kosmas ve Damianos'a ithaf edilen bir yapının varlığı göze çarpmaktadır. Ancak Aziz Kosmas ve Damianos'a duyulan saygı onlara 11. yüzyıla kadar birçok yapının ithaf edildiğini göstermektedir.

Aziz Panteleimon'a ithaf edilen ilk yapı 6. yüzyıla ait olmakla birlikte, 12. yüzyıla kadar Panteleimon için kilise yapımının devam ettiği görülmektedir. Aziz Panteleimon'a ithaf edilen yapıların sayısının fazla olması onun Hıristiyan dünyasında önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. En ünlü doktorlardan üçü adına (Kosmas, Damianos ve Panteleimon) çok sayıda yapı inşası olduğu gözlemlenmiştir. Ancak 8. yüzyıla tarihlendirilen Hekimler/Doktorlar Şapelindeki duvar resimlerinde tüm doktor azizlerin öneminin vurgulandığı görülmüştür.

Tablo 6: Doktor Azizlere İthaf Edilen Yapıların Listesi

Sıra No	İthaf Edilen Aziz	Yapının Adı	Yapının Yeri	Tarihi	Banisi
1.	Aziz Kosmas ve Aziz Damianos	Bilinmiyor	Konstantinopolis	5.yy.	İmp. Leontius'un Annesi Paulina
2.	Aziz Panteleimon	Aziz Panteleimon Cüzzamhanesi	Yuşa Tepesi Yakınlarında	6.yy.	İmparator Justinianos
3.	Aziz Kosmas ve Aziz Damianos	Aziz Kosmas ve Damianos Kilisesi	Roma	6.yy.	Papa IV. Felix
4.	Aziz Kosmas ve Aziz Damianos	Bilinmiyor	Subiaco	6.yy.	Aziz Benedict
5.	Aziz Kosmas ve Aziz Damianos	Kosmas ve Damianos Sarayı	Konstantinopolis (Sophia Limanı Civarı)	6.yy.	II. Justinianus

6.	Aziz Panteleimon	Aziz Panteleimon Kilisesi	Konstantinopolis (İstanbul-Çengelköy)	6.yy.?	II. Justinianus
7.	Tüm doktor azizlere ithaf edilmiş olabilir.	Santa Maria Antiqua Kilisesi-Hekimler Şapeli	Roma	8.yy.	Bilinmiyor
8.	Aziz Kosmas ve Aziz Damianos	Bilinmiyor	Bilinmiyor	11.yy.	IV. Mikhael
9.	Aziz Panteleimon	Aziz Panteleimon Kilisesi	İtalya-Ravello Compania	11.yy.	Bilinmiyor
10.	Aziz Panteleimon	Aziz Panteleimon Kilisesi	Gorno-Nerezi-Makedonya	12.yy.	Aleksios Angelos Komnenos
11.	Aziz Panteleimon	Panteleimon Manastırı	Nikomedea(İzmit)	Bilinmiyor	Bilinmiyor
12.	Aziz Panteleimon	Aziz Panteleimon Manastırı	Edirne-Enez-Yeniceköy	Bilinmiyor	Bilinmiyor
13.	Aziz Panteleimon	Hagios Panteleimon Manastırı	İzmit'in Batısında	Bilinmiyor	Bilinmiyor
14.	Aziz Panteleimon	Aziz Yeoryios Kilisesi	İstanbul-Üsküdar/Kuzguncuk	Bilinmiyor	Bilinmiyor
15.	Aziz Panteleimon	Ayios Panteleimon Ayazması	İstanbul-Üsküdar/Kuzguncuk	Bilinmiyor	Bilinmiyor
16.	Aziz Panteleimon	Ayios Panteleimon Ayazması	İstanbul-Çengelköy	Bilinmiyor	Bilinmiyor

5.4.Tasvirleri (Tablo 8)

Doktor azizlerin tasvirleri diğer azizlerde olduğu gibi Bizans resim sanatının her alanında karşımıza çıkmaktadır. Duvar resimleri, heykel, ikona, el yazmaları, vitray, haç, röliker, süs eşyaları üzerinde doktor azizlerin tasvirleri görülmektedir. En erken örneklere 6. yüzyıla tarihlenen eserlerde rastlanmıştır. Bu sebeple doktor azizlerin tasvir sanatına yansıyan örnekleri 6. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki dönemle sınırlandırılmıştır.

Doktor azizlerin tasvirleri genel olarak değerlendirildiğinde kendi fiziksel özelliklerinin dışında ayırt edici en önemli özellik de ellerinde taşıdıkları tıbbi malzemelerdir. Tasvirlerde benzer kompozisyon ve formlar görülür. Hepsinin de sağ elinde bir cerrahi tıp malzemesi (neşter, kaşık uçlu sonda ve çeşitleri, spatula, cımbız vb.) bulunurken; sol elinde malzeme kutusu (kılıf, kapaklı kutu gibi) taşıdığı görülmektedir. Bu kompozisyondaki tasvirlerinin yanı sıra bazı tasvirlerde doktor azizler sağ elinde haç, sol elinde malzeme kutusu ile karşımıza çıkmaktadır. Doktor azizlerin tasvirlerde ellerinde cerrahi aletleri olmasa bile mutlaka bir kutu veya çanta taşıdıkları görülmüştür.

Tasvirlerde karşılaştığımız tıbbi malzemelere değinilecek olursa:

Cerrahi aletlerden;

- Neşter (8.-14. yüzyıllar arası)
- Kaşık uçlu sondalar (8.-14. yüzyıllar arası)
- Spatula (14. yüzyıl)
- Cımbız (14. yüzyıl)

Malzeme kutularında farklı formlar ile karşılaşılmaktadır:

- Kılıf benzeri silindirik kutular (olasılıkla neşter kılıfı veya sonda kutusu) (10.-14. yüzyıllar arası)
- Dikdörtgen formlu kapaklı kutular (13. yüzyıl)
- Altıgen formlu kapaklı kutular (10. yüzyıl)
- Silindirik formlu kapaklı kutular (12. yüzyıl)
- Piramidal kapaklı kutular (13.-14. yüzyıl)

Tasvirlerde karşılaştığımız diğer malzemeler ise şunlardır;

- Çanta
- Cam şişeler (farklı boyutlarda ve farklı formlarda)
- Havan
- Merhem kutuları

Tasvirlerin yer aldığı yapı ve eserler Tablo 8’de verilmiştir. Veriler değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

Tasvirler ile en çok duvar resimlerinde karşılaşılmıştır. Sonrasında tasvirlerin mozaik ve ikonlarda yoğunluk gösterdiği görülmüştür. Bu örneklerin dışında kitap resimlerinde, triptikonlarda, madeni eserlerde (haçlarda), heykellerde ve vitraylarda da azizlerin tasvirleri ile karşılaşılmıştır.

6. ve 7. yüzyılda yalnızca Aziz Kosmas ve Damianos’un tasvirleri görülürken günümüze gelmiş olan ilk yapının da 6. yüzyılda bu iki azize ait olması, adanan yapı ile tasvirlerin eş zamanlı olduğunu göstermektedir. 14. yüzyıla kadar tasvirleri ile karşılaştığımız Kosmas ve Damianos Hristiyan dünyasında önemli bir yere sahiptir diyebiliriz.

8. ve 9. yüzyılda, Aziz Kyros ve Ioannes ile Kosmas ve Damianos tasvirleri görülmektedir. 8. yüzyılda Aziz Panteleimon’un tasviri ile karşılaşılmaması dikkati çeker. 6. yüzyıla tarihlendirilen ve adına ithaf edilmiş bir kilisenin olması bize azizin burada bir tasviri olma ihtimalini düşündürmektedir. Ancak, elimizde bunu kanıtlayacak yeterli veri bulunmamaktadır.

Azizlerin tasvirlerinde görülen malzemeler; Daniş Baykan’ın, “Anadolu’daki Hekim Mezarları”³²¹ adlı çalışmasında incelediği buluntular ile benzerlik göstermektedirler (Foto.49). Hekim mezarlarından çıkan tıbbi malzemelerle tasvirlerdeki malzemeleri karşılaştırarak aktarmak daha faydalı olacaktır (Tablo.7). Bu karşılaştırmalar ile dönemin tıbbi araç gereçleri hakkında bilgi sahibi olunmasının yanı sıra Bizans döneminde doktor azizlerin hangi tıbbi araç-gereçler ile tasvir edildiği çözümlenebilmektedir.

Tasvirlerde doktor azizlerin mesleki yönlerini ön plana çıkarmak amaçlanmıştır. Onlar hekimlikleri ile ün kazanan Tanrı’nın yardımcı kulları olarak kabul edilmişlerdir ve her zaman saygı görmüşlerdir.

Doktora azizlerin tasvirlerin uygulama alanlarına bakıldığında çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Genel bir değerlendirme yapılamamakla birlikte 6.yy ile 14.yy arasındaki dönemde yapıların neflerinde ve narteklerde yoğun olarak

³²¹ Daniş Baykan, *agm.*, s.1-6.

karşımıza çıkmaktadırlar. Çok örnek görülmemekle birlikte apsis yapım kubbesi, yan duvarlar, naos ve atriumda tasvirlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

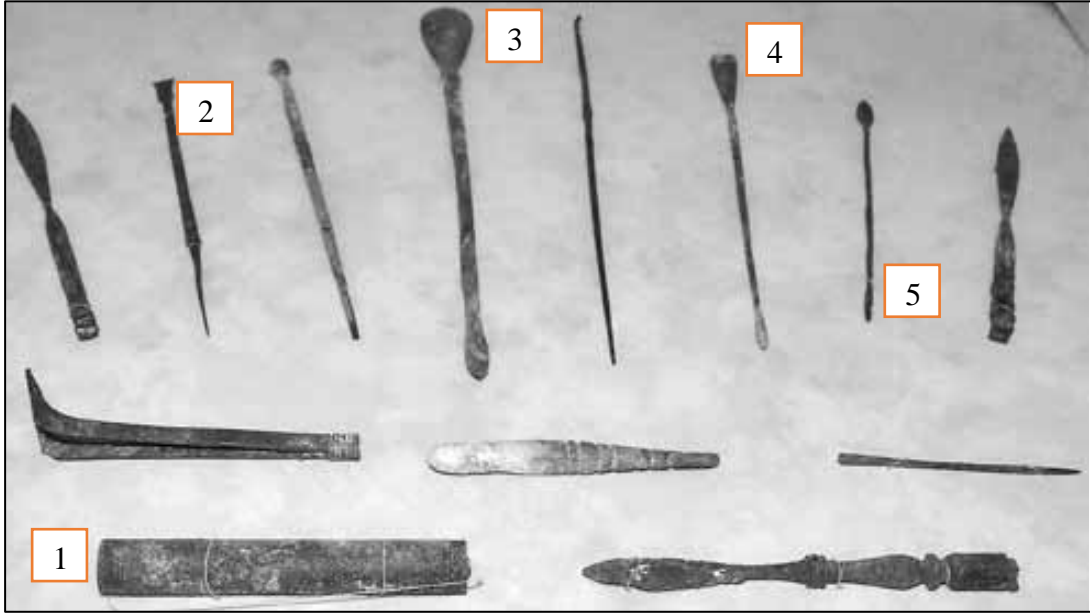

Foto. 49: Sardeis Hekim Mezarı Buluntuları, Tıbbi Malzemeler (Daniş Baykan 2010:5)

Tablo 7: Tasvirlerdeki Tıbbi Malzemelerin Karşılaştırılması

				
<p>Foto.18 Detay 2 numaralı stylus denilen delici ile benzerlik göstermektedir. Bu örneğe benzer bir malzeme de Haluk Perk Koleksiyonunda bulunmaktadır.</p>	<p>Foto.47 Detay 3 numaralı kaşık uclu sonda ile benzerlik göstermektedir. Bu örneğe benzer bir malzeme de Haluk Perk Koleksiyonunda bulunmaktadır.</p>	<p>Foto.47 Detay 5 numaralı kaşık uclu sonda ile benzerlik göstermektedir. Bu örneğe benzer bir malzeme de Haluk Perk Koleksiyonunda bulunmaktadır.</p>	<p>Foto.37 Detay 4 numaralı Keski ile benzerlik göstermektedir. Bu örneğe benzer bir malzeme de Haluk Perk Koleksiyonunda bulunmaktadır.</p>	<p>Foto.31 Detay 1 numaralı sonda kutusu ile benzerlik göstermektedir Doktor azizlerin tasvirlerinde ellerinde çoğunlukla bu kutular bulunmaktadır.</p>

Tablo 8: Doktor Aziz Tasvirlerinin Listesi

Sıra No	Tasviri Olan Aziz/Azize	Tasvirin Bulunduğu Yapı/Eser	Tasvirin Bulunduğu Yer	Tür	Tarih
1.	Kosmas ve Damianos	Roma, Kosmas ve Damianos Bazilikası	Apsis yarım kubbesi	Mozaik	6.yüzyıl
2.	Kosmas ve Damianos	Selanik, Hagios Georgios Kilisesi	Kubbe	Mozaik	6.yüzyıl
3.	Kosmas ve Damianos	Porec, Euphrasius Bazilikası	Kuzey Nef	Mozaik	6.yüzyıl
4.	Kosmas ve Damianos	New York, Metropolitan Sanat Müzesi	Haç ön yüz	Metal Eser Bronz	6-7.yüzyıl
5.	Kosmas ve Damianos	Londra, British Müzesi	Env. No: 1919,0505.1	Duvar Resmi	6-7.yüzyıl
6.	Kosmas ve Damianos	Sinai, Katherina Manastırı	-	İkona	7.yüzyıl
7.	Kosmas ve Damianos	Mısır-Bawit, Apollo Manastırı	Mezar Kilisesi Apsis sağ duvarı	Duvar Resmi	7.yüzyıl
8.	Kosmas, Damianos, Kyros	Roma, Santa Maria Antiqua Kilisesi, Hekimler Şapeli	Kuzey Duvar, Atrium	Duvar Resmi	8.yüzyıl
9.	Kyros ve Ioannes	Mısır, Meryem Kilisesi Haykal'ı, Suryeliler Manastırı (Deyr ül-Suriyan)	-	Duvar resmi	8-9. yüzyıl
10	Kosmas ve Damianos	İstanbul, Aya Thekla Kilisesi (Atik Mustafa Paşa Camii)	Güney Duvar, Dış Cephe	Duvar Resmi	9.yüzyıl
11	Panteleimon	Baltimore, Walters Sanat Müzesi, Env. No: 48.2086.4 ve Env.No:41.227	-	İkona Seramik ve Steatit	10.yüzyıl

12	Kosmas ve Damianos	Paris-Louvre Müzesi, Harbaville Triptikonu	Sağ ve Sol Kapak İç Yüzey	İkona Fildişi	10.yüzyıl
13	Kosmas ve Damianos	Sinai, Katherina Manastırı	-	Ikona	10.yüzyıl
14	Zenais, Philonilla, Hermoine, Kosmas, Damianos, Kyros, Ioannes	Roma, Vatikan Apostolik Kütüphanesi, II. Basileios Menologyası	BAV, cod. 163 Vat. Gr. 1613, p. 360	Kitap Resmi	10-11.yüzyıl
15	Panteleimon	Kapadokya, Göreme Saklı Kilise	Narteks ile Naosu Bağlayan Kemer	Duvar Resmi	10.-11.yüzyıl
16	Panteleimon	Kapadokya, Göreme Tokalı Kilise II (Yeni Tokalı) /Aziz Basileios Kilisesi	Narteks	Duvar Resmi	10.-11.yüzyıl
17	Kyros ve Ioannes	Yunanistan, Distomo, Hosios Loukas Manastırı, Theotokos Kilisesi	Narteks	Mozaik	11.yüzyıl
18	Panteleimon	Kapadokya, Göreme Karanlık Kilise	Apsis, Sol Duvar	Duvar Resmi	11-12.yüzyıl
19	Kosmas ve Damianos	Aachen, Palatina Şapeli	Transept Kemer	Mozaik	12.yüzyıl
20	Kyros ve Ioannes	İtalya, Palermo Santa Maria dell' Ammiraglio Bazilikası	Yan Nef	Mozaik	12.yüzyıl
21	Panteleimon, Kyros, Ioannes	Nerezi, Aziz Panteleimon Manastırı	Diakonikon Batı Duvar, Naos Girişinin Üstünde, Doğu Duvar, Narteks Batı ve Kuzey Duvarı	Duvar Resmi	12.yüzyıl
22	Kosmas ve Damianos	Essen, Katedral Hazinesi, Theophanu İncilleri	Ön Yüz	Kitap Kapağı	12.yüzyıl

23	Kyros ve Ioannes	İtalya, Monreale, Santa Maria Nuova Katedrali	Yan Nef	Mozaik	12. yüzyıl
24	Kosmas ve Damianos	Palermo, Monreale Katedrali	-	Mozaik	12.yüzyıl
25	Panteleimon	Kastoria, Sts.Anargyroi Kilisesi	-	Duvar Resmi	12. yüzyıl
26	Panteleimon	Roma, Vatikan Müzesi,	Env. No: 61099	Levha	12-13.yüzyıl
27	Kosmas ve Damianos	İngiltere, Salisbury Katedrali	Giriş Cephesi	Heykel	13.yüzyıl
28	Kosmas ve Damianos	Kapadokya, Aziz Georgios Kilisesi (Kırkdamaltı Kilisesi)	Kubbe	Duvar Resmi	13.yüzyıl
29	Panteleimon	Paris, Notre Dame Katedrali	Pencere	Vitray	13.yüzyıl
30	Kyros ve Ioannes	Roma, Santa Passera Alla Magliana	Apsis	Duvar Resmi	13.yüzyıl
31	Panteleimon	Sinai, Azize Katerina Manastırı	-	İkona	13.yüzyıl
32	Panteleimon	Paris, Cluny Müzesi	Env. No: C1. 18839	Mermer Kabartma	13.yüzyıl
33	Kosmas, Damianos ve Panteleimon	Sırbistan, Sopocani Manastırı	Güney Duvar	Duvar Resmi	13.yüzyıl
34	Panteleimon	Kapadokya, Göreme Şahinefendi-Kırk Şehitler Kilisesi	Kuzey Nef	Duvar Resmi	13.yüzyıl
35	Panteleimon	Kayseri, Soğanlıdere Vadisi Karabaş Kilisesi	Kuzey Nef Kuzey Duvar	Duvar Resmi	13.yüzyıl

36	Panteleimon	İtalya-Matera, San Nicola dei Greci Kilisesi	Sol Koridor	Duvar Resmi	13.yüzyıl
37	Panteleimon	Makedonya, Aziz Nikolaos Kilisesi	Doğu Duvar	Duvar Resmi	13.yüzyıl
38	Kyros ve Ioannes	Kosova, Theotokos Manastır Kilisesi	Kemer, Yan Nef	Duvar Resmi	14.yüzyıl
39	Kosmas ve Damianos	Yunanistan, Mistra Aziz Demetrios Kilisesi	Ana Şapel	Duvar Resmi	14.yüzyıl
40	Panteleimon	Yunanistan, Elassona, Panagia Olimpiotissa Kilisesi	-	Duvar Resmi	14.yüzyıl
41	Kosmas ve Damianos	Kastoria, Bizans Müzesi	Env. No:3/72	İkona	14.yüzyıl
42	Panteleimon	Selanik, St. Nikholas Orphanos Kilisesi	Yan nef	Duvar Resmi	14.yüzyıl
43	Panteleimon	Kosova, Aziz Demetrios Kilisesi	-	Duvar Resmi	14.yüzyıl
44	Kosmas, Damianos, Panteleimon, Kyros ve Ioannes	Kosova, Visoki Decani Manastırı	Naos Kuzeydoğu ve Güney Kemer, Kuzey Duvar	Duvar Resmi	14.yüzyıl

Yaptığımız araştırmalar ve elde edilen veriler doktor azizlerle ilgili aşağıda sunulan sonuçlara ulaşmamızda yardımcı olmuştur.

4. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar hâkimiyet süren Bizans, her yönüyle araştırmalara konu olmuştur. Bizans imparatorluğu içerisinde bilimsel çalışmaları ile önemli bir yere sahip olan hekimler, günümüz tıp anlayışının gelişmesine katkıda bulunacak çalışmalara imza atmışlardır.

İlk kurulan medeniyetlerden itibaren insanlar kendi hastalıklarının sebeplerini merak etmişler ve bir arayış içinde olan toplumlar kendi inanç ve düşünce yapıları

çerçevesinde hastalıkları açıklamaya ve tedavi bulmaya çalışmışlardır. Büyü, sihir, tılsım, gibi geleneksel inanç uygulamalarının yanı sıra cerrahi ve bitkisel tedavi yöntemlerinin de uygulandığı bilinmektedir.

Diğer toplumların tıp alanındaki çalışmaları ve hekimlere verdikleri önem karşılaştırıldığında Roma imparatorluğunun tıbbı ve hekime karşı olumsuz ve karşıt tavrı sebepsiz olmasa gerek. O dönemin uygulamalarına bakıldığında hekimlerin herhangi bir kısıtlama ve eğitime tabi tutulmaması, her insanın kendi hekimi olması anlayışı, diploma gerekmeden isteyen kişinin hekimlik mesleğini yapması gibi nedenlerin hepsi birarada düşünüldüğünde: bilinçsiz doktorların daha doğrusu kişilerin insanlara yanlış tedavi ve müdahalelerde bulunarak, onların acı çekmesine ve ölümlerine sebebiyet vermiş olma olasılığı güçlüdür. Romalıların tıbbı karşı olumsuz bakışının başlıca sebebi olarak görülebilir.

Hıristiyanlığın yayılması, insanların inançlarındaki şüphelerin giderilmesi için başta İsa peygamber, havariler, aziz ve azizeler gibi kutsal kişilerin gerçekleştirdikleri mucizeler ile mümkün olmuştur. Şifa mucizeleri imkânsız durumların çözümlenmesini gözler önüne sermiş ve insanların Tanrı'nın gücüne inanarak Hıristiyanlığı kabul etmelerinde büyük bir etken olmuştur. Bütün aziz ve azizeler Hıristiyanlık dinine hizmet etmiş kendilerini Tanrı'ya adanmışlardır. Farklı meslekler ve farklı alanlarda ön plana çıkan bu kutsal kişilerden önemli gördüğümüz bir grup da doktor azizlerdir.

Doktor azizler olarak incelediğimiz, tıp eğitimi olarak mesleğini uygulayan kutsal kişilerin hayatları, yaşadıkları dönemdeki ve öldükten sonra gerçekleştirdikleri mucizeler onların Hıristiyan toplumlar içerisinde saygı görmelerini sağlamıştır. Önemli gördüğümüz nokta tıp eğitiminin Tanrı'nın hizmeti için bir araç niteliği taşımasıdır. Uyguladıkları tedaviler ve yardımlar için insanlardan hiçbir karşılık almamışlardır. Şifa vericinin Tanrı'dan başkası olmadığını ve kendilerinin sadece bir aracı olduklarını her zaman insanlara duyurmuşlardır.

Geçmişten günümüze kadar sürekli değişen ve gelişen tıp anlayışı, toplumların birbirlerine aktardıkları bilgi birikiminin bir sonucudur. Yunan ve Roma'daki sağlık tanrıları, Hıristiyanlıkla birlikte azizlere dönüşmüştür. Aslında İsa Peygamber'in havarilerine 'hastaları iyileştirin' yönünde yetki vermesi insanlarda

iyileştirme uygulamalarının kutsal kişilere emredildiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu düşünce Hıristiyanlıkta havarilerden sonra azizlerin, tıp eğitimini bir araç olarak kullanmalarında rol oynamaktadır. Aslında bu anlayışla ortaya çıkan ve araştırmamızın konusunu oluşturan ‘‘Doktor Azizler’’, aldıkları eğitimin avantajını kullanarak insanları inanca çağırın hem bedeninin hem de ruhun tedavisini üstlenen kutsal kişiler olarak kabul edilmelidirler.

Bizans tasvir sanatında yer almaları da bu kişilerin anılması ve onlara saygı duyulması gerektiğini göstermektedir. Tasvirlerdeki en önemli öğelerin tıbbi araç gereçler olduğunu söyleyebiliriz. Böylece azizlerin hekimlik yönleri vurgulanmıştır. Dönemin tıbbi malzemeleri hakkında da veriler sunan bu tasvirler antik tıp eserleri ile karşılaştırıldığında Roma dönemine ait arkeolojik buluntularla benzerlik gösterdikleri görülmektedir. Doktor azizler hekim pelerinleri ve tıbbi malzemelerin yanı sıra şehitlik tacı, haç gibi öğelerle de tasvirlerde karşımıza çıkmaktadır. Bizans tasvir sanatının genel yapısına uygun bir şekilde azizlerin karakteristik özellikleri ile yansıtılmaya çalışıldıkları görülmektedir.

Genel itibarıyla; doktor azizler hayatları boyunca mucizeler gerçekleştirmişler, ihanete uğramışlar, yargılanmışlar, işkence görmüşler ve inançları uğruna İsa Peygamber gibi şehit edilmişlerdir. İthaf edilen yapıların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bazı yapıların sadece mimari kalıntıları mevcuttur. Günümüze ulaşan yapılar ise birçok restorasyon geçirerek ayakta kalabilmiş olanlardır. İthaf edilen yapıların; kiliseler, manastırlar, şapeller, ayazmalar ve cüzzamhaneler olduğu görülmektedir.

Şifa anlayışının, inanç ve bilimle sentezlenerek hem ruha hem bedene hitâp eden bir tutumu ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Bu şifa anlayışı kapsamında ortaya çıkan doktor azizleri ise diğer azizlerden ayrı tutmak gerekir. Genel olarak bakıldığında azizlerin çoğunun şifa mucizeleri gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Çünkü hepsinin ortak bir amacı vardı ve Tanrı onlara bu amaç için mucizeler gerçekleştirmelerinde yardım etmekteydi. Bu bağlamda mucizeyi gerçekleştiren kişi Tanrı idi ve aracı olan aziz veya azize bu mucizeyi insanlara gösteren kişiydi. Doktor azizler ise, aldıkları tıp eğitiminin onlar için bir meslekten ziyade Tanrı'nın mucizelerinde etkin bir araç olduğunu göstermektedir. Tedaviyi uygulayıp Tanrı'ya

dua eden, asıl şifa verenin Tanrı olduğu düşüncesini kendilerince benimseyen ve onun yardımı ile mucizevi tıbbı insanlara gösteren kutsal kişiler olarak kabul edilmelidirler. Onlar diğer azizler gibi sadece mucizevi şifalar uygulamamışlardır; bu nedenle hem bedeni hem ruhu tedavi eden ve mucizevi tıbbın temsilcisi kabul edebileceğimiz kutsal hekimler olarak görülmelidirler.

KAYNAKÇA

- ABBAY Augustine, *The Book of Saints: A Dictionary of Servants of God Canonized by The Catholic Church*, A.&C. Black Ltd., London 1921.
- AKAR Mahbube, “Cerrahi Tekniklerin Resimsel Anlatımı”, *Art-Sanat Dergisi*, S:3, İstanbul 2015, s.15-45.
- AKÇA Tamer, Bergama Asklepionu’nun Tıbbi Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana 2013.
- AKIN Nur “Kuzguncuk”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C:5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s.145-146.
- AKSOY Şahin, *Tıp Tarihi Ders Notları*, Şanlıurfa 2010.
- ALDIRMAZ AĞARTAN Canan, “Sanat Eserlerinde Yaşayan Bir Mit: Sağlık Tanrısı Asklepios ve Kızı Hygieia”, *Zeynep Kâmil Tıp Bülteni*, C:40, S:1, Çanakkale 2009, s.49-52.
- ALTUNER İlyas, “Hipokrat Yemini/Hippokrates”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:7 (2015), s.4-5.
- ANN Mónica, VADILLO Walker, “Los Santos Médicos Cosme y Damián”, *University of Waterloo, Department of French Studies*, 2004, s.1-9.
- APAK Âdem, “İskenderiye Kütüphanesi’nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C:16, S:1, 2003, s.176-183.
- ARSLAN Miray, ŞAHNE Bilge Sözen ve ŞAR Sevgi, “Dünya’daki Geleneksel Tedavi Sistemlerinden Örnekler: Genel Bir Bakış”, *Lokman Hekim Dergisi*, S:6(3), 2016, s.100-102.
- ATMACA Veli, “Eski Medeniyetlerde Günah-Hastalık ilişkisi veya Tanrının Gazabı Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:34, Erzurum 2010, s.99-120.
- AYTEŞ CANEVELLO Sevim, “Erken Hıristiyanlık Döneminde Cilicalı Şifavericiler: Dioscorides, Cosmas ve Damianus”, *Selevcia Ad Calycadnm*, S:3, Olba Kazısı Yayınları, İstanbul 2013, s.225-233.
- BALDWIN Barry, “Paul of Aegina”, *ODB.*, C:3, New York 1991, s.1607-8.
- BARING GOULD Sabina, *The Lives Of The Saints*, S:11, Ballantyne Press, Edinburgh 1914.

- BARING GOULD Sabine *The Lives Of The Saints*, S:16, Edinburgh: J. Grant Press, New York 1914.
- BAYAT Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2016.
- BAYKAN Daniş, “100 Yıldır Bitmeyen Yağma: Anadolu Hekim Mezarları”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, S:30, İstanbul 2010, s.1-6.
- BAYKAN Daniş, “Roma Dönemi Tedavi Mekanları”, *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, (Ed. Işık Şahin), Bizim Büro Basımevi, Edirne 2012.
- BAYKAN Daniş, *Alianoi Tıp Aletleri*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012.
- BELEN Deniz, ACIDUMAN Ahmet, “Diyarbakırlı Hekim Aetios ve Ünlü Eseri Tetrabilon’da Hidrosefali Üzerine Olan Çalışması”, *Türk Nöroşirürji Dergisi*, C:18, S:3, 2008, s.196-203.
- BERK Fatih Mehmet, *Iconiumlu Azizler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- BOURAS Petros Vallaianatos, “Clinical Experience in Late Antiquity: Alexander Tralles and the Therapy of Epilepsy”, *Med. Hist.* (2014), Vol.58(3), s.337-353.
- BRICAULT Laurent, “Isis, Sarapis, Cyrus and John: Between Healing Gods and Thaumaturgical Saints”, *The Alexandrian Tradition*, Peter Lang, New York 2014, s.97-114.
- BRUBAKER Leslie, “Tabula Ansata”, *ODB.*, C:3, New York 1991, s.2004.
- BUTLER Alban, *The Lives of the Fathers, Martyrs, and Other Principal Saints*, Vol. I, New York 1903.
- BÜTÜNAY Aysu, *Kapadokya Kaya Kiliselerindeki İslami Yazı Karakterlerinin Bizans Sanatına Yansımaları*, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Lisans Tezi, İzmir 2016.
- CESPREGGI Ildiko, *The Compositional History of Greek Christian Incubation Miracle Collections: Saint Thecla, Saint Cosmas and Damian, Saint Cyrus and John, Saint Artemios*, Central European University PhD Dissertation, Budapest 2007.
- COBB William Frederick, *Spiritual Healing*, G. Bell and Sons, Ltd., London 1914.

- COCHRAN Daniel, “Projecting Power in Sixth-Century Rome: The church of Santi Cosma e Damiano in the late antique Forum Romanum”, *Journal of History and Cultures*, S:3, Amerika 2013, s.1-32.
- CONGOURDEAU Maria Helene, “Bizans Payitahtında Tıp Sanatı, Âlimlik ve Uygulama”, (Ed. Brigitte Pitarakis), *Hayat Uzun Sanat Kısa: Bizans'ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi, İstanbul 2015, s.91-103.
- CONOLLY Bruce W., BENANZIO Mario, “Cosmas and Damian Revisited”, *Section I-a*, 2000, s.1-10.
- CÖMERT Bedrettin, *Mitoloji ve İkonografi*, De Ki Basım Yayım, Ankara 2010.
- CYBULSKA Magdalena, vd., “On Roman Military Doctors and Their Medical Instruments”, *Military Pharmacy and Medicine*, S:2, 2012, s.1-8.
- ÇELİK Mehmet, “Süryani Kaynaklarına Göre İmparator Marcian'ın İskenderiye Kütüphanesini Yaktırması (1 Ağustos 455)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:10, S:1, 2000, s.51-67.
- ÇELİK Rukiye, ERDEM Ramazan, “Hekimin Değişen Kimliği Çerçevesinde Sağlıkın Kültürleşmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C:7, S:16, 2016, s.61-74.
- ÇETİNKAYA Haluk, “İstanbul'un Bizans Dönemi Mimarisi”, (Ed. Halil İbrahim Düzenli), *Büyük İstanbul Tarihi*, C:8, İstanbul 2015, s.46-49.
- ÇETİNKAYA Haluk, “The Kosmidion of Constantinople”, *Life is Short, Art Long The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*, (Ed. Brigitte Pitarakis and Gülru Tanman), Istanbul Research Institute, Istanbul 2018, s.127-139.
- DABOVICH Sebastian, *The Lives Of The Saints*, Murdock Press, San Francisco 1898.
- DAVIS Stephan, *The Cult of St Thecla*, Oxford University Press, New York 2008.
- DEĞER Mebrure, “İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, C:4, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara 1992, s.79-90.
- DEMİRCİ Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş. Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2013.
- DEUBNER Ludwig, *Kosmas und Damian Texte und Einleitung*, Druck und Verlag Von B.G. Teubner, Berlin 1907.

- DIOSCORIDES, *Kitabü'l-Haşâiş Fi't-Tıb De Materia Medica*, (Çev: İstefan b. Bâsil), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.
- DİMİTROVA Elizabeta, *The Church of Saint Panteleimon at Nerezi*, Republic of Macedonia, Skopje 2015.
- DONATELLA Lippi, “The Transplant of the White Man’s Leg: A Novel Representation of Cosma and Damian’s Miracle”, *International Journal of Immunopathology and Pharmacology*, S:22, No:2, Italy 2009, s.517-520.
- DUFFIN Jacalyn, *Medical Saints Cosmas and Damian in a Postmodern World*, Oxford University Press, New York 2013.
- DUFOURCQ Albert, *Etude Sur Les Gesta Martyrum Romains*, C:5, De Boccard, Paris 1988.
- DUMBAR Agnes B.C., *A Dictionary of Saintly Women*, S:2, George Bell&Sons, London 1905.
- DURMAZ Mustafa, Bergamalı Lokman Hekim Galenos, (Ed. Eyüp Eriş), *Bergama Belleten*, S:18, 2010, s.10-13.
- EFTHYMİADIS Stephanos, “Aziz Sampson Hastanesi” (Ed. Brigitte Pitarakis), *Hayat Uzun Sanat Kısa: Bizans'ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi, İstanbul 2015, s.320-322.
- EFTYCHIADIS Aristotelis C., “The Early Types of Hospitals During the First Three Christian Centuries and The Early Byzantine Period” and “The Sisters Zenais and Philonilla (1st cent.) The First Women Doctors Friends of Peace” *35th' Symposium the of Medicine, Cos, 2-8 Sept.* 1996, s.284-291.
- ENGLEBERT Omer, *Lives of the Saints*, Borne&Noble Books, New York 1994.
- ERPEK Semra, “Aydınlı Bir Hekim: Tralles’li Aleksandr (Alexandros Trallianos)”, *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 2003(2), s. 35-41.
- ERSKİNE CLEMENT Clara, *A Handbook of Christian Symbols and Stories of the Saints*, (Ed. Katherine E. Conway), The Liberside Press, New York 1895.
- EVANS Helen C. and WIXOM William D. (Ed.), *The Glory of Byzantium*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1997.
- EYİCE Semavi, “Aya Thekla Efsanesi ve Sanat Tarihinde Aya Thekla”, *Anıt Dergisi*, S: 30, Konya 1962, s.1-24.

- EYİCE Semavi, “Bizans Mimarisi”, (Ed. Sadi Bayram), *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C:1, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul 1988, s.45-53.
- EYİCE Semavi, “İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu”, *Vakıf Haftası Dergisi*, 7 (1990), s. 279-291.
- EYİCE Semavi, “Atik Mustafa Paşa Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C:1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1993, s.406-407.
- EYİCE Semavi, “Türkiye’de Bizans Sanatı”, *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C:3, Görsel Yayınları, İstanbul 2000.
- FERNGREN Gary B., “Medicine and Miracle in Early Christianity”, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı I, 1-6 Eylül 2002, TTK Yayınları, Ankara 2005, s.155-158.
- FIRATLI Nezh, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- FRANÇOIS Veronique, “İyileşmek ve İblislerden Korunmak: Konstantinopolis’ten İstanbul’a Toprak Kaplar”, *Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, (Ed. Annie Pralong), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.247-266.
- GASCOU Jean, “Les Origines du Culte des Saints Cyr et Jean”, *HAL Archives-Ouvertes*, (halshs-00009140), 2006, s.1-36
- GENCA Elif, *Eski Mezopotamya’da Hukuk Hareketleri ve Düzenlemeler (Sümer, Babil ve Eski İsrail Hukuku)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- GERSTEL Sharon E. J., “Tiles of Nicomedia and the Cult of Saint Panteleimon”, (Ed. Denis Sullivan, Elizabeth Fisher ve Stratis Papaioannou), *Byzantine Religious Culture: Studies in Honor of Alice-Mary Talbot*, BRILL 2012, s.173-186.
- GOA David J., DISTAD Linda ve WANGLER Matthew, *Anno Domini: Jesus Through the Centuries*, The Provincial Museum of Alberta, Edmonton, Alberta, Canada 2000.
- GÖKÇE Ayşe Nur, ÜVEY Doğan, “Eski Roma Tıbbında Hekimlik Sanatı”, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 61:4, İstanbul 1998, s.517-520.

- GÖKÇE Nilgün, “Tarih Öncesinden Günümüze Hekim ve Hekimlik”, *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S:17, 2000, s. 118-119.
- GÖNLÜGÜR Macit, “Roma Dönemi-Metal Eserler”, (Ed. M. Adnan Sarioğlu), *Bergama Belleten:15*, BERKSAV, İzmir 2006.
- GREENE Albert Edward, *Saints and Their Symbols*, Sampson Low, Marston, Searle&Rivington, London 1881.
- GÜNEY Hale, “Antik Çağ’da Nikomedia(İzmit) Kenti’nin Jeopolitik Önemi”, *ICANAS*, C:38, Ankara 2013.
- GÜNGÖR Yüksel, “Osmanlı Döneminde ‘Nicomedia’ İzmit’te Farklı Dinlerin Birlikte Hoşgörü İçinde Yaşam Kesitine Bir Örnek: Pantaleimon Manastırı”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 2-4 Mayıs 2014, C:2, Pelikan Basım, Kocaeli 2015, s.925-944.
- GÜNÖZÜ Hande, “Kapadokya Bölgesi, İhlara Vadisi (Peristrema) Bizans Dönemi Bahattin Samanlığı Kilisesi, Saint George (Kırkdamaltı) Kilisesi ve Direkli Kilise Duvar Resimlerinin Taşıyıcı (Sıva-Duvar) Karakterizasyonu”, *Art-Sanat*, S:5, İstanbul 2016.
- HAMILTON Mary, *Incubation The Cure of Disease in Pagan Temples and Christian Churches*, University Press, London 1906.
- HARNACK Adolf, *The Expansion of Christianity in the First Three Centuries*, G.P. Puntam’s Sons, New York 1904.
- HARROLD Jillian, *Saintsly Doctors: The Early Iconography of SS. Cosmas and Damian in İtaly*, A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History of Art, İngiltere 2007.
- HAWEIS Hugh Reginald, *The Story of the Four (Evangelists)*, Charles Burnet & Co., London 1886.
- HERBERMANN Charles G., *The Catholic Encyclopedia*, Volume 4, New York 1907.
- HOLMAN Susan R., “Rich and Poor in Sophronius of Jerusalem’s Miracles of Saints Cyrus and John” (Ed. Susan R. Holmen), *Wealth and Poverty in Early Church and Society*, Baker Academic, Amerika 2008, s.103-124.
- HOSTETLER Bradley Alan, *The Function of Text: Byzantine Reliquaries With Epigrams, 843-1204*, A Dissertation submitted to the Department of Art History in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, America 2016.

- HOT İnci, SARI Nil vd., *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- HUSENBETH Frederick Charles, *Emblems of Saints: By Which They are Distinguished in Works of Art*, Burns and Lambert, London 1850.
- JACKSON Ralph, *Doctors and Diseases in the Roman Empire*, British Museum Press, London 1995.
- JANICK Jules, STOLARCZYK John, “Ancient Greek Illustrated Dioscoridean Herbals: Origins and Impact of the Juliana Anicia Codex and the Codex Neopolitanus”, *Notulae Botanicae Horti Agrobotanici Cluj-Napoca*, Academic Pres, S:40(1), 2012, s.9-17.
- JOHNSON Scott Fitzgerald, *The Life and Miracles of Thekla a Literary Study*, Distributed by Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England 2006.
- JOVIC Nebojša J., THEOLOGOU Marios, “The Miracle of The Black Leg: Eastern Neglect of Western Addition to the Hagiography of Saints Cosmas and Damian” *Acta Med Hist Adriat* 13(2), Sirbistan 2015, s.329-344.
- KAPLAN Michel, “Büyük Bir İmparatorluk Vakfı: Pantokrator (Zeyrek Camii)”, *Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, (Ed. Annie Pralog), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.118-266.
- KARAGÖZ Şehrazat, “Asklepios: Mythical God of Medicine Born Out of Reality”, *Life is Short, Art Long The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*, (Ed. Brigitte Pitarakis and Gülru Tanman), Istanbul Research Institute, Istanbul 2018, s.79-94.
- KARAÖZ ARIHAN Seda, *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- KAZHDAN Alexander (Ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, C:1-2-3, New York 1991.
- KAZHDAN Alexander, SEVCENKO Nancy Patterson, “Anargyroi”, *ODB.*, C:1, New York 1991, s.85.
- KAZHDAN Alexander, SEVCENKO Nancy Patterson, “Kyros and John”, *ODB.*, C:2, New York 1991, s.1164.
- KAZHDAN Alexander, SEVCENKO Nancy Patterson, “Panteleemon”, *ODB.*, C:3, New York 1991, s.1572-73.

- KAZHDAN Alexander, SEVCENKO Nancy Patterson, ‘‘Sampson the Xenodochos’’, *ODB.*, C:3, New York 1991, s.1837.
- KAZHDAN Alexander, SEVCENKO Nancy Peterson, ‘‘Kosmas, Damianos’’, *ODB.*, C:2, New York 1991, s.1151.
- KILINÇ ÇİMEN Demet, *Halk İnanışları Açısından İstanbul’daki Kilise ve Ayazmalar*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- KNIPP David, ‘‘The Chapel of Physicians at Santa Maria Antiqua’’ (Ed. Alice-Mary Talbot), *Dumbarton Oaks Papers* No:56, Washington 2003, s. 1-23.
- KOMİSYON, ‘‘Hıristiyanlık’’, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, C:2, Gelişim Yayınları, İstanbul 2014.
- KOTZABASSI Sofia (Ed.), *The Pantokrator Monastery in Constantinople*, De Gruyter, Berlin 2013.
- KÖROĞLU Gülgün, ‘‘Bizans’ta Hekim Azizler, Eyüp’teki Kosmas ve Damianos Kilisesi’’, *VII. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul 2004, s.172-177.
- KÖROĞLU Gülgün, ‘‘Sur İçinde İmparatorluk Mekanları Konstantinopolis’teki Bizans Sarayları’’, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S:152, İstanbul 2006, s.23-24.
- KRUEGER Derek, ‘‘Healing and Salvation in Byzantium’’, *Life is Short, Art Long The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*, (Ed. Brigitte Pitarakis and Gülru Tanman), Istanbul Research Institute, Istanbul 2018, s.15-28.
- LAFİ Ergün, ‘‘Eskiçağ’da ve Bizans Dönemi’nde Üsküdar’’, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu* 8, 21-23 Kasım 2014, Dörtbudak Yayınları, İstanbul 2015, s.81-92.
- LYONS Albert S., PETRUCCELLI R. Joseph, *Medicine: An Illustrated History*, Abradale Press, New York 2016.
- M. Besciu, ‘‘The Byzantine Physicians’’, *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, Vol:6(51), 2009, s.33-38.
- MARTINDALE Louisa, *The Women Doctor and Her Future*, Mills & Boon, Limited, London 1922.
- MATHEWS Thomas, *The Byzantine Churches of Istanbul A Photographic Survey*, Pennsylvania State University Press, America 1976.

- MCBRIEN Richard P., *The Pocket Guide To The Saints*, HerperCollins e-books, 2006.
- MENSHAWY El A., vd., “Creating a Tourism Destination Through Sustainable Development: Case Study Coastal Area of Abukir, Alexandria, Egypt”, *WIT Transactions on Ecology and The Environment*, Vol. 167, WIT Press, 2011, s.426.
- MİMİROĞLU İlker Mete, “Azize Thekla”, *Konya Ansiklopedisi*, C:1, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2010, s.376-377.
- MULLER-WIENER Wolfgang, *İstanbul’un Tarihsel Topografyası* (Çev: Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- OKKA Berrin, “Aeginalı Paul: Bizans Döneminde Ünlü Bir Cerrah ve Tıp Doktoru”, *Genel Tıp Dergisi*, S:25(1), 2015, s.33-39.
- OZANSOY Esin, “Bizans’ta Tıp ve Kadın Hekimler”, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı I, 1-6 Eylül 2002, TTK Yayınları, Ankara 2005, s.167-178.
- ÖTÜKEN Yıldız, OUSTERHOUT Robert, “Notes on the Monuments of Turkish Thrace”, *Anatolian Studies*, Vol.39, British Institute at Ankara 1989, s.121-149.
- ÖZTÜRK TÜRKMEN Hafize, “Tarihsel Olarak Kadın Şifacılık ve Tıbbın Değerleri”, *Lokman Hekim Journal*, 2011:1 (2), s.21-27.
- PAPAMASTORAKİS Titos, “Pictorial Lives. Narrative in Thirteenth-Century Vita Icons”, *Mouseio Benaki* 7 (2007), s.33-65.
- PAPANIKOLA-BAKIRTZI Demetra (Ed.), *Everyday Life in Byzantium: Byzantine hours, works and days in Byzantium*, KAPON Yayınları, Athena 2002.
- PARANİ Maria G., *Reconstructing The Reality of Images Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th-15th Centuries)*, BRILL, Leiden-Boston 2003.
- PATACI Bilal, “Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik bir Figür Olarak Asklepios”, *Milel ve Nihal İnanç-Kültür-Mitoloji*, S:13(2), 2016, s.154-182.
- PATACI Sami ve LAFLI Ergün, “Üsküdar’daki Osmanlı Dönemi Kiliseleri”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu* 7, 2-4 Kasım 2012, C:1, Altan Basım, İstanbul 2014, s.576-585.

- PIATNITSK Yuri, “The Panagiaron of Alexios Komnenos Angelos and Middle Byzantine Painting”, (Ed. Olenka Z. Pevny), *Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843-1261)*, Yale Üniversitesi Yayınları, New York 2000, s. 40-55.
- PITARAKIS Brigitte (Ed.), *Hayat Uzun Sanat Kısa: Bizans'ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi, İstanbul 2015.
- PITARAKIS Brigitte and TANMAN Gülru (Ed.), *Life is Short, Art Long The Art of Healing in Byzantium New Perspectives*, Istanbul Research Institute, Istanbul 2018.
- POLAT Kemal, *Katolik Hıristiyanlık'ta Azizlik ve Azizler*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2008.
- REBELAKOU E. Poulakou, vd., “Lycanthropy in Byzantine times (AD 330–1453)”, *History of Psychiatry*, S:20(4), 2009, s.465-479.
- ROLLESTON Humphry, *Clio Medica Internal Medicine*, P.B. Hoeber, New York 1930.
- ROSSER John H., *Historical Dictionary of Byzantium*, Scarecrow Press, 2001.
- RUTKOW Ira M., *Surgery: An Illustrated History*, Published by Mosby, New York 2016.
- SARAÇ Celal, “Eski Mısır'da Bilim ve Teknik”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C:2, S:5, 1943, s.110-111.
- SAYILI Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- SCARBOROUGH John, “Aetios of Amida”, *ODB.*, C:1, New York, 1991, s.30-31.
- SCARBOROUGH John, “Oribasios”, *ODB.*, C:3, New York, 1991, s.1533.
- SCARBOROUGH John, TALBOT Alice-Mary, “Alexander of Tralles”, *ODB.*, C:1, New York 1991, s.58.
- SCHIFFELER John Wm., “Çin Halk Tıbbının Kökeni” (Çev. Kübra Yıldız Altın), *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S:6, 2015.
- SEVCENKO Nancy Paterson, “İsa ve Azizlerin Şifa Mucizeleri” (Ed. Brigitte Pitarakis), *Hayat Uzun Sanat Kısa: Bizans'ta Şifa Sanatı*, Pera Müzesi, İstanbul 2015, s.26-40.

- SINKEVIC Ida, “Alexios Angelos Komnenos, A Patron Without History?”, *GESTA* 35/1, The International Center of Medieval Art 1996, s.34-42.
- SINKEVIC Ida, *The Church of Aziz Panteleimon at Nerezi*, Wiesbaden-Reichert 2000.
- SPITZING Günter, *Lexikon byzantinisch christlicher Symbole*, Diederichs, München, 1989.
- STAVROS Balogiannis, “The neurosciences in the Byzantine Era” *Encephalos*, S:49, 2012, s.34-46.
- TALBOT Alice Mary, “Kosmas and Damianos Monastery”, *ODB.*, C:2, New York 1991, s.1151.
- TALBOT Alice-Mary, CUTLER Anthony, “Pantokrator Monastery in Constantinople”, *ODB.*, C:3, New York 1991, s.1575.
- TALBOT RICE Tamara, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev.: Bilgi Altınok, Göçebe Yayınları, İstanbul 1998.
- TEZ Zeki, *İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası*, Hayy Kitap, İstanbul 2010.
- The Christian and Missionary Alliance. National Church Ministries. *A Movement for God: An Introduction to the History and Thought of the Christian and Missionary Alliance*, Colorado Springs, Colo.: The Alliance 2006.
- TOSUN Mebrure, YALVAÇ Kadriye, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- TRAJKOVSKA-BARDZİEVA Donka, “New Elements of the Painted Program in the Narthex at Nerezi”, *Zograf* 29, 2002-2003, s.35-46.
- TUNA Sinem, “Tıbbın Serüveni: Mitoloji, Ritüeller ve Sanat”, *Dirim*, S:304, İstanbul 2015, s.6-9.
- Türk Dil Kurumu, “Şifa”, *Türkçe Sözlük*, C: 2, TTK Basım Evi, Ankara 1998, s.2093.
- ULUTÜRK Muammer “Lystra’da İlk Hıristiyanlar ve Lystra’nın Hıristiyanlıktaki Yeri”, Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu, 02-04 Ekim 2011, Konya, s.1-12.
- UMAR Bilge, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1993.
- UZEL İlter, *Anadolu’da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, TTK Basımevi, Ankara 2000.

UZLUK Feridun Nafiz, *Genel Tıp Tarihi*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınevi, Ankara 1958.

ÜVEY Doğan, “Eski Roma Tıbbında Hekimlik Sanatı”, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, S:61:4, İstanbul 1998, s.517-520.

WENINGER Francis Xavier, *Lives of the Saints, Compiled From Autuentic Sources*, Vol.11, P. O’shea, New York 1876.

WILDER Alexander, *History of Medicine*, Maine Farmer, New England 1901.

YALÇIN Bektaş Murat, vd., “Anadolu Tıp Tarihi-Bölüm I”, *Türk Aile Hek. Dergisi*, S:20(1), 2016.

YENİPİNAR Halis, ŞAHİN Seracettin, *Paintings of the Dark Church*, A Turizm Yayınları, İstanbul 2005.

YERİNDE Âdem, “Şifa”, *TDK İslam Ansiklopedisi*, C:39, s.129, Ankara 2010.

YILDIRIM Nuran, “İstanbul’da Sağlık Hayatı”, (Ed. Arif Bilgin), *Büyük İstanbul Tarihi*, C:8, İstanbul 2015, s.92-137.

YILDIRIM Nuran, “İstanbul’da Sağlık Hayatı”, (Ed. Coşkun Yılmaz), *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C:4, İSAM, İstanbul 2015, s.92-137.

YURDAKÖK Murat, “Bizanslılarda Pediatri”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 2005: 48, s.93-99.

İnternet Yayınları

<http://www.musee-moyenage.fr/collection/oeuvre/bas-relief-saint-pantaleon.html>(Erişim:04.01.2018,17:30)

<http://trip-suggest.com/egypt/al-buhayrah/qumbaniyat-abu-qir>
(Erişim:24.01.2018,00:45)

<http://www.bartleby.com/210/1/313.html> (Erişim:25.01.2018,23:45)

<http://ww1.antiochian.org/node/16701> (Erişim: 02.03.2018, 21:30)

<https://www.youtube.com/watch?v=gVTj92fAht8> (Erişim:03.03.2018, 00:20)

<https://www.ideals.illinois.edu/> (Erişim: 12.11.2017, 22:20)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : **Esra TORUN**

Uyruğu : **T.C.**

Doğum Tarihi ve Yeri : **06.02.1992 / Sivas**

e-posta : **esra92torun@gmail.com**

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2016

İŞ TECRÜBESİ